

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

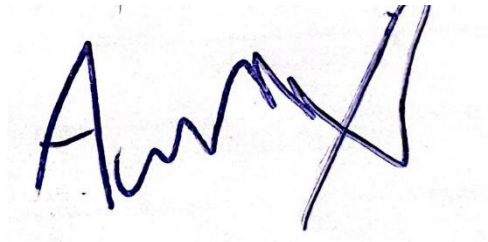
Διπλωματική εργασία

ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Αλέξανδρος Χατζηγεωργίου

Πειραιάς, 2022

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'A. M. X.', written on a light-colored background.

Αφιερώνεται στους γονείς μου

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων.....	4
Ευχαριστίες.....	5
Περίληψη.....	6
Abstract.....	8
Κεφάλαιο 1ο: Εισαγωγή.....	9
1.1. Σκοπός.....	9
1.2. Ορισμοί.....	10
Κεφάλαιο 2ο: Η εφεύρεση της βυζαντινής στρατηγικής.....	13
2.1. Εισαγωγή στη διαιρεμένη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.....	13
2.2. Γεωγραφικά και Διοικητικά Χαρακτηριστικά.....	14
2.3. Στρατηγική προσαρμοστικότητα και διπλωματία.....	15
2.4. Ο ρόλος της φορολογίας και του επαγγελματικού στρατού.....	19
2.5. Υψηλή Στρατηγική και Στρατιωτική Καινοτομία.....	21
Κεφάλαιο 3ο: Η ανάδυση της νέας στρατηγικής.....	24
3.1. Διπλωματικές στρατηγικές.....	24
3.2. Η απειλή από τους Ούννους.....	28
3.3. Τακτικές πληροφόρησης και κατασκοπείας.....	36
3.4. Προκλήσεις και περιορισμοί της βυζαντινής στρατιωτικής ισχύος.....	39
3.5. Τείχη της Κωνσταντινούπολης.....	43
Κεφάλαιο 4ο: Βυζαντινή διπλωματία.....	56
4.1. Απεσταλμένοι.....	56
4.2. Θρησκεία και Πολιτεία.....	61
Κεφάλαιο 5ο: Συμπεράσματα.....	68
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	71

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον υπεύθυνο καθηγητή κύριο Κωνσταντόπουλο Ιωάννη ο οποίος διαρκώς με συμβούλευε και με καθοδηγούσε, προκειμένου να φέρω εις πέρας την εργασία μου.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την υψηλή στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εστιάζοντας στον μοναδικό συνδυασμό στρατιωτικής καινοτομίας, διπλωματικής οξυδέρκειας και στρατηγικής προσαρμοστικότητας που επέτρεψε στην αυτοκρατορία να αντέξει για πάνω από μια χιλιετία. Με τη διερεύνηση της εξέλιξης της βυζαντινής στρατηγικής από την ίδρυσή της στη διαίρεμένη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έως την κορύφωσή της ως μια τρομερή μεσαιωνική δύναμη, η μελέτη αυτή αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι Βυζαντινοί κατάφεραν να περηγηθούν σε ένα πολύπλοκο γεωπολιτικό τοπίο.

Το Κεφάλαιο 1 παρέχει μια εισαγωγή και ορίζει τις βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη βυζαντινή στρατηγική. Το Κεφάλαιο 2 εξετάζει τις θεμελιώδεις πτυχές της βυζαντινής στρατιωτικής στρατηγικής, δίνοντας έμφαση στην ενσωμάτωση του θεματικού συστήματος, στον επαγγελματισμό του στρατού και στη σημασία των τεχνολογικών καινοτομιών, όπως το ελληνικό πυρ και τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Το Κεφάλαιο 3 επικεντρώνεται στην εμφάνιση νέων στρατηγικών ως απάντηση στις εξελισσόμενες απειλές, συμπεριλαμβανομένης της στρατηγικής χρήσης της διπλωματίας, των πληροφοριών και της κατασκοπείας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που έθεταν τρομεροί αντίπαλοι όπως οι Ούννοι και άλλοι νομάδες της στέπας. Το Κεφάλαιο 4 διερευνά λεπτομερέστερα τη βυζαντινή διπλωματία, αναλύοντας τη χρήση των απεσταλμένων και της θρησκευτικής επιρροής για τη σύναψη συμμαχιών και την επέκταση της ορθόδοξης χριστιανικής σφαίρας. Η διατριβή υπογραμμίζει τη σημασία της θρησκευτικής διπλωματίας, ιδίως στις σχέσεις με αναδύομενες δυνάμεις όπως η Κιέβαν Ρους, και αναδεικνύει τον ρόλο της Βυζαντινής Εκκλησίας στην προώθηση των πολιτιστικών δεσμών και την εξασφάλιση πολιτικών συμμαχιών.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη αυτή αποκαλύπτουν ότι η υψηλή στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας χαρακτηριζόταν από την προσαρμοστικότητα και την ανθεκτικότητά της. Οι Βυζαντινοί εξισορρόπησαν με επιτυχία τη στρατιωτική ισχύ με τη διπλωματική φινέτσα, αξιοποιώντας τα στρατηγικά

τους πλεονεκτήματα για να μετριάσουν τους περιορισμούς τους. Αυτή η πολύπλευρη προσέγγιση τους επέτρεψε να διατηρήσουν την κυριαρχία και την επιρροή τους σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο, αφήνοντας μια διαρκή κληρονομιά στις επόμενες αυτοκρατορίες και στη σύγχρονη στρατηγική σκέψη.

Συνολικά, η παρούσα διπλωματική εργασία καταδεικνύει ότι η υψηλή στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν μια δυναμική και πολύπλοκη προσπάθεια, ενσωματώνοντας στρατιωτικά, διπλωματικά και θρησκευτικά στοιχεία για τη δημιουργία ενός συνεκτικού και αποτελεσματικού πλαισίου για διαρκή ισχύ. Τα διδάγματα που αντλήθηκαν από τη βυζαντινή στρατηγική εξακολουθούν να προσφέρουν πολύτιμες γνώσεις για την τέχνη της κρατικής τέχνης και τις προκλήσεις των διεθνών σχέσεων.

Abstract

This thesis examines the grand strategy of the Byzantine Empire, focusing on the unique combination of military innovation, diplomatic acumen, and strategic adaptability that enabled the empire to endure for over a millennium. By exploring the evolution of Byzantine strategy from its inception in the divided Roman Empire to its peak as a formidable medieval power, this study highlights how the Byzantines managed to navigate a complex geopolitical landscape.

Chapter 1 provides an introduction and defines key concepts related to Byzantine strategy. Chapter 2 discusses the foundational aspects of Byzantine military strategy, emphasizing the integration of the theme system, the professionalization of the army, and the significance of technological innovations such as Greek fire and the Walls of Constantinople. Chapter 3 focuses on the emergence of new strategies in response to evolving threats, including the strategic use of diplomacy, intelligence, and espionage to counter challenges posed by formidable adversaries like the Huns and other steppe nomads. Chapter 4 explores Byzantine diplomacy in greater detail, analyzing the use of envoys and religious influence to forge alliances and expand the Orthodox Christian sphere. The thesis underscores the importance of religious diplomacy, particularly in relations with emerging powers such as Kievan Rus', and highlights the role of the Byzantine Church in fostering cultural ties and securing political alliances.

The conclusions drawn from this study reveal that the Byzantine Empire's grand strategy was characterized by its adaptability and resilience. The Byzantines successfully balanced military strength with diplomatic finesse, leveraging their strategic advantages to mitigate their limitations. This multifaceted approach allowed them to maintain their sovereignty and influence in an ever-changing world, leaving a lasting legacy on subsequent empires and modern strategic thought.

Overall, this thesis demonstrates that the grand strategy of the Byzantine Empire was a dynamic and complex endeavor, integrating military, diplomatic, and religious elements to create a cohesive and effective framework for enduring power. The lessons learned from Byzantine strategy continue to offer valuable insights into the art of statecraft and the challenges of international relations.

Κεφάλαιο 1ο: Εισαγωγή

1.1. Σκοπός

Η στρατηγική πληροφόρηση ήταν απαραίτητη για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ώστε να προβλέπει πιθανές απειλές και να προσαρμόζει ανάλογα τις διπλωματικές και στρατιωτικές στρατηγικές της. Η πληροφόρηση αυτή δεν χρησιμοποιούνταν μόνο για βραχυπρόθεσμο τακτικό πλεονέκτημα στο πεδίο της μάχης, αλλά αποτελούσε βασικό στοιχείο του μακροπρόθεσμου στρατηγικού σχεδιασμού. Η διπλωματία, σε αυτό το πλαίσιο, εξετάζει το ερώτημα πώς η αυτοκρατορία διατήρησε την πολιτική και εδαφική της ακεραιότητα επί αιώνες, παρά τους στρατιωτικούς περιορισμούς. Χρησιμοποιώντας αποτελεσματικά τη διπλωματία, οι Βυζαντινοί μπορούσαν να αντισταθμίσουν την άμεση στρατιωτική αντιπαράθεση, να εξασφαλίσουν συμμαχίες και να ασκήσουν επιρροή μέσω διαπραγματεύσεων και πειθούς. Η μεθοδολογία της παρούσας εργασίας βασίζεται σε μια ολοκληρωμένη βιβλιογραφική ανασκόπηση δευτερογενών πηγών, αναλύοντας επιστημονικές δημοσιεύσεις και βιβλία σχετικά με τη βυζαντινή στρατηγική και τη διπλωματία.

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα: Πώς η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διατήρησε τη στρατηγική της κυριαρχία μέσω της χρήσης της πληροφόρησης, της στρατιωτικής καινοτομίας και της διπλωματίας; Η ανάλυση επικεντρώνεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των στοιχείων, εξετάζοντας συγκεκριμένα πώς οι πληροφορίες χρησιμοποιήθηκαν τόσο σε τακτικές όσο και σε στρατηγικές διαστάσεις και πώς η διπλωματία έδωσε λύσεις στις πολιτικές και στρατιωτικές προκλήσεις της αυτοκρατορίας.

Είναι ζωτικής σημασίας να τονιστεί ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία εφάρμοζε μια πολύπλευρη προσέγγιση της στρατηγικής, ενσωματώνοντας διάφορες μεθόδους για την επίτευξη των στόχων της. Για να διευκολυνθεί η εις βάθος κατανόηση των λεπτομερών αναλύσεων που ακολουθούν, είναι απαραίτητο ο αναγνώστης να κατανοήσει πρώτα το νόημα και τη σημασία των βασικών ορολογιών. Η σαφής κατανόηση αυτών των όρων είναι απαραίτητη για την εκτίμηση της ανάλυσης και της σημασίας τους. Ως εκ τούτου, το επόμενο κεφάλαιο θα παρέχει λεπτομερή επεξήγηση της ορολογίας που χρησιμοποιείται σε όλη την παρούσα εργασία.

1.2. Ορισμοί

Στο πλαίσιο της βυζαντινής στρατιωτικής και διπλωματικής στρατηγικής, δύο βασικές προσεγγίσεις -η άμεση και η έμμεση- χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν τη φύση του πολέμου. Η **άμεση προσέγγιση** αναφέρεται στη στόχευση του κέντρου βάρους του εχθρού, του ισχυρότερου σημείου του, με στόχο την αποφασιστική εμπλοκή. Αντίθετα, η **έμμεση προσέγγιση** περιλαμβάνει την παράκαμψη των ισχυρών σημείων του εχθρού, αποφεύγοντας έτσι την περιττή εμπλοκή με συντριπτικές δυνάμεις και εξοικονομώντας πόρους. Στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής, η άμεση προσέγγιση είναι κρίσιμη για την αντιμετώπιση του κύριου αντιπάλου, ενώ η έμμεση προσέγγιση επικεντρώνεται στην καθυστέρηση της αποφασιστικής δράσης, στη στόχευση δευτερευόντων εχθρών και στη διατήρηση της ισχύος της κύριας δύναμης για μια πιο κατάλληλη στιγμή (Κολιόπουλος, 2010).

Όσον αφορά την αποτροπή και τον εξαναγκασμό, οι έννοιες αυτές περιλαμβάνουν τη χρήση ισχύος για να επηρεαστεί η συμπεριφορά των αντιπάλων. Η **αποτροπή** επιδιώκει να διατηρήσει το status quo μέσω της απειλής βίας και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε διάφορες μορφές, συμπεριλαμβανομένης της αποτροπής μέσω της παρουσίας, της άμυνας και των αντιποίνων. Αντίθετα, ο **εξαναγκασμός** περιλαμβάνει την ενεργή προσπάθεια αλλαγής του status quo με την απειλή ή τη χρήση βίας (Κολιόπουλος, 2010). Και οι δύο στρατηγικές χρησιμοποιήθηκαν από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στις διπλωματικές της προσπάθειες για τη διαχείριση των εξωτερικών απειλών.

Ο **πόλεμος** με την πιο θεμελιώδη έννοια διέπεται από ένα σύνολο αρχών που διαμορφώνουν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Οι αρχές αυτές περιλαμβάνουν τον καθορισμό σαφών και εφικτών στόχων, την ανάληψη της πρωτοβουλίας μέσω της επίθεσης, και τη συγκέντρωση δυνάμεων σε κρίσιμους χώρους και χρόνους. Η οικονομία δυνάμεων είναι απαραίτητη, δεσμεύοντας μόνο ελάχιστους πόρους σε δευτερεύουσες προσπάθειες, διατηρώντας παράλληλα την ενότητα της διοίκησης και διασφαλίζοντας την ασφάλεια. Επιπλέον, η επίτευξη αιφνιδιασμού με απροσδόκητα χτυπήματα, η διατήρηση της απλότητας των στρατηγικών στόχων και η ενίσχυση του ηθικού είναι κρίσιμες για την επιτυχία (Κολιόπουλος, 2010).

Οι στρατηγικές της εξόντωσης και της εξάντλησης αποσαφηνίζουν περαιτέρω τις στρατιωτικές προσεγγίσεις. Η **στρατηγική εξόντωσης** επικεντρώνεται στην

αποφασιστική καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων μέσω της άμεσης σύγκρουσης, ενώ η **στρατηγική εξάντλησης** ενσωματώνει οικονομική ζημία παράλληλα με τη στρατιωτική δράση για την αποδυνάμωση του αντιπάλου με την πάροδο του χρόνου. Στο ευρύτερο πεδίο της υψηλής στρατηγικής, η στρατηγική εκμηδένισης δίνει προτεραιότητα στη στρατιωτική εμπλοκή, ενώ η στρατηγική εξάντλησης χρησιμοποιεί όλα τα δυνατά μέσα, συμπεριλαμβανομένων των διπλωματικών και οικονομικών εργαλείων, για την επίτευξη των στόχων (Κολιόπουλος, 2010).

Τέλος, η διάκριση μεταξύ επίθεσης και άμυνας είναι ουσιώδης στις στρατηγικές εκτιμήσεις. Οι **επιθετικές ενέργειες** αποσκοπούν στην πραγματοποίηση του πρώτου πλήγματος, στην κατάληψη εδαφών και στην καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων. Οι **αμυντικές ενέργειες**, από την άλλη πλευρά, επικεντρώνονται στην απόκρουση των επιθέσεων, στη διατήρηση του ελέγχου του εδάφους και στη διατήρηση των βασικών περιουσιακών στοιχείων, ενώ εξουδετερώνουν τις εχθρικές δυνάμεις (Κολιόπουλος, 2010).

Μια κρίσιμη πτυχή της βυζαντινής στρατηγικής ήταν ο χειρισμός της κλιμάκωσης και η διαχείριση των κρίσεων. Η **κλιμάκωση** αναφέρεται στην εντατικοποίηση μιας σύγκρουσης, είτε σκόπιμα είτε ακούσια, η οποία μπορεί να συμβεί μέσω της επέκτασης των εχθροπραξιών σε νέα θέατρα επιχειρήσεων, μια διαδικασία γνωστή ως οριζόντια κλιμάκωση (Κολιόπουλος, 2010). Οι Βυζαντινοί ήταν συχνά σε θέση να αποφύγουν την ανεξέλεγκτη κλιμάκωση μέσω της προσεκτικής διαχείρισης κρίσεων, η οποία περιελάμβανε τρεις βασικές διαστάσεις: την πρόληψη της κρίσης, τη διαφύλαξη των εθνικών συμφερόντων κατά τη διάρκεια μιας κρίσης χωρίς κλιμάκωση σε πόλεμο και, εάν ήταν απαραίτητο, τη μεθοδική μετάβαση σε πόλεμο (Κολιόπουλος, 2010).

Η βυζαντινή κατανόηση του πολέμου βασιζόταν στην ιδέα της οργανωμένης βίας μεταξύ πολιτικών μονάδων, με απώτερο στόχο την επιβολή της θέλησης του νικητή στους ηττημένους. Ο πόλεμος μπορούσε να λάβει διάφορες μορφές, συμπεριλαμβανομένων των προληπτικών πολέμων-που εξαπολύονταν εν αναμονή επικείμενης εχθρικής επίθεσης- και των περιορισμένων πολέμων, όπου οι εμπόλεμοι επιδείκνυαν αυτοσυγκράτηση για να αποτρέψουν την ανεξέλεγκτη κλιμάκωση (Κολιόπουλος, 2010). Η στρατηγική που εφαρμόζαν οι Βυζαντινοί ήταν η υπολογισμένη ευθυγράμμιση μέσων και σκοπών στο πλαίσιο πραγματικής ή δυνητικής

σύγκρουσης, εξασφαλίζοντας την επιβίωση και την κυριαρχία της αυτοκρατορίας (Κολιόπουλος, 2010).

Στο επίπεδο της **υψηλής στρατηγικής**, οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν όλα τα διαθέσιμα μέσα -στρατιωτικά, διπλωματικά, οικονομικά και άλλα- για να επιτύχουν τους πολιτικούς τους στόχους. Η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας μιας υψηλής στρατηγικής περιελάμβανε διάφορα κριτήρια, όπως η καταλληλότητά της για τις διεθνείς εξελίξεις, η εσωτερική συνοχή, η αποτελεσματικότητα στην προώθηση των πολιτικών στόχων, η ευθυγράμμιση των δυνατοτήτων και των στόχων, και η ανοχή σε σφάλματα, ώστε να απορροφά τις αρνητικές συνέπειες των λαθών χωρίς σημαντικές ζημιές (Κολιόπουλος, 2010).

Σε ένα πιο επιχειρησιακό επίπεδο, η στρατιωτική στρατηγική επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη όλων των στρατιωτικών πόρων για την επίτευξη πολιτικών στόχων, ιδίως ως απάντηση σε πραγματικές ή αναμενόμενες συγκρούσεις. Η εκτέλεση των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ωστόσο, εξαρτιόταν από την τακτική, η οποία καθόριζε τον τρόπο με τον οποίο οι μεμονωμένες στρατιωτικές μονάδες χρησιμοποιούνταν για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης μάχης (Κολιόπουλος, 2010).

Οι βυζαντινές στρατιωτικές εμπλοκές χαρακτηρίζονταν συχνά από την προτίμηση του **πολέμου ελιγμών** έναντι του **πολέμου φθοράς**. Ο πόλεμος φθοράς αντιμετωπίζει τον αντίπαλο ως μια σειρά από στόχους που πρέπει να καταστραφούν με τη σωρευτική εφαρμογή υλικής δύναμης και ισχύος πυρός, με στόχο την ολική καταστροφή. Αντίθετα, ο πόλεμος ελιγμών αντιμετωπίζει τον αντίπαλο ως σύστημα, στοχεύοντας στη συστημική αποσύνθεση με την εκμετάλλευση των αδυναμιών και όχι με την εστίαση στη φυσική καταστροφή (Κολιόπουλος, 2010). Αυτή η στρατηγική ευελιξία επέτρεψε στους Βυζαντινούς να εξοικονομήσουν πόρους και να χτυπήσουν πιο αποτελεσματικά κατά βασικών τρωτών σημείων, αντί να δεσμευτούν σε δαπανηρές και παρατεταμένες συγκρούσεις.

Κεφάλαιο 2ο: Η εφεύρεση της βυζαντινής στρατηγικής

2.1. Εισαγωγή στη διαιρεμένη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Όταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διαιρέθηκε το 395 μεταξύ των δύο γιων του Θεοδοσίου Α΄, του Ονώριου στη Δύση και του Αρκαδίου στην Ανατολή, λίγοι μπορούσαν να προβλέψουν τις δραστικά διαφορετικές τύχες που περίμεναν τα δύο μισά. Η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, που αρχικά υπερασπίστηκε και αργότερα κυριαρχήθηκε από Γερμανούς στρατοπεδάρχες και πολέμαρχους, γνώρισε σταδιακή αποσύνθεση. Η διαδικασία αυτή σηματοδεύτηκε από την αυξανόμενη διείσδυση γερμανικών μεταναστών, τόσο εγκεκριμένων όσο και μη εγκεκριμένων από την αυτοκρατορία, με αποκορύφωμα τον εδαφικό κατακερματισμό και τη διάβρωση της ρωμαϊκής πολιτικής ταυτότητας. Η εκθρόνιση του τελευταίου Δυτικού Ρωμαίου αυτοκράτορα, του Ρωμούλου Αυγουστούλου, στις 4 Σεπτεμβρίου 476, ήταν μια απλή τυπική πράξη σε μια μακρόχρονη παρακμή. Παρά τις περιπτώσεις τοπικών προσαρμογών και πολιτιστικής ενσωμάτωσης, η ιδέα μιας ειρηνικής μεταμόρφωσης σε μια καλοήγη ύστερη αρχαιότητα διαψεύδεται από τα στοιχεία για σημαντική βία, καταστροφές και μια καταστροφική απώλεια υλικών και εκπαιδευτικών προτύπων που θα χρειαστούν αιώνες για να ανακάμψουν (Halsall, 2014).

Σε πλήρη αντίθεση, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, που διοικούνταν από την Κωνσταντινούπολη, ευημερούσε και ανέπτυξε αυτό που σήμερα ονομάζουμε βυζαντινές στρατηγικές. Αυτή η αυτοκρατορία, γνωστή ως Βυζαντινή κατά τη σύγχρονη σύμβαση, αλλά πάντοτε θεωρούμενη ως Ρωμαϊκή από τους κατοίκους της, κατάφερε να υποτάξει τους Γερμανούς πολέμαρχους της και να ξεπεράσει τους Ούννους υπό τον Αττίλα, επιβιώνοντας από τις κρίσεις του πέμπτου αιώνα που διέλυσε τη δυτική αντίστοιχη αυτοκρατορία της. Κατά τους επόμενους οκτώ αιώνες, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία απέκρουσε αποτελεσματικά διαδοχικά κύματα εισβολέων από την ευρασιατική στέπα, το ιρανικό οροπέδιο, την ελεγχόμενη από το Ισλάμ Μεσοποταμία και τις αναζωογονημένες δυτικές χώρες. Η αυτοκρατορία υπέστη πολυάριθμες επιθέσεις, αλλά υπέκυψε στην κατάκτηση μόνο δύο φορές: πρώτα το 1204 κατά τη διάρκεια της Τέταρτης Σταυροφορίας και τελικά το 1453 στους Οθωμανούς. Κατά τη διάρκεια της ακμής της, η αδιαίρετη και ευημερούσα Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία βασίστηκε στην απόλυτη στρατιωτική δύναμη για την ασφάλεια, με μέτρια φορολογία

και εθελοντική στρατολόγηση που συντηρούσε μια ισχυρή στρατιωτική υποδομή. Στόλοι και περίπου τριακόσιες χιλιάδες στρατιώτες διατηρούνταν σε διαρκή ετοιμότητα εντός των συνοριακών οχυρών και των λεγεωνάριων φρουρίων, ικανά να κινητοποιηθούν σε στρατούς πεδίου για την καταστολή εσωτερικών εξεγέρσεων ή την απόκρουση εξωτερικών απειλών (Michael, 1993). Αυτή η στρατιωτική ισχύς επέτρεπε στους Ρωμαίους να επιλέγουν μεταξύ της καθαρής αποτροπής και της ενεργητικής υπεράσπισης των συνόρων τους, πειραματιζόμενοι και με τις δύο προσεγγίσεις κατά τους δύο πρώτους αιώνες μ.Χ. Ακόμη και όταν παλιοί και νέοι εχθροί ενοποιήθηκαν σε συνομοσπονδίες και εμφανίστηκε η Σασανική Περσία, οι ρωμαϊκές στρατιωτικές στρατηγικές, συμπεριλαμβανομένης της προσέγγισης της άμυνας σε βάθος, ήταν αποτελεσματικές στον περιορισμό αυτών των απειλών (Elton, 2004).

2.2. Γεωγραφικά και Διοικητικά Χαρακτηριστικά

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν διέθετε ποτέ την ίδια στρατιωτική δύναμη με τη δυτική της. Το 395, η διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας, η οποία δεν αποτελούσε ακόμη πολιτικό διαχωρισμό, καθώς οι δύο αδελφοί κυβερνούσαν από κοινού, ακολούθησε τα όρια που είχε καθορίσει ο Διοκλητιανός (284-305). Η διαίρεση αυτή διχοτόμησε τη λεκάνη της Μεσογείου σε δύο σχεδόν ίσα μισά, αφήνοντας στην ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εδάφη που εκτεινόταν σε τρεις ηπείρους. Στην Ευρώπη, οι ανατολικές επαρχίες περιλάμβαναν τη Μοισία Α' και την Πραβαλητάνια, που περιλάμβαναν τη σημερινή Σερβία, την Αλβανία, τη Μακεδονία, τη Βουλγαρία, τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας της Ρουμανίας, την Ελλάδα, την Κύπρο και την ευρωπαϊκή Τουρκία, συμπεριλαμβανομένης της κρίσιμης πόλης της Κωνσταντινούπολης. Στην Ασία, οι κτήσεις της αυτοκρατορίας περιλάμβαναν την Ανατολία (σύγχρονη ασιατική Τουρκία), τη Συρία, την Ιορδανία, το Ισραήλ και τμήματα του βόρειου Ιράκ (Μεσοποταμία και Οσροηνή). Στη Βόρεια Αφρική, η ανατολική αυτοκρατορία ήλεγχε την Αίγυπτο και τις ανατολικές περιοχές της σημερινής Λιβύης (Whittow, 1996).

Αυτή η εδαφική κληρονομιά παρείχε μια σημαντική βάση παραγωγικών και φοροδοτικών εδαφών για τον Αρκάδιο, τον πρώτο ηγεμόνα της ανατολικής αυτοκρατορίας (395-408). Οι περιοχές της Αιγύπτου που εξήγαγαν σιτηρά και οι εύφορες πεδιάδες της παράκτιας Ανατολίας ήταν ιδιαίτερα πολύτιμες, αν και τα

Βαλκάνια είχαν πρόσφατα υποφέρει από τις επιδρομές των Γόθων, των Γεπιδών και των Ούννων. Παρά τα πλεονεκτήματα αυτά, η ανατολική αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σημαντικά στρατηγικά μειονεκτήματα σε σύγκριση με το δυτικό μισό. Τα εκτεταμένα ανατολικά της σύνορα, που εκτεινόταν περίπου πεντακόσια μίλια από τον Καύκασο έως τον Ευφράτη, συνορεύουν με την επιθετική Σασανική Αυτοκρατορία του Ιράν, τον μακροχρόνιο αντίπαλο της ενωμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Χωρίς τη δυνατότητα να καλέσει δυτικές ενισχύσεις, η ανατολική αυτοκρατορία βρισκόταν σε επισφαλή θέση (Whittow, 1996).

2.3. Στρατηγική προσαρμοστικότητα και διπλωματία

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι Ρωμαίοι ανέπτυξαν ένα "σύμπλεγμα του Ιράν" μετά την ταπεινωτική ήττα στην Χαρράν το 53 π.Χ., αν και ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι Σασανιανοί δεν ήταν ιδιαίτερα επεκτατικοί (Lee, 2006). Παρ' όλα αυτά, οι Σασανιανοί ηγεμόνες υιοθέτησαν τον τίτλο "Βασιλιάς των Βασιλέων του Ιράν και του μη Ιράν" (Šahan Šah Eran ud Aneran), με την κυριαρχία τους να περιλαμβάνει την Περσία, την Παρθία, το Χουζιστάν, τη Μεσάν, την Ασσυρία, την Αδιάβια, την Αραβία, το Αζερμπαϊτζάν, την Αρμενία, τη Γεωργία, την Αλβανία του Καυκάσου, το Μπαλασκάν, το Παρεσβάρ, τα Μίντια, το Γκουργκάν, το Μερβ, το Χεράντ, το Αμπαρσάχρ, το Κέρμαν, το Σιστάν, το Τουράν, το Μακράν, το Κουσανσάχρ, το Κασγκάρ, τη Σογδιανά, τα βουνά της Τασκένδης και το Ομάν. Αυτό το εκτεταμένο βασίλειο περιελάμβανε όχι μόνο ορισμένα βυζαντινά εδάφη, αλλά και κρίσιμες βυζαντινές εξαρτήσεις στον Καύκασο και αρμενικά πελατειακά κράτη. Οι περιοχές αυτές ήταν στρατηγικής σημασίας, καθώς οι Βυζαντινοί είχαν σημαντικά συμφέροντα στη διατήρηση συμμαχιών και επιρροής στις περιοχές αυτές (Curta, 2005).

Το βορειοανατολικό μέτωπο παρουσίασε σημαντικές προκλήσεις για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς έπρεπε να υπερασπιστεί τα σύνορα του Δούναβη από διαδοχικά κύματα εισβολέων από την αχανή ευρασιατική στέπα. Σε αυτά περιλαμβάνονταν οι Ούννοι, οι Άβαροι, οι Ονογκούρ-Βούλγαροι, οι Μαγυάροι, οι Πετσενέγοι και τελικά οι Κουμάνοι, οι οποίοι ήταν όλοι έφιπποι τοξότες και αποτελούσαν μεγαλύτερη απειλή από τις γερμανικές φυλές που πολιορκούσαν τη Δυτική Αυτοκρατορία κατά μήκος των συνόρων του Ρήνου. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Γόθοι τράπηκαν σε φυγή πριν ο Αττίλας ενώσει τις φυλές των Ούννων και

ενσωματώσει στις δυνάμεις του πολυάριθμους ξένους υπηκόους. Σε αντίθεση με τη Δυτική Αυτοκρατορία, η οποία επωφελούνταν από σχετικά ασφαλείς ενδοχώρες, όπως η εύφορη Βόρεια Αφρική, η προστατευόμενη από τα Πυρηναία Ιβηρική Χερσόνησος, οι νότιες Γαλατικές επαρχίες μακριά από τον επικίνδυνο Ρήνο και η Ιταλία προστατευόμενη από τις Άλπεις, η γεωγραφία της Ανατολικής Αυτοκρατορίας προσέφερε λιγότερο στρατηγικό βάθος. Τα περισσότερα εδάφη της, εκτός από την Αίγυπτο και την ανατολική Λιβύη, βρίσκονταν πολύ κοντά σε απειλούμενα σύνορα. Ακόμα και η Ανατολία, η οποία παρείχε ασπίδα για την Κωνσταντινούπολη ενάντια στις χερσαίες εισβολές από τα ανατολικά, είχε τις παραγωγικές της περιοχές κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, αμφότερες ευάλωτες σε θαλάσσιες επιθέσεις. Έτσι, η Ανατολική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε ισχυρότερους εχθρούς και λιγότερο ευνοϊκή γεωγραφία, καθιστώντας την πιο ευάλωτη από τη Δυτική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, η Δυτική Αυτοκρατορία ήταν αυτή που κατέρρευσε τον πέμπτο αιώνα. Η μακροζωία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μπορεί να αποδοθεί στη στρατηγική προσαρμοστικότητα των ηγεμόνων της στις μειωμένες συνθήκες, αναπτύσσοντας καινοτόμες μεθόδους για την αντιμετώπιση τόσο των παραδοσιακών όσο και των αναδυόμενων απειλών. Με την πάροδο των αιώνων, οι βυζαντινές στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις, μαζί με τη ζωτικής σημασίας φοροεισπρακτική γραφειοκρατία που τις υποστήριζε και την αυτοκρατορική διοίκηση, εξελίχθηκαν σημαντικά. Παρ' όλα αυτά, υπήρχε μια σταθερή στρατηγική προσέγγιση: οι Βυζαντινοί βασίζονταν λιγότερο στην καθαρή στρατιωτική ισχύ και περισσότερο σε διάφορες μορφές πειθούς. Αυτό περιελάμβανε τη στρατολόγηση συμμάχων, την αποτροπή των εχθρών και την ενθάρρυνση των δυνητικών αντιπάλων να πολεμήσουν μεταξύ τους. Όταν εξαναγκάζονταν σε μάχη, οι Βυζαντινοί προτιμούσαν να περιορίζουν παρά να εξοντώνουν τους εχθρούς τους, διατηρώντας τη δύναμή τους και αναγνωρίζοντας ότι οι σημερινοί εχθροί μπορούσαν να γίνουν αυριανοί σύμμαχοι. Η προσέγγιση αυτή ήταν εμφανής από τον πέμπτο αιώνα, όταν η δύναμη των Ούννων του Ατίλα ανακατευθύνθηκε προς τα δυτικά με ελάχιστη δύναμη και μέγιστη διπλωματία, και συνεχίστηκε ακόμη και οκτώ αιώνες αργότερα. Για παράδειγμα, το 1282, τα σχέδια του Καρόλου δ' Ανζού να εισβάλει από την Ιταλία και να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη ματαιώθηκαν από την αιφνίδια εξέγερση στη Σικελία, αποτέλεσμα μιας συνωμοσίας που ενορχήστρωσαν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, ο βασιλιάς Πέτρος Γ' της Αραγωνίας και ο αρχιστρατηγός Τζοβάνι ντα Πρότσιντα. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος αντανakλούσε το γεγονός αυτό στα απομνημονεύματά του,

δηλώνοντας: "Αν λέγαμε ότι είναι ο Θεός που έδωσε στους Σικελούς την ελευθερία που απολαμβάνουν τώρα, αλλά εμπιστευόμενοι εμάς για να την πραγματοποιήσουμε, δεν θα λέγαμε τίποτε άλλο παρά την απόλυτη αλήθεια" (Runciman, 1992).

Η διαρκής επιβίωση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη μοναδική στρατηγική της οξυδέρκεια, η οποία υπερέβαινε τις απλές νίκες στα πεδία των μαχών - καμία ακολουθία τυχερών εμπλοκών δεν θα μπορούσε να διατηρήσει μια αυτοκρατορία για οκτώ αιώνες. Οι Βυζαντινοί γνώρισαν πολυάριθμες ήττες, ορισμένες από τις οποίες ήταν φαινομενικά καταστροφικές. Σε πολλές περιπτώσεις, μεγάλο μέρος της αυτοκρατορικής επικράτειας κατακλύστηκε, ενώ η ίδια η Κωνσταντινούπολη πολιορκήθηκε αρκετές φορές από την ίδρυσή της το 330 έως την καταστροφική κατάληψή της από την Τέταρτη Σταυροφορία το 1204. Μετά από αυτό, δεν ήταν πλέον μια αυτοκρατορία που αποκαταστάθηκε, αλλά μάλλον ένα ελληνικό βασίλειο, το οποίο τελικά έπεσε το 1453. Η στρατηγική επιτυχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν θεμελιωδώς διαφορετική από μια απλή συσσώρευση τακτικών νικών ή ηττών. Βρισκόταν στην επίμονη ικανότητα της αυτοκρατορίας να παράγει δυσανάλογη ισχύ από τους διαθέσιμους στρατιωτικούς πόρους της, συνδυάζοντάς τους με την τέχνη της πειθούς και την ανώτερη διαχείριση πληροφοριών. Σήμερα, οι έννοιες αυτές θα ονομάζονταν διπλωματία και πληροφόρηση, αν και οι όροι αυτοί πρέπει να κατανοηθούν σε ένα ιστορικό πλαίσιο απαλλαγμένο από τις σύγχρονες γραφειοκρατικές συνδηλώσεις τους. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν διέθετε επίσημο υπουργείο Εξωτερικών ή υπηρεσίες πληροφοριών. Αντιθέτως, διάφοροι αξιωματούχοι ανέλαβαν περιστασιακά διπλωματικούς ρόλους και ρόλους συλλογής πληροφοριών παράλληλα με τα κύρια καθήκοντά τους. Η πιο βασική αλλά και κρίσιμη εφαρμογή της βυζαντινής διπλωματίας αφορούσε την πειθώ ξένων ηγεμόνων και εθνών να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς της αυτοκρατορίας, ιδίως σε περιόδους αυτοκρατορικής αδυναμίας, όταν η πειθώ αυτή ήταν πιο δύσκολη. Όσον αφορά τις πληροφορίες, ο βυζαντινός αυτοκράτορας και οι αξιωματούχοι του δεν διατηρούσαν συστηματικά αρχεία, στο βαθμό που το δείχνουν τα ιστορικά στοιχεία, βασιζόμενοι σε μεγάλο βαθμό στην κατασκοπεία παρά τους εγγενείς περιορισμούς της. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τα σύγχρονα πρότυπα, οι Βυζαντινοί διέθεταν σημαντικά περισσότερες γνώσεις από τους περισσότερους άλλους ηγεμόνες της εποχής τους. Για παράδειγμα, παρά την απουσία ακριβών χαρτών -υπάρχει μάλιστα το επιχείρημα ότι οι Ρωμαίοι δεν είχαν χαρτογραφική νοοτροπία- οι εκτεταμένες πρωτοβουλίες τους για την κατασκευή δρόμων αποδεικνύουν μια βαθιά κατανόηση των διαδρομών και των γραμμικών

αποστάσεων. Αυτό το επίπεδο γνώσεων ήταν αρκετό για να χειραγωγούν τους λιγότερο ενημερωμένους ξένους ηγέτες, ιδίως τους νεοαφιχθέντες οπλαρχηγούς από την ευρασιατική στέπα (Milner, 1996).

Υπήρξαν στιγμές κατά τις οποίες η στρατιωτική ισχύς της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να εξαπολύσει μεγάλες επιθέσεις, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την κατάκτηση τεράστιων εδαφών. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η διπλωματία χρησιμοποιήθηκε κυρίως για να αποσπάσει παραχωρήσεις από άλλες δυνάμεις που εκφοβίζονταν από τις βυζαντινές επιτυχίες ή τουλάχιστον για να αποτρέψει την παρέμβασή τους. Αντίθετα, υπήρχαν περίοδοι κατά τις οποίες ο βυζαντινός στρατός και το ναυτικό αποδυναμώνονταν σημαντικά ή οι εχθροί τους ενισχύονταν σημαντικά, γεγονός που καθιστούσε αναγκαία την κρίσιμη παρέμβαση ξένων συμμάχων-συχνά στρατολογούνταν εγκαίρως ή εγκαίρως. Αυτοί οι σύμμαχοι περιλάμβαναν μερικές φορές πολεμιστές τόσο από γειτονικά όσο και από μακρινά έθνη, οι οποίοι έφταναν για να γείρουν την ισορροπία υπέρ της αυτοκρατορίας. Μεταξύ αυτών των άκρων, υπήρχε γενικά μια συνεργιστική αλληλεπίδραση κατά την οποία η διπλωματία, καθοδηγούμενη από ανώτερες πληροφορίες, ενισχύονταν από αποτελεσματικές στρατιωτικές δυνάμεις, ενώ οι στρατιωτικές δυνατότητες ενισχύονταν με τη σειρά τους από καλά ενημερωμένες διπλωματικές ενέργειες. Η διατήρηση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας απαιτούσε αυτόν τον συνδυασμό στρατηγικής οξυδέρκειας, ισχυρής στρατιωτικής ισχύος και ευνοϊκών συνθηκών, καθώς η αυτοκρατορία ήταν εγγενώς λιγότερο ασφαλής από τη δυτική αντίστοιχη. Η πειθώ συνήθως προηγούνταν της στρατιωτικής δράσης, ωστόσο η στρατιωτική ισχύς παρέμενε απαραίτητο εργαλείο της βυζαντινής κρατικής τέχνης. Χωρίς αυτήν, άλλα μέτρα, συμπεριλαμβανομένων των δωροδοκιών για την αποτροπή επιθέσεων, θα ήταν αναποτελεσματικά, καθώς θα ενθάρρυναν μόνο τους αντιπάλους, αν προσφέρονταν από θέση αδυναμίας. Ως εκ τούτου, η διατήρηση επαρκούς στρατιωτικής ισχύος ήταν μια συνεχής, πολύπλευρη πρόκληση που το βυζαντινό κράτος έπρεπε να αντιμετωπίζει καθημερινά, χρόνο με το χρόνο, αιώνα με τον αιώνα. Δύο βασικές ρωμαϊκές πρακτικές που οι Βυζαντινοί κατάφεραν να διατηρήσουν -σε αντίθεση με τη Δυτική Αυτοκρατορία- ήταν καθοριστικές για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους, έστω και μερικές φορές με μικρή διαφορά. Η πρώτη ήταν ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό σύστημα είσπραξης φόρων που δεν είχε προηγούμενο από κανέναν από τους εχθρούς της αυτοκρατορίας. Μετά τον καθορισμό του συνολικού προϋπολογισμού -μια σημαντική καινοτομία- τα έσοδα που απαιτούνταν από τον κύριο φόρο, τον φόρο γης,

κατανέμονταν με ιεραρχικό τρόπο: πρώτα ανά επαρχία, στη συνέχεια ανά περιοχή πόλης εντός κάθε επαρχίας και, τέλος, σε μεμονωμένα οικόπεδα με βάση την εκτιμώμενη αξία παραγωγής τους (Hendy, 2008). Παρόλο που η από πάνω προς τα κάτω κατανομή ενός συνολικού αυτοκρατορικού προϋπολογισμού έπαψε κατά τη διάρκεια του έβδομου αιώνα, η εισπραξη του φόρου γης συνεχίστηκε μέσω μιας από κάτω προς τα πάνω ροής εσόδων (Haldon, 1997).

2.4. Ο ρόλος της φορολογίας και του επαγγελματικού στρατού

Το βυζαντινό φορολογικό σύστημα αντιμετώπιζε πολλές προκλήσεις. Ειδικότερα, οι μισθοί των αξιολογητών, των εισπρακτόρων, των λογιστών, των ελεγκτών, των επιθεωρητών και των εποπτών αποτελούσαν σημαντική δαπάνη, καθώς οι υπάλληλοι αυτοί αποτελούσαν την πλειοψηφία της αυτοκρατορικής γραφειοκρατίας. Επιπλέον, η διαφθορά ήταν ανεξέλεγκτη μεταξύ των αξιωματούχων που δέχονταν δωροδοκίες, αποσπούσαν παράνομες πληρωμές και εκτρέπονταν από τα έσοδα για προσωπικό όφελος, όπως αποδεικνύεται από τους πολυάριθμους νόμους που θέσπισαν διάφοροι αυτοκράτορες για την καταπολέμηση αυτών των πρακτικών. Η νομοθεσία που αποσκοπούσε στην προστασία των συμφερόντων των μικροϊδιοκτητών - μια τάξη που ευνοούσαν ιδιαίτερα οι αυτοκράτορες λόγω των δυνατοτήτων των γιων τους ως στρατολογημένων - αποκαλύπτει ότι οι πλούσιοι γαιοκτήμονες συχνά χειραγωγούσαν την εισπραξη φόρων για να μεταφέρουν το βάρος από τα τεράστια κτήματά τους στα μικρότερα οικόπεδα των μικροϊδιοκτητών ή ακόμη και των ενοικιαστών. Παρά τα ζητήματα αυτά, ο βυζαντινός φορολογικός μηχανισμός είχε μια κρίσιμη αρετή: λειτουργούσε με έναν βαθμό συνέπειας που επέτρεπε την ετήσια εισπραξη σημαντικών εσόδων, κυρίως σε χρυσό. Αυτό το σταθερό εισόδημα χρηματοδοτούσε την αυλή του αυτοκράτορα και ολόκληρη την πολιτική γραφειοκρατία, αλλά ο πρωταρχικός του σκοπός ήταν η συντήρηση των στρατιωτικών δυνάμεων. Η προκύπτουσα κυκλοφορία του χρυσού τόνωσε τη βυζαντινή οικονομία, καθώς οι μισθωτοί αξιωματούχοι, οι στρατιώτες και οι ναυτικοί ξόδευαν τα κέρδη τους, δημιουργώντας μια ρευστή αγορά για τους αγρότες, τους τεχνίτες και τους επαγγελματίες. Αυτή η οικονομική δραστηριότητα επέτρεψε στις ομάδες αυτές να παράγουν τον χρυσό που χρειάζονταν για να πληρώνουν τους φόρους τους και να καλύπτουν τις ανάγκες της αγοράς τους (Laiou, Bouras, & Oaks, 2007). Από στρατηγική άποψη, το σημαντικότερο

αποτέλεσμα της τακτικής φορολόγησης ήταν η ικανότητα διατήρησης μόνιμης στρατιωτικής δύναμης. Σε αντίθεση με τους αντιπάλους τους, οι οποίοι βασίζονταν σε φυλετικές εισφορές, εθελοντές πολεμιστές, ελεύθερους ληστές ή στρατολογημένους χωρικούς που έψαχναν για προμήθειες, οι Βυζαντινοί μπορούσαν να συντηρούν μισθωτούς αυτοκρατορικούς στρατιώτες και ναύτες όλο το χρόνο, οι οποίοι συμπληρώνονταν από εφέδρους μερικής απασχόλησης. Η ρύθμιση αυτή διευκόλυνε την αναβίωση της συστηματικής στρατιωτικής εκπαίδευσης -μια πρακτική που είχε υποβαθμιστεί από τον πέμπτο αιώνα. Η εκπαίδευση αυτή περιελάμβανε τόσο ατομική διδασκαλία για τους νεοσύλλεκτους όσο και τακτικές ασκήσεις μονάδων και σχηματισμών. Αν και αυτό μπορεί να φαίνεται ως συνήθης στρατιωτική πρακτική, πολλοί από τους εχθρούς της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν διέθεταν στρατιώτες πλήρους απασχόλησης και τυπική εκπαίδευση, βασιζόμενοι αντ' αυτού σε ανεκπαιδευτα στρατεύματα με ποικίλους βαθμούς παραδοσιακών πολεμικών δεξιοτήτων. Η διατήρηση της συνεχούς εκπαίδευσης απαιτεί όχι μόνο δυνάμεις πλήρους απασχόλησης αλλά και υψηλό επίπεδο επαγγελματισμού. Ακόμη και στη σύγχρονη εποχή, πολλοί στρατοί παρέχουν μόνο βασική εκπαίδευση στους νεοσύλλεκτους, εστιάζοντας σε τελετουργικές ασκήσεις και στον προσωπικό χειρισμό των όπλων, με ελάχιστη εμπλοκή σε ρεαλιστικές ασκήσεις. Με την πάροδο των αιώνων, ο βυζαντινός στρατός γνώρισε κύκλους παρακμής και αναγέννησης, ωστόσο η επιβίωση της αυτοκρατορίας μέσα από συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις, συχνά εναντίον αριθμητικά ανώτερων εχθρών, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση σχετικά υψηλών προτύπων εκπαίδευσης. Ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα αυτής της δέσμευσης στην εκπαίδευση συνέβη το 626, όταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντιμετώπισε ταυτόχρονες απειλές από τη Σασανική Περσία και τους Αβάρους. Σε απάντηση, ο αυτοκράτορας Ηράκλειος (610-641) ξεκίνησε μια τολμηρή αντεπίθεση που ξεκίνησε με εντατική εκπαίδευση. Συγκέντρωσε και ενίσχυσε τους στρατούς του, χωρίζοντάς τους σε δύο ομάδες για να διεξάγουν εικονικές μάχες. Η εκπαίδευση αυτή περιελάμβανε κραυγές μάχης, τραγούδια και ασκήσεις εγρήγορσης, με στόχο να διασφαλίσει ότι οι στρατιώτες θα αντιμετώπιζαν την πραγματική μάχη με αυτοπεποίθηση και θάρρος, αντιμετωπίζοντάς την σαν να επρόκειτο απλώς για άσκηση (Mango, Scott, & Greatrex, 2006).

2.5. Υψηλή Στρατηγική και Στρατιωτική Καινοτομία

Όπως και οι σύγχρονοι ομόλογοι τους και σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς πολεμιστές, οι βυζαντινοί στρατιώτες εκπαιδεύονταν συνήθως να χρησιμοποιούν διάφορες τεχνικές μάχης προσαρμοσμένες στο έδαφος και στις συγκεκριμένες εχθρικές δυνάμεις. Αυτή η στρατηγική προσαρμοστικότητα αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα για τη διαρκή επιτυχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αν και τα επίπεδα επάρκειας διέφεραν, οι βυζαντινοί στρατιώτες έμπαιναν στη μάχη εξοπλισμένοι με μαθημένες πολεμικές δεξιότητες, οι οποίες μπορούσαν να βελτιωθούν περαιτέρω μέσω στοχευμένης εκπαίδευσης για συγκεκριμένες καταστάσεις. Αυτή η ευελιξία καθιστούσε τους βυζαντινούς στρατιώτες, τις μονάδες και τους στρατούς σημαντικά πιο ευπροσάρμοστους σε σύγκριση με τους αντιπάλους τους, οι οποίοι βασίζονταν στις αμετάβλητες, παραδοσιακές μεθόδους μάχης των αντίστοιχων εθνών ή φυλών τους, που είχαν μάθει μέσω της μίμησης από τους μεγαλύτερους και ήταν ανθεκτικές στην τροποποίηση. Κατά την εξιστόρηση της μάχης του ποταμού Nedao το 454, όπου οι Ούννοι ηττήθηκαν από τους εξεγερμένους Γερμανούς υπηκόους τους, ο Γότθος ιστορικός Jordanes περιγράφει λεπτομερώς τα διαφορετικά στυλ μάχης κάθε εμπλεκόμενου έθνους: "Θα μπορούσε κανείς να δει τους Γότθους να πολεμούν με λόγχες (contis), τους Γέπιδες να οργιάζουν με το σπαθί, τους Ρούγκι να σπάνε τα δόρατα στις ίδιες τους τις πληγές, τους Σουάβι να πολεμούν πεζοί, τους Ούννους με τόξα, τους Αλάνους να συντάσσουν μια γραμμή μάχης από βαριά οπλισμένο [ιππικό] και τους Χερούλι από ελαφρά οπλισμένους πολεμιστές" (Mierow, 2006). Το απόσπασμα αυτό υπογραμμίζει τις ξεχωριστές και εξειδικευμένες τεχνικές μάχης που ενυπήρχαν σε κάθε ομάδα, σε έντονη αντίθεση με την προσαρμοστική και πολύπλευρη προσέγγιση του βυζαντινού στρατού.

Αν και οι Γότθοι μπορούσαν επίσης να χειρίζονται σπαθιά και οι Γέπιδες να χρησιμοποιούν λόγχες, τα χαρακτηριστικά τους όπλα ήταν πιο εξειδικευμένα. Παρομοίως, οι ρωμαϊκές βοηθητικές μονάδες, όπως οι σφενδονιστές των Βαλεαρίδων, οι τοξότες της Κρήτης και οι ακοντιστές του Νουμιδίου, διέθεταν την ικανότητα να χρησιμοποιούν άλλα όπλα. Ενώ οι αντίπαλοι της αυτοκρατορίας συνήθιζαν να μάχονται με ένα ή δύο ξεχωριστά όπλα -όπως λόγχες, σπαθιά, ακόντια, βελάκια, σφεντόνες, λόγχες ή σύνθετα τόξα αντανεκλαστικά- οι βυζαντινοί στρατιώτες από τον έκτο αιώνα είχαν εκπαιδευτεί στη χρήση όλων αυτών των όπλων. Αυτή η ολοκληρωμένη εκπαίδευση προσέδιδε στους μεμονωμένους Βυζαντινούς στρατιώτες

σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των περισσότερων αντιπάλων τους και, σε συνδυασμό με τις ασκήσεις μονάδων, προσέδιδε στις βυζαντινές δυνάμεις ανώτερη τακτική και επιχειρησιακή ευελιξία. Επιπλέον, οι Βυζαντινοί διέπρεψαν στον τομέα της μεγάλης στρατηγικής, μια έννοια που πρωτοστάτησαν και όχι κληρονόμησαν, σε αντίθεση με το φορολογικό τους σύστημα και τις ρωμαϊκές εκπαιδευτικές παραδόσεις. Παρόλο που δεν υπήρχαν επιτελεία σχεδιασμού, επίσημες διαδικασίες λήψης αποφάσεων ή διατυπωμένες "εθνικές στρατηγικές", όπως είναι οι σύγχρονες εποχές, μια εξελιγμένη κουλτούρα στρατηγικής κρατικής τεχνικής είχε αναπτυχθεί από τον έβδομο αιώνα και συνέχισε να εξελίσσεται. Αυτή η στρατηγική κουλτούρα περιελάμβανε ένα πλούσιο σώμα στρατιωτικών γνώσεων, όπως τεκμηριώνεται σε σωζόμενα εγχειρίδια και εγχειρίδια πεδίου- μια παράδοση πληροφοριών, αν και αραιά τεκμηριωμένη- και, το πιο χαρακτηριστικό, διάφορες μεθόδους πειθούς των ξένων ηγεμόνων να εξυπηρετούν τα αυτοκρατορικά συμφέροντα, είτε διατηρώντας την ειρήνη είτε διεξάγοντας πόλεμο κατά των εχθρών της αυτοκρατορίας. Η επιβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν από τη στρατηγική οξυδέρκεια και όχι από την απλή επιμονή. Η ανατολική αυτοκρατορία ήταν γεωγραφικά λιγότερο ευνοημένη, αντιμετώπιζε πιο τρομερούς αντιπάλους από τη δυτική αυτοκρατορία και δεν διέθετε τους εκτεταμένους πόρους που είχε στη διάθεσή της η ενωμένη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ενώ η απόλυτη επιμονή οδήγησε περιστασιακά σε απροσδόκητες στρατιωτικές επιτυχίες, η επιβίωση των Βυζαντινών δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στην πεισματική αντίσταση. Περιπτώσεις άμυνας απέναντι σε συντριπτικές δυνάμεις, όπως η τελική αντίσταση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου κατά των οθωμανικών δυνάμεων στις 29 Μαΐου 1453, είναι επιφανείς, αλλά δεν εξηγούν πλήρως τη μακροζωία της αυτοκρατορίας. Αντίθετα, ήταν οι δημιουργικές στρατηγικές απαντήσεις των Βυζαντινών στις εξελισσόμενες απειλές που εξασφάλισαν την επιβίωση της αυτοκρατορίας στο πέρασμα των αιώνων (Luttwak, 2011).

Υπήρξαν πολλές περιπτώσεις όπου διαδοχικές ήττες μείωσαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία σε μια πολιορκημένη πόλη-κράτος και τα τρομερά τείχη της Κωνσταντινούπολης αντιμετώπισαν επιθέσεις τόσο από τη στεριά όσο και από τη θάλασσα. Παρ' όλα αυτά, κάθε φορά, η αυτοκρατορία στρατολογήσε επιτυχώς συμμάχους για να αντεπιτεθούν στους επιτιθέμενους, επιτρέποντας στις αυτοκρατορικές δυνάμεις να ανακάμψουν, να εδραιώσουν τη δύναμή τους και να περάσουν σε επιθετικές επιχειρήσεις. Κατά συνέπεια, όταν οι εισβολείς αποκρούονταν, ο αυτοκρατορικός έλεγχος συχνά αποκαθίστατο σε ακόμη πιο εκτεταμένα εδάφη από

ό,τι προηγουμένως. Αν και οι αντίπαλοι της αυτοκρατορίας μπορούσαν να νικήσουν τους στρατούς και τους στόλους της σε μεμονωμένες μάχες, δεν ήταν σε θέση να υπερνικήσουν τη μεγάλη στρατηγική της. Αυτή η ανθεκτικότητα, η οποία διατήρησε την αυτοκρατορία για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, προερχόταν από μια άκλη δύναμη που ήταν αδιαπέραστη από την άμεση επίθεση. Η ανάπτυξη της βυζαντινής στρατηγικής δεν ήταν μια στιγμιαία διαδικασία, αλλά μάλλον προέκυψε ως μια σειρά από αυτοσχέδιες απαντήσεις στη σημαντική απειλή που συνιστούσαν οι Ούννοι του Αττίλα, μια απειλή μεγαλύτερη από ό,τι αναμενόταν προηγουμένως. Από τις πρώτες μεγάλης κλίμακας παραβιάσεις των αυτοκρατορικών συνόρων υπό τον αυτοκράτορα Δέκιο (249-251) -που αναδεικνύονται από περιστατικά όπως μια ομάδα Φράγκων που έφτασε στην Ισπανία αφού διέσχισε τον Ρήνο το 250- επιχειρήθηκαν διάφορες λύσεις. Κάποιες από αυτές ήταν εφήμερες, ενώ άλλες ήταν πιο μόνιμες- κάποιες ήταν στενές στο πεδίο εφαρμογής, ενώ άλλες ήταν μεγαλεπήβολες, όπως οι εκτεταμένες οχυρώσεις και οι στρατιωτικές επεκτάσεις υπό τον Διοκλητιανό και η ίδρυση μόνιμου στρατού πεδίου από τον Κωνσταντίνο. Για ενάμιση αιώνα, αυτά τα σταδιακά και κυρίως στρατιωτικά μέτρα κατάφεραν να προστατεύσουν τα κεντρικά αυτοκρατορικά εδάφη, αν και με υψηλό κόστος για τους φορολογούμενους και τους συνοριακούς πληθυσμούς που συχνά παρέμεναν απροστάτευτοι. Οι περιορισμοί αυτής της σταδιακής προσέγγισης έγιναν εμφανείς με την άφιξη των Ούννων του Αττίλα. Τα αμιγώς στρατιωτικά μέτρα δεν παρείχαν καμία ελπίδα επιτυχίας κατά των επιδρομών τους, οι οποίες ήταν ταχείες και μαζικές, ένας συνδυασμός που προηγουμένως θεωρούνταν αμοιβαία αποκλειόμενος. Οι μικρές, κινητές δυνάμεις ήταν αναποτελεσματικές στην αναχαίτισή τους και οι βαθιές, απρόβλεπτες διεισδύσεις τους καθιστούσαν δύσκολη την αντιμετώπισή τους. Ακόμα και όταν συνέβαιναν συναντήσεις, οι Ούννοι ήταν συνήθως ανώτεροι από τους αντιπάλους τους. Αυτό το στρατιωτικό αδιέξοδο οδήγησε στην εμφάνιση μιας ριζικά διαφορετικής στρατηγικής προσέγγισης που βασιζόταν λιγότερο στην ενεργό στρατιωτική ισχύ -αν και οι ισχυρές οχυρώσεις παρέμεναν απαραίτητες- παρακάμπτοντας έτσι τη στρατιωτική υπεροχή του Αττίλα και των διαδόχων του (Millar, 2007).

Κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα, η νέα αυτή στρατηγική δεν εδραιώθηκε αμέσως. Αντιθέτως, υπήρξε μια επιστροφή σε μια κυρίως στρατιωτική προσέγγιση, ενισχυμένη από σημαντικές τακτικές καινοτομίες που διδάχθηκαν από τους Ούννους, σε συνδυασμό με ικανή ηγεσία και ευνοϊκές συνθήκες. Υπό τον Ιουστινιανό (527-565), η αυτοκρατορία υιοθέτησε μια επιθετική στρατιωτική στρατηγική κατάκτησης,

επιτυγχάνοντας αξιοσημείωτες επιτυχίες στη Βόρεια Αφρική και την Ιταλία. Η πρόοδος αυτή θα μπορούσε να είχε συνεχιστεί αν δεν είχε ξεσπάσει η βουβωνική πανώλη, η οποία κατέστρεψε το βυζαντινό κράτος, τον στρατό και το ναυτικό. Πρόσφατα στοιχεία δείχνουν ότι αυτή η πανδημία ήταν η πιο θανατηφόρα στην ιστορία μέχρι τότε, πλήττοντας δυσανάλογα τις πυκνοκατοικημένες πόλεις της αυτοκρατορίας. Μέχρι τον θάνατο του Ιουστινιανού, η στρατιωτική εξάρτηση είχε μειωθεί και πάλι, τάση που διατηρήθηκε και υπό τους διαδόχους του. Ωστόσο, μόνο υπό τον Ηράκλειο, στις αρχές του έβδομου αιώνα, η χαρακτηριστική μεγάλη στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας υλοποιήθηκε πλήρως, ακριβώς εγκαίρως για να αντιμετωπιστεί η πιο σοβαρή κρίση στην ιστορία της. Έτσι, η ανάπτυξη της βυζαντινής στρατηγικής ήταν μια παρατεταμένη διαδικασία, η οποία ξεκίνησε από την απειλή του Αττίλα και των Ούννων του, οι οποίοι, με τους πολυάριθμους Γερμανούς υπηκόους τους, τους Αλανούς και τους διάφορους στρατοπεδικούς οπαδούς τους, έθεταν σε κίνδυνο τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Ανατολής, έχοντας ήδη αποδυναμώσει σημαντικά τη δυτική αυτοκρατορία (Luttwak, 2011).

Κεφάλαιο 3ο: Η ανάδυση της νέας στρατηγικής

3.1. Διπλωματικές στρατηγικές

Αντιμέτωπος με τον Αττίλα, ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β' (408-450 μ.Χ.) μαζί με την αδελφή του, τη σύζυγό του και τους πολιτικούς αξιωματούχους, αντιμετώπισε

διπλούς περιορισμούς. Δεν διέθεταν στρατιωτικά αποτελεσματικές δυνάμεις κατά των Ούννων και ήταν απασχολημένοι με επείγοντα ζητήματα αλλού. Η κυρίαρχη ξένη δύναμη παρέμεινε η Σασανική Περσία, η οποία απολάμβανε ασυνήθιστα ειρηνικές σχέσεις μέχρι τη βασιλεία του Σάχη Γιαζντγκίρντ, με αξιοσημείωτη επιδείνωση υπό τον διάδοχό του Μπαχράμ Ε΄ (420-438 μ.Χ.), αν και δεν αποδίδεται αποκλειστικά σε αυτόν. Οι εντάσεις κλιμακώθηκαν λόγω εδαφικών διαφορών στην Αρμενία και θρησκευτικών διαφορών. Τα αρμενικά κράτη, που συχνά ονομάζονται "ρυθμιστικά κράτη" από τους σύγχρονους ιστορικούς, αντιθέτως επιδείνωσαν τις συγκρούσεις μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών. Η θρησκευτική διχόνοια, η οποία χαρακτηρίστηκε από αυξημένη ορθοδοξία στη χριστιανική αυτοκρατορία και ζήλο μεταξύ των Σασανιτών, ήταν μάρτυρας αυξημένων διώξεων κατά των ειδωλολατρών και των Εβραίων, ανάκρισης μη Ελλήνων εκκλησιαστικών που ήταν ύποπτοι για δογματικές αποκλίσεις και επιδοκίμασias της βίας κατά των μη χριστιανών και των τόπων λατρείας τους. Το 415 μ.Χ., χριστιανοί ζηλωτές, εξοργισμένοι από τον παγανισμό της φιλοσόφου Υπατίας, τη δολοφόνησαν βάνουσα στην εκκλησία του Καισαρίου, πράξη που υποτίθεται ότι έγινε από σεβασμό προς την ιερότητα του χώρου (Luttwak, 2011).

Ακολούθησαν συγκρούσεις στην Αρμενία και τη Μεσοποταμία, ιδίως γύρω από τη Νισίμπις (σημερινή Νουσαϊμίν στη νοτιοανατολική Τουρκία), μια βαριά οχυρωμένη πόλη που ιστορικά είχε κεντρικό ρόλο στον ρωμαϊκό-περσικό πόλεμο. Οι αψιμαχίες συνεχίστηκαν χωρίς σημαντικά αποτελέσματα μέχρι το 422 μ.Χ., όταν έφτασε ο Ηλίων, ο *magister officiorum* (κύριος των αξιωμάτων), για να διαπραγματευτεί την ειρήνη. Ταυτόχρονα, οι επιδρομές των Ούννων στον Δούναβη και οι πιθανές πιέσεις στα σύνορα της κεντρικής Ασίας του Μπαχράμ Ε' μπορεί να επηρέασαν αυτή τη διπλωματική προσπάθεια. Το *status quo ante* αποκαταστάθηκε χωρίς αλλαγές. Η Αρμενία συνέχισε να βιώνει χρόνιες ταραχές στη συνέχεια, οδηγώντας σε νέες εχθροπραξίες το 441 μ.Χ. Η άνοδος ενός νέου Σασανίτη ηγεμόνα συνήθως προκαλούσε στρατιωτικές ενέργειες για τη διεκδίκηση της εξουσίας. Ο Yazdgird II, ο οποίος διαδέχθηκε τον Bahram το 438 μ.Χ., ξεκίνησε επίθεση στη Νισίμπις τρία χρόνια αργότερα, μέχρι που ο Anatolius, ο *magister militum per Orientem* (ανώτατος στρατιωτικός διοικητής στην Ανατολή), παρενέβη για να διαπραγματευτεί μια άλλη συνθήκη ειρήνης. Για άλλη μια φορά, το προηγούμενο *status quo* αποκαταστάθηκε. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδοσίου Β΄, η στρατιωτική ετοιμότητα κατά μήκος των περσικών συνόρων ήταν επιτακτική παρά τη σχετική ειρήνη, καθώς μια σασανική εισβολή θα μπορούσε να οδηγήσει σε μόνιμες

εδαφικές απώλειες. Αυτή η στρατηγική εστίαση ερχόταν σε αντίθεση με το αφρικανικό μέτωπο, το οποίο περιελάμβανε εδάφη που σήμερα αποτελούν μέρος της σύγχρονης Τυνησίας και της παράκτιας Αλγερίας, τα οποία βρίσκονταν εκτός της δικαιοδοσίας της Ανατολικής Αυτοκρατορίας και εκτεινόταν μόνο μέχρι τη Λιβύη. Τον Οκτώβριο του 439 μ.Χ., Βάνδαλοι και Αλανοί υπό τον πολέμαρχο Γιζέριχο κατέλαβαν την Καρχηδόνα, πρωτεύουσα της Αφρικής και κρίσιμη πηγή σιτηρών για τη Ρώμη και την κεντρική Ιταλία. Ενώ η Δυτική Αυτοκρατορία του Βαλεντινιανού Γ' υπέστη άμεσες επιπτώσεις, η στρατηγική σημασία της Καρχηδόνας, συμπεριλαμβανομένων των ναυτικών δυνατοτήτων της και της δυνατότητάς της να διαταράξει τον εφοδιασμό της Αιγύπτου με σιτηρά μέσω της Αλεξάνδρειας, αποτελούσε απειλή για την Κωνσταντινούπολη παρά τη σημαντική άμυνά της. Η περίοδος ήταν ιδιαίτερα απαιτητική, γεγονός που υπογραμμίζεται από τη συνοπτική αναφορά του Μαρκελίνου Κόμη στο πλαίσιο της ένατης ένδειξης, όπου σημειώνονται διάφορες εισβολές στα ρωμαϊκά εδάφη από Πέρσες, Σαρακηνούς (βεδουίνους της Μεσοποταμίας), Τζάνους (προγόνους των Μινγκρέλιαν της Γεωργίας), Ισαύρους (ορεινούς της νοτιοανατολικής Ανατολίας) και Ούννους μόνο κατά τη διάρκεια της προξενικής περιόδου του Κύρου, που αντιστοιχεί στον Σεπτέμβριο του 440/Αύγουστο του 441 μ.Χ. (Luttwak, 2011).

Ωστόσο, κρίθηκε αναγκαία η ανάληψη αποφασιστικής δράσης. Το 440 μ.Χ., ο νέος στόλος του Γιζέριχου εξαπέλυσε επίθεση στη Σικελία, τη δεύτερη πιο ζωτική πηγή σιτηρών για την Ιταλία μετά την Αφρική. Αντιδρώντας σε αυτή την απειλή, και οι δύο ρωμαϊκές αυτοκρατορίες συμφώνησαν να στείλουν στόλους εναντίον του το 441 μ.Χ. Σύμφωνα με τον Θεοφάνη, η ανατολική εκστρατεία ήταν η μεγαλύτερη σε κλίμακα: Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β' απέστειλε έντεκα εκατό φορτηγά πλοία που μετέφεραν ρωμαϊκό στρατό υπό τις διαταγές των στρατηγών Αρεοβίνδου, Ανσίλα, Ινοβίνδου, Αρινθίου και Γερμανού -που αντιστοιχούσαν σε μια σημαντική δύναμη, η οποία υπολογίζεται σε τριάντα έως πενήντα χιλιάδες περίπου άτομα, συμπεριλαμβανομένων των ναυτικών και των στρατιωτών. Ο Γιζέριχος θορυβήθηκε από την άφιξη αυτού του τρομερού στόλου στη Σικελία, καθ' οδόν προς την Καρχηδόνα σε απόσταση περίπου τριακοσίων χιλιομέτρων, γεγονός που τον ώθησε να στείλει πρεσβεία στον Θεοδόσιο Β' για να διαπραγματευτεί τους όρους. Ωστόσο, ο στόλος δεν προχώρησε ποτέ προς την Καρχηδόνα, όπως είχε προγραμματιστεί, λόγω των μετέπειτα γεγονότων. Η καταχώρηση για το επόμενο έτος, που χρονολογείται το 5942 από τη δημιουργία του, διευκρινίζει ότι ενώ περίμενε τους πρεσβευτές του Γιζέριχου και τις οδηγίες του

αυτοκράτορα στη Σικελία, ο Αττίλας εισέβαλε στην Ελλάδα, αποσπώντας την προσοχή της αυτοκρατορίας (Luttwak, 2011).

Παρά τον αντιπερισπασμό αυτό, η εκστρατεία είχε τον αντίκτυπό της: Ο Γιζέριχος προφανώς αισθάνθηκε αρκετά εκφοβισμένος. Απέφυγε να επιτεθεί στην Αλεξάνδρεια ή σε άλλες ανατολικές κτήσεις και διατήρησε την ειρήνη μέχρι το 455 μ.Χ., όταν οι δυνάμεις του λεηλάτησαν τη Ρώμη, προκαλώντας, σύμφωνα με πληροφορίες, μεγαλύτερη καταστροφή από την προηγούμενη λεηλασία του Αλάρικου το 410 μ.Χ. Το *Liber Pontificalis*, που αφηγείται την αγιογραφία του Πάπα Λέοντα Α΄, σημειώνει: "Μετά τη βανδαλική καταστροφή, ο Λέων αντικατέστησε όλα τα καθαγιασμένα ασημένια σκεύη στις ενοριακές εκκλησίες, λιώνοντας έξι ασημένια δοχεία νερού, το καθένα βάρους 100 κιλών, τα οποία είχε δωρίσει ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, και ανέλαβε την ανακαίνιση της βασιλικής του Αγίου Πέτρου". Οι τακτικές εκφοβισμού απέτρεψαν αποτελεσματικά τον Γιζέριχο από περαιτέρω ανατολική επιθετικότητα- ωστόσο, τα μέτρα αυτά αποδείχθηκαν μάταια έναντι του Αττίλα, ο οποίος παρέμεινε απτόητος ακόμη και από τρομερές επιδείξεις στρατιωτικής ισχύος, όπως η τεράστια εκστρατεία έντεκα εκατοντάδων πλοίων που σταμάτησε στη Σικελία (Luttwak, 2011).

Στις επόμενες περιόδους, οι Βυζαντινοί εφάρμοσαν αποτελεσματικά διπλωματικές στρατηγικές για να μετριάσουν τις απειλές από τους νομάδες της στέπας, ενθαρρύνοντας τις ομάδες αυτές να συγκροούνται μεταξύ τους και όχι με την αυτοκρατορία. Ωστόσο, η εκτεταμένη αυτοκρατορία του Αττίλα κατέστησε αναποτελεσματικές αυτές τις τακτικές, καθώς οι Βυζαντινοί δεν ήταν σε θέση να συνάψουν συμμαχίες με δυνάμεις πέραν της κυριαρχίας του. Ο κατεξοχόν ιστορικός των Ούννων περιέγραψε το έργο της σκιαγράφησης της αυτοκρατορίας του Αττίλα ως "άχαρο", υπονοώντας ότι κάθε προσπάθεια να γίνει κάτι τέτοιο θα προκαλούσε καθιερωμένους μύθους (Maenchen-Helfen, 1973). Τελικά απέρριψε ευρύτερες εκτιμήσεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων του Mommsen, και έθεσε μια πιο συντηρητική επικράτεια που εκτεινόταν από την κεντρική Ευρώπη έως τη Μαύρη Θάλασσα. Σε αντίθεση με αυτό, υπάρχουν στοιχεία που αναιρούν την ύπαρξη ανεξάρτητων δυνάμεων της στέπας δυτικά του Βόλγα, εντός της σφαίρας της βυζαντινής επιρροής. Κατά συνέπεια, είτε η κυριαρχία του Αττίλα εκτεινόταν από τον Δούναβη έως τον Βόλγα είτε όχι, η απουσία άλλων δυνάμεων σε αυτή την τεράστια περιοχή άφηνε τους Βυζαντινούς χωρίς πιθανούς συμμάχους για να υποκινήσουν εναντίον των Ούννων (Luttwak, 2011).

Τον ενδέκατο αιώνα, οι Βυζαντινοί έπεισαν με επιτυχία τους Τούρκους νομάδες Κουμάνους (επίσης γνωστούς ως Qırchaqs ή Polovtsy στα ρωσικά) να πολεμήσουν τους πρώην συμμάχους τους, τους Τούρκους νομάδες Πετσενέγκους. Από τον ένατο αιώνα, οι Πετσενέγκ ήταν πολύτιμοι σύμμαχοι των Βυζαντινών, λαμβάνοντας τακτικές πληρωμές σε αντάλλαγμα για τη βοήθεια εναντίον του τουρκικού Καγκανάτου των Χαζάρων στον Βόλγα. Οι Χαζάροι ήταν προηγουμένως σημαντικοί σύμμαχοι, βοηθώντας κατά της Ρωσίας του Κιέβου κατά μήκος του Δνείπερου -ενός επίμονου αντιπάλου παρά τη μεταστροφή τους στον χριστιανισμό- και των Ούγγρων, οι οποίοι εισέβαλαν στην περιοχή (Luttwak, 2011).

3.2. Η απειλή από τους Ούννους

Προτού οι Ούγγροι γίνουν σημαντικό πρόβλημα για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στη συνέχεια οδηγηθούν προς τα βόρεια, λόγω της πίεσης των Πετσενέγων, σε αυτό που σήμερα είναι η Ουγγαρία, είχαν εξυπηρετήσει έναν χρήσιμο σκοπό επιτιθέμενοι στους Βούλγαρους. Οι Βούλγαροι, με τη σειρά τους, είχαν παίξει σημαντικό ρόλο τον έβδομο αιώνα αντιμετωπίζοντας τους τρομερούς Αβάρους, προτού τελικά αναδειχθούν και οι ίδιοι σε σημαντική απειλή. Μεταξύ αυτών των κυρίαρχων δυνάμεων της στέπας υπήρχαν μικρότερα έθνη, φυλές και πολεμικές ομάδες, οι οποίες εναλλάσσονταν μεταξύ της εναντίωσης και της υποστήριξης της αυτοκρατορίας. Οι ομάδες αυτές υπέκειντο στη δυναμική του ποιμενικού συστήματος της στέπας: η αδιάκοπη φυσική αύξηση των αγελαδίστων κοπαδιών τους οδηγούσε σε συνεχείς αγώνες για τη βοσκή, διευκολύνοντας τις προσπάθειες των Βυζαντινών να βρουν συμμάχους. Οι νομάδες, με άφθονο κρέας, γάλα, δέρμα και κέρατο, αλλά με έλλειψη άλλων βασικών αγαθών, χρειάζονταν συνεχώς χρυσό για να αγοράσουν σιτηρά και άλλα είδη πρώτης ανάγκης (Khazanov, 1994). Κατά συνέπεια, ολόκληρος ο διάδρομος της στέπας δυτικά του Βόλγα, που εκτεινόταν κάτω από τα δάση και πάνω από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι τον Δούναβη, έγινε μια επίμονη αρένα για τη βυζαντινή διπλωματία. Η στρατηγική αυτή κατάφερνε συχνά να μετατρέπει την πολλαπλότητα των δυνητικών εχθρών σε στρατηγικό πλεονέκτημα.

Ωστόσο, κατά την εποχή του Αττίλα, αυτή η διπλωματική προσέγγιση αποδείχθηκε αναποτελεσματική. Είτε λόγω της απίθανης απουσίας άλλων λαών στη στέπα είτε επειδή η κυριαρχία του Αττίλα εκτεινόταν σημαντικά ανατολικότερα από

τον Δούναβη, οι Βυζαντινοί δεν μπορούσαν να βρουν πιθανούς συμμάχους για να επιτεθούν στους Ούννους από τα μετόπισθεν. Από διπλωματική άποψη, η αυτοκρατορία του Αττίλα θα μπορούσε κάλλιστα να εκτείνεται μέχρι το Βλαδιβοστόκ, καθώς δεν υπήρχαν σημαντικές ομάδες στα ανατολικά που θα μπορούσαν να πειστούν να κινηθούν προς τα δυτικά εναντίον των Ούννων. Κατά συνέπεια, το Βυζάντιο κατέφυγε σε μια λιγότερο αποτελεσματική, αλλά και πάλι χρήσιμη μορφή διπλωματίας: αντί να χρησιμοποιεί το χρυσό για να υποκινήσει επιθέσεις κατά των Ούννων, έπρεπε να τον χρησιμοποιήσει για να τους εξαγοράσει. Ο Θεοδόσιος Β΄, κρατώντας πεζικό και ιππικό στο σπίτι του, έστειλε απεσταλμένους να διαπραγματευτούν με τον Αττίλα για να εξασφαλίσουν μελλοντική ειρήνη. Η προσέγγιση αυτή αποδείχθηκε πιο αποτελεσματική από το να διακινδυνεύσει νέες στρατιωτικές ήττες και ήταν φθηνότερη από την πιθανή απώλεια φορολογικών εσόδων από τις ρημαγμένες επαρχίες. Οι προηγούμενες ετήσιες πληρωμές προς τον Αττίλα ανέρχονταν σε μερικές εκατοντάδες λίρες χρυσού, αλλά ο φόρος αυξήθηκε σε 2.000 λίρες χρυσού ετησίως. Το ποσό αυτό, ωστόσο, δεν καταβλήθηκε μέχρι το 447, όταν επιτεύχθηκε μια συνολική συμφωνία, η οποία απαιτούσε μια εφάπαξ πληρωμή 6.000 λιρών χρυσού και μελλοντικές ετήσιες πληρωμές 2.100 λιρών χρυσού (Luttwak, 2011).

Αντί να διακινδυνεύσει την επιβίωση της αυτοκρατορίας, η έκτακτη απειλή που συνιστούσαν οι Ούννοι του Αττίλα αντιμετωπίστηκε χωρίς να καταφύγει σε πόλεμο μεγάλης κλίμακας και τελικά διαλύθηκε χωρίς να προκαλέσει μόνιμη ζημιά. Αυτό καθιέρωσε μια νέα στρατηγική προσέγγιση, σηματοδοτώντας τη μετάβαση από τη Ρώμη στο Βυζάντιο: η προτεραιότητα της διπλωματίας έναντι της στρατιωτικής ισχύος. Όπως σημειώνει ο Haldon (1992), το κόστος που σχετιζόταν με τη διπλωματία ήταν προσωρινό, ενώ οι κίνδυνοι της στρατιωτικής εμπλοκής μπορούσαν να είναι τελειωτικοί. Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής, χρησιμοποιήθηκαν διάφορες μέθοδοι πειθούς, με τον χρυσό να είναι το πιο σταθερά αποτελεσματικό εργαλείο. Σε συνδυασμό με μια ισχυρή στρατιωτική παρουσία για τον περιορισμό των υπερβολικών απαιτήσεων, η προσέγγιση αυτή μετρίασε επιτυχώς πολλές απειλές στους επόμενους αιώνες. Το κόστος του φόρου υποτέλειας ήταν χαμηλότερο από τα συνδυασμένα έξοδα απόκρουσης των επιδρομών και των εισβολών, τόσο όσον αφορά τις στρατιωτικές δαπάνες όσο και τις ζημιές στη ζωή και την περιουσία των πολιτών.

Από οικονομική άποψη, η καταβολή φόρου δεν ήταν αποπληθωριστική. Η κυκλοφορία του χρυσού -από τους φορολογούμενους προς το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο και από το θησαυροφυλάκιο πίσω στη φορολογούμενη οικονομία μέσω μισθών και

πληρωμών- διακόπηκε μόνο για λίγο όταν καταβαλλόταν ο φόρος. Οι Ούννοι και οι διάδοχοί τους ξόδευαν αναπόφευκτα τον χρυσό του φόρου υποτέλειας σε είδη πρώτης ανάγκης και πολυτέλειας από την αυτοκρατορία, γεγονός που διευκολύνθηκε από τις ειδικά διαπραγματευόμενες συνοριακές αγορές. Έτσι, ο χρυσός που εξήχθη στους Ούννους επανήλθε γρήγορα στην οικονομία της αυτοκρατορίας, εκτός από ένα μικρό μέρος που διατηρήθηκε ως κόσμημα. Ενώ οι πληρωμές φόρου υποτέλειας μετέτρεπαν αγαθά που θα μπορούσαν να είχαν καταναλωθεί τοπικά σε μη ανταποδοτικές εξαγωγές, μειώνοντας έτσι το βιοτικό επίπεδο εντός της αυτοκρατορίας, δεν συμπίεσαν την παραγωγή. Στην πραγματικότητα, οι πληρωμές αυτές πιθανότατα τόνωσαν την οικονομική δραστηριότητα αυξάνοντας την ταχύτητα κυκλοφορίας του χρυσού. Από στρατηγική άποψη, η καταβολή φόρου ήταν ένας αποτελεσματικός τρόπος για να αξιοποιηθεί το μεγαλύτερο συγκριτικό πλεονέκτημα της αυτοκρατορίας: η οικονομική της ρευστότητα (Luttwak, 2011).

Η Αίγυπτος και τμήματα της Μεσοποταμίας ήταν εξαιρετικά εύφορες περιοχές και η Περσία ήταν στρατηγικά τοποθετημένη για το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, επωφελούμενη τόσο από τις διαδρομές της Κεντρικής Ασίας προς την Κίνα όσο και από τη διαδρομή του Περσικού Κόλπου προς την Ινδία και τα νησιά των μπαχαρικών. Ενώ και άλλες περιοχές διέθεταν προηγμένη βιοτεχνία, η διάκριση μεταξύ του πλούτου των εθνών και του πλούτου των κρατών έγκειται στην παραγωγική ικανότητα των τελευταίων - την ικανότητα αποτελεσματικής συλλογής εσόδων. Από αυτή την άποψη, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διέθετε ένα ανώτερο σύστημα. Ακόμη και μετά τη συμφωρά του 1204, το μειωμένο κράτος που επανιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1259-1282) -ουσιαστικά ένα ελληνικό βασίλειο με ονομαστική αυτοκρατορική υπόσταση- διατηρούσε μεγαλύτερο θησαυροφυλάκιο χρυσού από οποιοδήποτε ευρωπαϊκό βασίλειο. Αυτό το οικονομικό πλεονέκτημα οφειλόταν στη συνεπή και συστηματική είσπραξη φόρων, μια ικανότητα που δεν είχαν τα ευρωπαϊκά βασίλεια (Luttwak, 2011).

Μια άλλη απάντηση στην απειλή του Αττίλα σηματοδότησε μια σημαντική μετατόπιση από τη ρωμαϊκή στη βυζαντινή στρατιωτική στρατηγική. Μια απλουστευμένη ιστορική αφήγηση υποδηλώνει συχνά ότι μετά την καταστροφική μάχη της Αδριανούπολης το 378, το ιππικό αντικατέστησε το πεζικό ως το κύριο όπλο του ρωμαϊκού στρατού. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για την εκτόπιση των κλασικών λεγεώνων βαρέως πεζικού και όχι του πεζικού στο σύνολό του, η οποία είχε συντελεστεί για πάνω από έναν αιώνα πριν από την Αδριανούπολη. Κατά τη διάρκεια

της βασιλείας του Γαλλιανού (260-268), το μαζικό ιππικό του αυτοκράτορα αναδείχθηκε ως η πιο αποτελεσματική στρατιωτική δύναμη σε περιόδους οξείας κρίσης, ικανό να αποκρούει γρήγορα τις ξένες επιδρομές και να καταστέλλει τις εσωτερικές εξεγέρσεις. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο διοικητής του ιππικού του, ο Αυρηλιανός, ανέβηκε στο θρόνο το 270. Επιπλέον, πριν από την Αδριανούπολη, ο Κωνσταντίνος (- 337) είχε δημιουργήσει μόνιμες κινητές δυνάμεις, τις *comitatenses*, για να συμπληρώσει τις επαρχιακές συνοριακές δυνάμεις (Jones, 1990).

Ενώ αυτές οι μεγάλης κλίμακας και πολύπλοκες αλλαγές αποτελούν ακόμη αντικείμενο συνεχιζόμενων ερευνών όσον αφορά τη συγγραφή και τον χρόνο πραγματοποίησής τους, η τακτική επανάσταση που πραγματοποίησαν οι Βυζαντινοί ήταν απλή. Αντιμέτωποι με την αδυναμία να νικήσουν τους Ούννους με το υπάρχον πεζικό και ιππικό τους, επέλεξαν να μιμηθούν τους Ούννους έφιππους τοξότες, ενισχύοντάς τους με κάποια πανοπλία για μεγαλύτερη ευελιξία. Αυτό ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα. Χωρίς την κουλτούρα της στέπας του κυνηγιού και του πολέμου, όπου η εκπαίδευση στην ιππασία και την τοξοβολία αρχίζει από την πρώιμη παιδική ηλικία, χρειάστηκαν εκτεταμένα και παρατεταμένα προγράμματα εκπαίδευσης για να μετατραπούν οι νεοσύλλεκτοι σε ικανούς ιππείς, τοξότες και, τελικά, εξειδικευμένους έφιππους τοξότες. Ένας χρόνος εκπαίδευσης θεωρούνταν ανεπαρκής για να παραχθούν ετοιμοπόλεμοι στρατιώτες. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι σύγχρονοι Αμερικανοί και Βρετανοί στρατιώτες μπορούν να αναπτυχθούν μέσα σε έξι μήνες από την πρόσληψή τους, ωστόσο το σύνθετο τόξο αντανακλαστικών είναι ένα όπλο σημαντικά πιο δύσκολο να κατακτηθεί από τα σύγχρονα τυφέκια, ιδίως όταν χρησιμοποιείται σε κινούμενο άλογο (Luttwak, 2011).

Για τους στρατιώτες που δεν ήταν σε θέση να κατέχουν τις απαραίτητες δεξιότητες, υπήρχαν προβλέψεις- ορισμένοι ιππείς ήταν εξοπλισμένοι με σφεντόνες, ενώ ορισμένοι τοξότες υπηρετούσαν ως πεζικό. Αν και οι ακριβείς λεπτομέρειες και ο χρόνος αυτής της μεταμόρφωσης παραμένουν ασαφείς, όταν ο Ιουστινιανός ανέβηκε στην εξουσία το 527, οι πιο αποτελεσματικές μονάδες του βυζαντινού στρατού ήταν αναμφίβολα οι έφιπποι τοξότες του. Παρά το γεγονός ότι δεν διέθεταν τις εκτεταμένες ιππικές δεξιότητες και την αντοχή των ιπέων της στέπας, τα στρατεύματα αυτά είχαν αντισταθμιστικά πλεονεκτήματα: θωράκιση σώματος για αυξημένη ανθεκτικότητα, λόγχη για έφιππες επιθέσεις και ολοκληρωμένη εκπαίδευση στη μάχη. Ο Προκόπιος της Καισάρειας, αυτόπτης μάρτυρας, υπερασπίστηκε το νέο ιππικό των πυραύλων από την ανενημέρωτη κριτική και από τους νοσταλγούς των οπλιτών της κλασικής Ελλάδας

που ασχολούνταν με τη μάχη σώμα με σώμα και περιφρονούσαν τους τοξότες. Ο ίδιος σημείωσε:

"Υπάρχουν εκείνοι που αποκαλούν τους σημερινούς στρατιώτες "τοξοβόλους", ενώ στους στρατιώτες της αρχαιότητας θέλουν να αποδίδουν ευγενείς όρους όπως "μαχητές σώμα με σώμα" και "άνθρωποι - ασπίδες", πιστεύοντας ότι η ανδρεία εκείνων των εποχών δεν έχει επιβιώσει μέχρι σήμερα. Ωστόσο, οι ομηρικοί τοξότες, οι οποίοι συχνά γελοιοποιούνται, δεν ήταν ούτε έφιπποι ούτε προστατεύονταν από δόρυ και ασπίδα. Δεν είχαν σωματική προστασία και δεν μπορούσαν να εμπλακούν σε αποφασιστική ανοικτή μάχη. Αντίθετα, οι σύγχρονοι τοξότες μπαίνουν στη μάχη φορώντας κορσελέτες και περικνήμια, με τα βέλη να κρέμονται από τη μία πλευρά και το σπαθί από την άλλη, ενώ ορισμένοι φέρουν και λόγχη" (Dewing, 2023).

Αυτοί οι στρατιώτες ήταν επομένως ικανοί για μάχη από κοντά, όχι απλώς για πυραυλικές επιθέσεις από μακριά, σε αντίθεση με τους ομηρικούς τοξότες με τα απλά ξύλινα τόξα τους. Οι Ούννοι, επίσης, μπορούσαν να πολεμήσουν με σπαθιά και δόρατα και μπορούσαν να ασχοληθούν με την τοξοβολία ενώ ήταν ιππέα, σε αντίθεση με την απεικόνισή τους ως κενταύρων που έκαναν τα πάντα έφιπποι και μόλις και μετά βίας μπορούσαν να περπατήσουν, πόσο μάλλον να πολεμήσουν με τα πόδια (Luttwak, 2011).

Η τακτική επανάσταση είχε σαφείς στρατηγικές επιπτώσεις. Το παλιό βαρύ πεζικό των λεγεώνων, σχεδιασμένο για πόλεμο φθοράς με σκοπό την καταστροφή του εχθρού με ανάλογο κόστος, βασιζόταν στην υπόθεση ότι η ειρήνη θα ακολουθούσε την καταστροφή του εχθρού. Οι Βυζαντινοί, ωστόσο, αναγνώριζαν ότι η ειρήνη ήταν απλώς μια προσωρινή διακοπή του πολέμου και ότι ένας νέος εχθρός θα έπαιρνε σύντομα τη θέση του ηττημένου. Κατά συνέπεια, η απώλεια πολύτιμων στρατιωτών στον πόλεμο φθοράς ήταν μη αναστρέψιμη και τα στρατηγικά κέρδη ήταν προσωρινά. Η καταστροφή του εχθρού δεν αποτελούσε οριστικό κέρδος, καθώς οι πρώην εχθροί μπορούσαν να γίνουν πολύτιμοι σύμμαχοι (Luttwak, 2011).

Τα βυζαντινά στρατιωτικά εγχειρίδια αποδεικνύουν την κατανόηση αυτού του γεγονότος, γεγονός που τους οδήγησε στην απόρριψη της παλαιάς ρωμαϊκής εστίασης στη μεγιστοποίηση της φθοράς. Αντ' αυτού, οι Βυζαντινοί προτιμούσαν τακτικές βασισμένες σε ελιγμούς, αποφεύγοντας τις μετωπικές επιθέσεις με πολλά θύματα και τις άκαμπτες στάσεις. Προτιμούσαν τις επιδρομές επιθετικά και τις ενέδρες αμυντικά, χρησιμοποιώντας την ανάσχεση και την περικύκλωση για να νικήσουν με αναστάτωση και όχι με καταστροφή. Κατά συνέπεια, έδιναν προτεραιότητα στο πιο κινητικό και ευέλικτο ιππικό έναντι του πεζικού, καθώς το ιππικό ήταν καταλληλότερο για ελιγμούς

σε ανοιχτό έδαφος και μπορούσε συνήθως να υποχωρήσει με ασφάλεια υπό πίεση, αποφεύγοντας τις τελευταίες θέσεις (Luttwak, 2011).

Η τακτική επανάσταση αποτέλεσε μια σημαντική στρατιωτική καινοτομία, που ξεπέρασε το τακτικό επίπεδο και καθιέρωσε ένα νέο στυλ πολέμου. Η καινοτομία αυτή επηρέασε όλες τις πτυχές της μάχης εκτός από τον πολιορκητικό πόλεμο και τις μάχες σε δύσβατα εδάφη ή δάση, οι οποίες παρέμειναν στον τομέα του ελαφρού πεζικού, όπως συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό και σήμερα. Επιθετικά, αυτό το νέο στυλ πολέμου χρησιμοποιήθηκε με μεγαλύτερη επιτυχία στους κατακτητικούς πολέμους του Ιουστινιανού στη Βόρεια Αφρική κατά των Βανδάλων που ξεκίνησαν το 533 και στη συνέχεια στην Ιταλία κατά του Οστρογοθικού βασιλείου. Χρησιμοποιήθηκε επίσης στην ανανεωμένη σύγκρουση που ξεκίνησε από τη Σασανική Περσία το 540, αν και οι Βυζαντινοί έφιπποι τοξότες είχαν ήδη συμμετάσχει στον προηγούμενο πόλεμο που είχαν ξεκινήσει οι Πέρσες το 502 υπό τον Αναστάσιο Α΄ (491-518) (Luttwak, 2011).

Αμυντικά, η μεγάλη δοκιμασία αυτού του νέου στυλ ήρθε με την άφιξη των Αβάρων, της πρώτης δύναμης της στέπας με σημαντικές συνέπειες μετά τους Ούννους του Αττίλα. Διαμορφωμένοι μέσω της διαδικασίας εθνογένεσης γύρω από έναν μογγολικό πυρήνα από την εσωτερική Ασία, πιθανότατα τους Jou-jan ή Juan-juan από τις κινεζικές πηγές, οι Άβαροι συσώρευσαν τουρκικά και άλλα υποκείμενα καθώς κινούνταν προς τα δυτικά (Golden, 1992). Ήταν έφιπποι τοξότες παρόμοιοι με τους Ούννους του Αττίλα, αλλά καλύτερα εξοπλισμένοι με πανοπλία και λόγχες, και πιο επιδέξιοι σε άλλες μορφές πολέμου, συμπεριλαμβανομένης της πολιορκίας. Το σημαντικότερο βυζαντινό στρατιωτικό εγχειρίδιο, το Στρατηγικόν του αυτοκράτορα Μαυρικήου, παρέχει συγκεκριμένες πληροφορίες για τον εξοπλισμό των Αβάρων, συμπεριλαμβανομένης της πρώτης αναφοράς σε αναβολείς -μια σημαντική καινοτομία- και περιγράφει διάφορα είδη βυζαντινού εξοπλισμού ως "τύπου Αβάρων". Είναι πιθανό ότι οι Άβαροι απέκτησαν αυτά τα σχέδια από τους Κινέζους προγόνους τους, τα οποία οι Βυζαντινοί υιοθέτησαν με προθυμία. Ωστόσο, η βυζαντινή έφιππη τοξοβολία, εξουδετερώνοντας την αντίστοιχη των Αβάρων, έκανε μια κρίσιμη διαφορά: οι Άβαροι μπορούσαν να αντιμετωπιστούν σε μάχη ανοιχτού πεδίου, σε αντίθεση με τους Ούννους, εκτός αν ήταν σημαντικά λιγότεροι ή αν επικρατούσε πολύ υγρός καιρός (Luttwak, 2011).

Μέχρι το 557, οι Άβαροι είχαν φτάσει στα σύνορα του Βόλγα μεταξύ της στέπας βόρεια της Κασπίας, στο σημερινό Καζακστάν, και της ποντιακής στέπας βόρεια της Μαύρης Θάλασσας. Το 558 ή πιθανότατα το 560, έστειλαν πρεσβεία στην

Κωνσταντινούπολη με τη βοήθεια των Αλάνων του Καυκάσου, οι οποίοι τους σύστησαν στον Βυζαντινό διοικητή στην κοντινή Λαζίτσα, στη σημερινή νότια Γεωργία. Μόλις ενημερώθηκε, ο Ιουστινιανός κάλεσε την αντιπροσωπεία των Αβάρων στην Κωνσταντινούπολη. Ο Μένανδρος Προτήκτωρ αφηγείται ότι ένας Καντίχ, ο πρώτος απεσταλμένος των Αβάρων, ενημέρωσε τον αυτοκράτορα για την άφιξη της ισχυρότερης φυλής, υποστηρίζοντας ότι ήταν ανίκητοι και μπορούσαν εύκολα να καταστρέψουν όλους όσους τους αντιτάσσονταν. Ο αυτοκράτορας παροτρύνθηκε να συμμαχήσει μαζί τους με αντάλλαγμα πολύτιμα δώρα, ετήσιες πληρωμές και εύφορη γη (Blockley, 1985). Ο Μένανδρος γράφει ότι αν και ο Ιουστινιανός ήταν γέρος και αδύναμος, θα τους είχε "συντρίψει και καταστρέψει ολοκληρωτικά" αν δεν πέθαινε λίγο αργότερα, προσθέτοντας: "Αφού δεν μπορούσε να τους νικήσει, ακολούθησε την άλλη πορεία". Ενώ σίγουρα υπήρχαν δώρα, συμπεριλαμβανομένου του χρυσού, δεν ανταλλάχθηκαν γόνιμες εκτάσεις και οι Άβαροι συνέχισαν να μεταναστεύουν προς τα δυτικά.

Ο ισχυρισμός του Μένανδρου ότι ο Ιουστινιανός θα τους είχε "καταστρέψει ολοκληρωτικά" είναι αμφισβητήσιμος. Εκείνη την εποχή, ο διάδρομος της στέπας δυτικά των Αβάρων κατοικούνταν από Τούρκους Ουτριγούρους και Κουτριγούρους που απειλούσαν περιοδικά τις βυζαντινές κτήσεις στην Κριμαία και κατά μήκος της ακτής της Μαύρης Θάλασσας, επικίνδυνες σλαβικές Άντες και μια μεγαλύτερη μάζα Σλάβων που πίεζαν κατά των συνόρων του Δούναβη και διείσδυαν μέχρι την κεντρική Ελλάδα. Οι Άβαροι έγιναν πράγματι σημαντική απειλή μια γενιά αργότερα, αλλά το 558 ή το 560, θα ήταν αντίθετο με τη βυζαντινή κρατική τέχνη να διακινδυνεύσει ένας μεγάλος στρατός και να δεχτεί βαριές απώλειες για να "καταστρέψει ολοκληρωτικά" έναν πιθανό εχθρό που θα μπορούσε επίσης να είναι ένας πιθανός σύμμαχος.

Οι Άβαροι επιτέθηκαν τελικά, κατατρόπωσαν και υπέταξαν τους Ουτριγούρους, τους Κουτριγούρους, τους Άνταους και πολλούς Σλάβους. Όταν οι Άβαροι επιτέθηκαν τελικά στην αυτοκρατορία γύρω στο 580, ο νέος τρόπος πολέμου απέδειξε την αποτελεσματικότητά του. Υπό τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο (582-602), υπήρξαν αρχικά πωγωνισμοί λόγω προβλημάτων επιχειρησιακής διοίκησης, αλλά οι βυζαντινές δυνάμεις, ισχυρές σε έφιππους τοξότες, επιτέθηκαν με επιτυχία στους Αβάρους γύρω στο 590. Ο ιστορικός Θεοφύλακτος Σιμοκάττης καταγράφει μια περιγραφή μιας ρωμαϊκής επίθεσης που ξεκίνησε από την όχθη του Δούναβη απέναντι από το Βιμινάσιο και συνεχίστηκε προς τον ποταμό Τίσα στα σύνορα με το Μπανάτ:

"[Ο Πρίσκος, διοικητής του στρατού στα Βαλκάνια] ... παρέταξε αυστηρά τρεις δυνάμεις για τους Ρωμαίους. Στη συνέχεια δέσμευσε σταθερά τις πτέρυγες να διασπαστούν και να δεχθούν έτσι τους Αβάρους, ώστε οι βάρβαροι να εγκλωβιστούν στη μέση καθώς οι δυνάμεις θα τους περικύκλωναν [τους] και θα έπεφταν σε απροσδόκητες καταστροφές. Στη συνέχεια, με αυτόν τον τρόπο οι βάρβαροι υπερτερούσαν και εννέα χιλιάδες από τις αντίπαλες εχθρικές δυνάμεις σκοτώθηκαν. Τη δέκατη ημέρα, ο στρατηγός άκουσε ότι οι βάρβαροι είχαν φθάσει και πάλι για μάχη-όταν ξημέρωσε, εξόπλισε τους Ρωμαίους, τους παρέταξε σε καλή τάξη και κινήθηκε προς τη μάχη. Έτσι ο Πρίσκος κινητοποίησε και πάλι τις δυνάμεις του σε τρεις μεραρχίες, ενώ οι βάρβαροι ... [σχημάτισαν] μία μόνο μεραρχία. Και έτσι ο Πρίσκος κατέλαβε το πλεονεκτικό έδαφος στην τοποθεσία και, έχοντας ως βοηθό τη δύναμη του ανέμου, συγκρούστηκε με τους Αβάρους από ένα ύψος και με τις δύο πτέρυγες του νίκησε τον εχθρό. Καθώς κάτω από την τοποθεσία αυτή απλωνόταν ένας βάλτος, οδήγησε τους βαρβάρους προς τα νερά. Για τον λόγο αυτό, οι βάρβαροι νικήθηκαν ανάμεσα στα ρηγά, είχαν την ατυχία να αντιμετωπίσουν τον βάλτο και πνίγηκαν με τον πιο φρικτό τρόπο" (Whitby and Whitby, 1986).

Οι Άβαροι αποτελούσαν πράγματι μια τρομερή πρόκληση. Παρά τις ήττες τους στη δεκαετία του 590, κατάφεραν να πολιορκήσουν την Κωνσταντινούπολη το 626, με τη βοήθεια ενός σημαντικού αριθμού Σλάβων υπηκόων. Αυτό συνέπεσε, είτε από σύμπτωση είτε από στρατηγικό σχεδιασμό, με τη βαθύτερη σασανική επίθεση, η οποία έφτασε στις ακτές απέναντι από την Κωνσταντινούπολη. Μετά την αποτυχία τους το 626, οι Άβαροι έχασαν τον έλεγχο πολλών από τους Σλάβους υπηκόους τους, οι οποίοι ουσιαστικά υποτάχθηκαν από βυζαντινούς πράκτορες. Αυτό περιελάμβανε φυλές που αργότερα έγιναν οι Κροάτες και οι Σέρβοι, με διαχρονικές συνέπειες. Παρ' όλα αυτά, οι Άβαροι παρέμειναν απειλή μέχρι που μετακινήθηκαν βόρεια στη σημερινή Ουγγαρία, όπου ηττήθηκαν αποφασιστικά από τον Καρλομάγνο το 791 και στη συνέχεια διασκορπίστηκαν και αφομοιώθηκαν μετά από επιθέσεις των Βουλγάρων (Luttwak, 2011).

Συνολικά, οι Άβαροι αντιπροσώπευαν μια σοβαρή αλλά διαχειρίσιμη απειλή για τους Βυζαντινούς, οι οποίοι δεν ήταν πλέον κατώτεροι των περιστάσεων, όπως ήταν οι Ούννοι, έχοντας κατακτήσει τη δύσκολη τέχνη της έφιππης τοξοβολίας. Αν και η επανάσταση αυτή ήταν κυρίως τακτική, είχε σημαντικές στρατηγικές επιπτώσεις. Ένα σημαντικό ζήτημα, ωστόσο, έγκειται στην απαιτητική και φθαρτή φύση των δεξιοτήτων της έφιππης τοξοβολίας, τόσο ατομικά όσο και θεσμικά. Σε αντίθεση με

δεξιότητες όπως η ποδηλασία, οι οποίες υποβαθμίζονται ελάχιστα με την πάροδο του χρόνου, η έφιππη τοξοβολία, παρόμοια με τη σκοποβολή με πιστόλι, απαιτεί συνεχή εξάσκηση. Χωρίς τακτική, εντατική εξάσκηση, η ικανότητα των έφιππων τοξοτών θα υποβαθμιζόταν γρήγορα. Σύγχρονα στοιχεία, όπως η επανεκπαίδευση που απαιτείται για τους ανώτερους αναβάτες σε αγώνες έφιππης τοξοβολίας Yabusame, υπογραμμίζουν αυτό το σημείο. Επομένως, σε περιόδους κατά τις οποίες η υλική και ηθική κατάσταση του βυζαντινού στρατού δεν επέτρεπε την τακτική εκπαίδευση, η αποτελεσματικότητα των έφιππων τοξοτών τους θα μειωνόταν γρήγορα. Επιπλέον, εάν οι νεοσυλλέκτοι δεν εκπαιδεύονταν επαρκώς, ο στρατός στο σύνολό του θα μπορούσε να χάσει αυτή την κρίσιμη ικανότητα. Έχει διατυπωθεί η εύλογη άποψη ότι ο παράγοντας αυτός συνέβαλε σημαντικά στην αδυναμία των βυζαντινών δυνάμεων να αναχαιτίσουν τους Τούρκους Σελτζούκους στα τέλη του 11ου αιώνα, παρέχοντας μια τεχνική εξήγηση για την πτώση ενός στρατού που ήταν νικηφόρος προς όλες τις κατευθύνσεις μόλις το 1025 (Kaegi, 2007).

3.3. Τακτικές πληροφόρησης και κατασκοπείας

Οι διοικητές είχαν οδηγίες να χρησιμοποιούν μια τριάδα μεθόδων συλλογής πληροφοριών: (1) Ανάπτυξη ελαφρού ιππικού και πεζών περιπόλων για την εκτέλεση αιφνιδιαστικών επιθέσεων "hit-and-run", δοκιμάζοντας έτσι το ηθικό και τις ικανότητες του εχθρού και προκαλώντας τον εχθρό να αναπτύξει πρόσθετες δυνάμεις, καθιστώντας τις ευάλωτες σε παρατήρηση και αξιολόγηση - ουσιαστικά, αναγνώριση στη σύγχρονη ορολογία, που εκτελείται από μικρότερες, ταχύτερες, αλλά καλά εξοπλισμένες μονάδες μάχης που επιχειρούν μπροστά από τις κύριες δυνάμεις, (2) διεξαγωγή μυστικής αναγνώρισης του εδάφους και των θέσεων του εχθρού σε μεγαλύτερη απόσταση, βαθιά μέσα στο έδαφος που ελέγχεται από τον εχθρό, από μικρές ομάδες πεζών ή έφιππων στρατιωτών, οι οποίοι έπρεπε να αποφεύγουν κάθε μάχη που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την πρωταρχική αποστολή τους, δηλαδή την παρατήρηση και την υποβολή αναφορών - με σύγχρονους όρους, ανίχνευση, μια μυστική αποστολή που εκτελείται από ελαφρά οπλισμένους και άοπλους στρατιώτες που παραμένουν κρυμμένοι στο έδαφος, και (3) συλλογή πληροφοριών βαθιά μέσα στο έδαφος που ελέγχεται από τον εχθρό, ιδανικά μέσα στα στρατόπεδα, τα φρούρια, ακόμη και τις κυβερνητικές τους έδρες, μέσω μυστικών πρακτόρων μεταμφιεσμένων σε

εμπόρους, πολίτες ή ακόμη και σε εχθρικούς στρατιώτες ή αξιωματούχους - αυτό που σήμερα είναι γνωστό ως κατασκοπεία. Επιπλέον, υπήρχαν "μυστικοί φίλοι" ή "πράκτορες επί τόπου", οι οποίοι ήταν εχθρικοί πολίτες, πιθανότατα αξιωματούχοι ή στρατιωτικοί ηγέτες, που στρατολογούνταν για να παρέχουν εμπιστευτικές πληροφορίες (Koutrakou, 2007).

Τα εγχειρίδια πεδίου οριοθετούσαν αυτές τις διακρίσεις και τόνιζαν την αναγκαιότητά τους. Οι αναγνωριστικές περιπολίες από μονάδες ελαφρού ιππικού, που συνήθως αναφέρονταν ως *prokoursatores* ("αυτοί που τρέχουν μπροστά"), ήταν πολύ μεγάλες για αποτελεσματική ανίχνευση, καθώς συχνά προκαλούσαν είτε εχθρική ενίσχυση είτε προσεκτική αποχώρηση. Οι ανιχνευτές που εμπλέκονταν με τον εχθρό ήταν απίθανο να επιτύχουν λόγω του ελαφρού οπλισμού και του περιορισμένου αριθμού τους, αποτυγχάνοντας έτσι στο πρωταρχικό τους καθήκον να παρατηρούν και να αναφέρουν. Επιπλέον, οι μυστικοί ανιχνευτές δεν μπορούσαν να μετατραπούν σε αποτελεσματικούς κατασκόπους απλώς και μόνο με το να βγουν από την απόκρυψη και να εισέλθουν στην πλησιέστερη πόλη - είχαν εκπαιδευτεί ως στρατιώτες και όχι ως μυστικοί πράκτορες, των οποίων η επιλογή, η εκπαίδευση και η διαχείριση ήταν σαφώς διαφορετικές και εξετάζονταν επίσης στα εγχειρίδια πεδίου.

Η συλλογή πληροφοριών, στο ευρύτερο πλαίσιο της -που περιλάμβανε την προσπάθεια κατανόησης της νοοτροπίας των ξένων εθνών και των ηγετών τους, και όχι μόνο των άμεσων προθέσεών τους, καθώς και την ολοκληρωμένη αξιολόγηση της στρατιωτικής τους ισχύος, συμπεριλαμβανομένης της υλικοτεχνικής τους υποστήριξης και όχι μόνο της ανάπτυξης και της θέσης των δυνάμεων- αποτελούσε σημαντικό μέλημα για τους Βυζαντινούς. Οι εκτεταμένες γνώσεις μας για τον Αττίλα και τους Ούννους του προέρχονται κατά κύριο λόγο από τη λεπτομερή περιγραφή του Πρίσκου του Πανίου, ο οποίος προσκλήθηκε να συμμετάσχει σε μια βυζαντινή αντιπροσωπεία, προφανώς για να υποβάλει έκθεση σχετικά με τον πολιτισμό των Ούννων -μια πρακτική που είχε ήδη καθιερωθεί όταν ο Τάκιτος έγραψε τη *Germania* του. Εκτός από τέτοιου είδους λογοτεχνικές εξερευνήσεις λαών και χωρών, υπήρχε επίσης συστηματική κατασκοπεία. Από τη φύση της, η κατασκοπεία είναι ελάχιστα τεκμηριωμένη και οι κατηγορίες για κατασκοπεία δεν συσχετίζονται αξιόπιστα με την πραγματική της εμφάνιση, όπως θα μαρτυρούσε η προσωπική εμπειρία. Παρ' όλα αυτά, η περίφημη καταγγελία του Προκοπίου απεικονίζει τη λειτουργία της βυζαντινής κατασκοπείας στην εποχή του, η οποία φέρεται να υπονομεύτηκε από τη λιτότητα του Ιουστινιανού:

"Το θέμα των κατασκοπίων έχει ως εξής. Από τα αρχαία χρόνια συντηρούνταν πολλοί άνδρες από το κράτος, άνδρες που πήγαιναν στη χώρα του εχθρού και έμπαιναν στο παλάτι των Περσών, είτε με το πρόσχημα ότι πουλούσαν κάτι είτε με κάποιο άλλο τέχνασμα, και αφού έκαναν μια ενδελεχή έρευνα για τα πάντα, επέστρεφαν στη χώρα των Ρωμαίων, όπου μπορούσαν να αναφέρουν όλα τα μυστικά του εχθρού στους δικαστές. Και εκείνοι, εφοδιασμένοι με αυτές τις εκ των προτέρων πληροφορίες, θα ήταν σε επιφυλακή και τίποτα απρόβλεπτο δεν θα τους συνέβαινε".

Ο Ιουστινιανός κατηγορείται στη συνέχεια ότι διέλυσε αυτό το σύστημα "αρνούμενος να δαπανήσει οτιδήποτε", με αποτέλεσμα να γίνουν πολλά λάθη, μεταξύ των οποίων και η απώλεια της Λαζικής (το νότιο τμήμα της σημερινής Γεωργίας), λόγω της αδυναμίας των Ρωμαίων να εξακριβώσουν τη θέση του Πέρση βασιλιά και του στρατού του (Dewing, 2023).

Οι μυστικές επιχειρήσεις αποτελούν φυσική προέκταση της κατασκοπείας και εντάσσονται άπογα στο βυζαντινό στυλ πολέμου ως ένα ιδιαίτερα οικονομικό μέσο μείωσης ή και αποφυγής της μάχης και της φθοράς. Συνήθως, στόχος τους ήταν η αποδυνάμωση του εχθρού μέσω της υπονόμησης, προκαλώντας τη μεταφορά πίστης. Οι διοικητές πεδίου ενθαρρύνονταν να έρχονται σε επαφή και να στέλνουν δώρα και υποσχέσεις στους αρχηγούς των ξένων συμμάχων ή των βοηθητικών δυνάμεων εντός του εχθρικού στρατοπέδου, ή ακόμη και στους ίδιους τους αξιωματικούς του εχθρού, αν είχαν κάποιο βαθμό αυτονομίας, όπως οι αρχηγοί των φρουριών των παραμεθόριων φρουριών. Πέρα από το πεδίο της μάχης, υπήρχαν επίμονες προσπάθειες να στρατολογηθούν και να ανταμειφθούν κατώτεροι δυνατοί, αξιωματούχοι και κατώτεροι φυλετικοί αρχηγοί για να υπηρετήσουν την αυτοκρατορία αντί των ηγεμόνων τους, με κίνητρο την προσωπική δυσαρέσκεια, τη ζήλεια, την απληστία ή τον ενθουσιασμό για τον χριστιανισμό της αληθινής ορθόδοξης εκκλησίας (Luttwak, 2011).

Τα καθήκοντα που ανατίθενται στους υπονομευμένους εχθρικούς ηγέτες μπορεί να περιλαμβάνουν την αποτροπή αποφάσεων για πόλεμο εναντίον της αυτοκρατορίας, την υποστήριξη των πλεονεκτημάτων της ευθυγράμμισης με την αυτοκρατορία ή απλώς την προώθηση των αρετών της φιλίας με την αυτοκρατορία - ενέργειες που θα μπορούσαν να εκληφθούν ως συνετή κρατική τέχνη. Η υπονόμηση γινόταν πιο δύσκολη όταν η σύγκρουση πίστης δεν μπορούσε να συγκαλυφθεί και ήταν απερίφραστα απιστία. Ο Shahrbaraz, ο διοικητής του σασανικού στρατού που είχε προελάσει στις ακτές απέναντι από την Κωνσταντινούπολη το 626, με τον οποίο

επικοινωνήσαν επίσημα και ανοιχτά για μια αποτυχημένη διαπραγμάτευση στο πεδίο της μάχης, φαίνεται ότι παρέμεινε σε κρυφή επικοινωνία στη συνέχεια. Σε μεταγενέστερες στρατιωτικές συνθήκες που είχαν εξελιχθεί δυσμενώς για τους Πέρσες, ανέτρεψε τον βασιλεύοντα σάχη για να μεσολαβήσει για την ειρήνη με την αυτοκρατορία. Πρόκειται για ανατροπή σε στρατηγικό επίπεδο, η οποία επιτεύχθηκε μέσω ενός συνδυασμού επίσημων και ιδιωτικών διαπραγματεύσεων που διεξήχθησαν με επιδεξιότητα και διακριτικότητα και, σημαντικά, μέσω νικών στο πεδίο της μάχης που άλλαξαν τις στρατιωτικές ισορροπίες. Αυτή η στρατηγική ανατροπή ήταν καθοριστική για την αποτροπή περαιτέρω συγκρούσεων (Luttwak, 2011).

Σε μια αξιοσημείωτη περίπτωση, ωστόσο, ο στόχος δεν ήταν απλώς ευνοϊκές συμβουλές στην αυλή του εχθρού, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν προδοσία, αλλά η δολοφονία του Αττίλα, με τον οποίο ο υπονομευόμενος ήταν συνήθης οικείος. Το επεισόδιο αυτό καταγράφηκε από τον Πρίσκο του Πανίου, γενικά αξιόπιστο αυτόπτη μάρτυρα, αν και σε αυτή την περίπτωση ήταν έντονα προκατειλημμένος εναντίον του πρωταγωνιστή: Ο Χρυσάφιος, του οποίου ο βαθμός καταγράφεται ποικιλοτρόπως ως *cubicularius* (οικονόμος) ή *spatharius* (τελετουργικός ξιφοφόρος), αλλά ο οποίος ασκούσε σημαντική εξουσία ως ευνοούμενος του Θεοδοσίου Β΄ (408-450). Αν και καθολικά διασύρεται στις ιστορικές πηγές ως ευνούχος χαμηλής καταγωγής (επώνυμος Τζούμας) και αλλόθρησκος εκβιαστής (σύμφωνα με τον Πατριάρχη και μελλοντικό Άγιο Φλαβιανό) (Whitby, 2000), ο Χρυσάφιος θεωρείται ευνοϊκά μεταξύ των στρατηγών. Του αποδίδεται η εφεύρεση της νέας στρατηγικής του Βυζαντίου, όπου η άμεση χρήση στρατιωτικής βίας για την εξόντωση των εχθρών γινόταν η έσχατη λύση και όχι το πρώτο μέσο της κρατικής πολιτικής. Ο Πρίσκος, ο οποίος συχνά τον αποκαλούσε υποτιμητικά "ευνούχο", τον κατηγορήσε για την ανδροπρεπή πολιτική της εξόφλησης του Αττίλα, αδιαφορώντας για το χαμηλό κόστος και την υψηλή αποτελεσματικότητά της (Luttwak, 2011).

3.4. Προκλήσεις και περιορισμοί της βυζαντινής στρατιωτικής

ισχύος

Η επιδίωξη ευρέων και μακροπρόθεσμων πολιτικών που είναι συνυφασμένες με κάθε μεγάλη στρατηγική δεν αποκλείει συγκεκριμένες δράσεις που αποσκοπούν στην αξιοποίηση μοναδικών ευκαιριών. Αντιμέτωπος με το κοσμοϊστορικό φαινόμενο

του Αττίλα, του οποίου οι προσωπικές ικανότητες ενίσχυαν σημαντικά τη δύναμη των Ούννων, και σωστά υποθέτοντας -όπως θα επιβεβαιώναν τα γεγονότα που ακολούθησαν- ότι οι Ούννοι θα αποδυναμώνονταν σημαντικά χωρίς τον Αττίλα, ο Χρυσάφιος προσπάθησε να δωροδοκήσει τον έμπιστο αξιωματούχο του Αττίλα, τον Εδέκο (ή Εδέκων), ο οποίος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη ως απεσταλμένος, για να δολοφονήσει τον κύριό του. Ο Πρίσκοις περιγράφει λεπτομερώς τη σχολαστική προσέγγιση που ακολούθησε ο Χρυσάφιος:

Ο ευνούχος ρώτησε αν ο Εδέκων είχε απεριόριστη πρόσβαση στον Αττίλα. Όταν ο Εδέκο απάντησε ότι ο ίδιος, μαζί με άλλους επιλεγμένους από τους κορυφαίους άνδρες, ήταν επιφορτισμένος με τη φύλαξη του Αττίλα (εξηγώντας ότι σε καθορισμένες ημέρες ο καθένας από αυτούς με τη σειρά του φρουρούσε τον Αττίλα με τα όπλα), ο ευνούχος πρότεινε ότι αν ο Εδέκων δεσμευόταν για εμπιστευτικότητα, θα μιλούσε προς σημαντικό όφελος του. Ανέφερε ότι χρειαζόνταν μια ιδιωτική στιγμή για τη συζήτηση αυτή και πρότεινε στον Εδέκωνα να έρθει για δείπνο χωρίς τους συναδέλφους του πρεσβευτές.

Ο Εδέκων αποδέχθηκε την πρόσκληση και παρέστη στο δείπνο στην κατοικία του ευνούχου. Με διερμηνέα τον *Vigilas* (έναν επίσημο μεταφραστή υπό τις εντολές του Χρυσάφιου), έσφιξαν τα χέρια και αντάλλαξαν όρκους, με τον Εδέκων να ορκίζεται ότι δεν θα αποκαλύψει όσα συζητήθηκαν, ακόμη και αν δεν ενεργήσει σύμφωνα με αυτά. Ο ευνούχος πρότεινε τότε ότι αν ο Εδέκων δολοφονούσε τον Αττίλα και επέστρεφε στους Ρωμαίους, θα ανταμείβονταν με μεγάλα πλούτη και μια ευτυχισμένη ζωή. Ο Εδέκων συμφώνησε, αλλά δήλωσε ότι χρειαζόταν χρήματα -όχι πολλά, μόνο πενήντα λίρες χρυσού- για να εξασφαλίσει τη συνεργασία των δυνάμεων που διοικούσε στην επίθεση (Luttwak, 2011).

Ωστόσο, προέκυψε μια επιπλοκή λόγω των θεσπισμένων από τον Αττίλα μόνιμων μέτρων ασφαλείας. Ο Εδέκων εξήγησε ότι κατά την επιστροφή του, όπως και οι άλλοι, θα εξεταζόταν στενά από τον Αττίλα σχετικά με τα δώρα που έλαβε από τους Ρωμαίους και το χρηματικό ποσό που αφορούσε, γεγονός που καθιστούσε αδύνατη την απόκρυψη των πενήντα λιβρών χρυσού από τους συναδέλφους του απεσταλμένους (Blockley, 1983). Κατά συνέπεια, συμφωνήθηκε, κατόπιν αιτήματος του Εδέκωνα, ο *Vigilas* να τον συνοδεύσει στην αυλή του Αττίλα, φαινομενικά για να λάβει την απάντηση του Αττίλα στις εν εξελίξει διαπραγματεύσεις, αλλά στην πραγματικότητα για να λάβει οδηγίες σχετικά με τον τρόπο παράδοσης του χρυσού (Luttwak, 2011).

Το εγχείρημα ήταν καλοσχεδιασμένο και επέδειξε σωστή επιχειρησιακή συμπεριφορά. Η αντίληψη ότι η ιστορία διαμορφώνεται αποκλειστικά από απρόσωπες διαδικασίες, καθιστώντας τους μεμονωμένους κυβερνήτες άσχετους, είναι ένα απαξιωμένο νεομαρξιστικό δόγμα. Ωστόσο, η εγγενής μυστικότητα των μυστικών επιχειρήσεων τις καθιστά πιο επιρρεπείς σε σφάλματα από ό,τι άλλες κρατικές ενέργειες. Ο Χρυσάφιος, ο υποτιθέμενος μάστορας της απάτης που είχε ξεγελάσει με επιτυχία πολλούς αντιπάλους του στην αυλή, ξεγελάστηκε ο ίδιος από τον φαινομενικά απλό βάρβαρο, ο οποίος είχε προφανώς την πρόθεση να αποκαλύψει εξ αρχής τη συνωμοσία στον Αττίλα και ζήτησε τον χρυσό απλώς για να τον χρησιμοποιήσει ως αποδεικτικό στοιχείο (Mango et al., 2006).

Όταν ο Αττίλας υποδέχθηκε την αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον επίσημο απεσταλμένο, τον ανυποψίαστο Μαξιμίνο, δεν αποκάλυψε αμέσως ότι γνώριζε τη συνωμοσία, αν και άφησε έναν αινιγματικό υπαινιγμό. Ο Μαξιμίνος "του παρουσίασε επιστολές του αυτοκράτορα και του μετέφερε τις ευχές του αυτοκράτορα για την ευημερία του ίδιου και των οπαδών του. Ο [Αττίλας] απάντησε ότι οι Ρωμαίοι θα λάβουν ό,τι επιθυμούν γι' αυτόν". Στη συνέχεια, ο Αττίλας προσπάθησε να εκφοβίσει τον Βιγκίλα εξαπολύοντας ένα ξαφνικό και οργισμένο παραλήρημα για το θέμα της επιστροφής των Ούννων φυγάδων που είχαν αυτομολήσει στους Ρωμαίους, κατευθύνοντας την οργή του προς τον Βιγκίλα και όχι προς τον Μαξιμίνο:

Όταν ο *Vigilas* υποστήριξε ότι δεν υπήρχαν [Ούννοι] φυγάδες μεταξύ των Ρωμαίων, ο *Attila* εξοργίστηκε ακόμη περισσότερο και έβρισε λεκτικά τον [*Vigilas*], φωνάζοντας ότι θα τον είχε παλουκώσει και θα τον είχε αφήσει ως τροφή για τα πουλιά, αν δεν πίστευε ότι παραβιάζει τα δικαιώματα των πρεσβευτών να τον τιμωρήσει με αυτόν τον τρόπο (Blockley, 1983). Το δικαστήριο του Αττίλα δεν στερούνταν διοικητικής επιτήδευσης, καθώς οι γραμματείς προχωρούσαν στην ανάγνωση των ονομάτων των Ούννων φυγάδων "τα οποία ήταν γραμμένα σε πάπυρο". Ο επόμενος ελιγμός του Αττίλα ήταν να δώσει εντολή στον *Vigilas* να αναχωρήσει αμέσως, δήθεν για να φέρει τον κατάλογο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά στην πραγματικότητα για να του δώσει την ευκαιρία να φέρει το χρυσό για το σχέδιο.

Ο Εδέκων έφτασε στη συνέχεια στη σκηνή της αντιπροσωπείας για να επιβεβαιώσει κατ' ιδίαν την προθυμία του να προχωρήσει και να δώσει εντολή στον *Vigilas* να φέρει τον χρυσό για να ανταμείψει τους άνδρες του. Για να προετοιμαστεί περαιτέρω για την επικείμενη έκθεση, έφθασε ένα μήνυμα από τον Αττίλα που δήλωνε ότι κανένα μέλος της αντιπροσωπείας δεν επιτρέπεται να πληρώσει λύτρα για

οποιοδήποτε Ρωμαίο αιχμάλωτο ή να αγοράσει σκλάβο ή οτιδήποτε άλλο εκτός από τρόφιμα. Η οδηγία αυτή εξαλείφει κάθε φαινομενική ανάγκη της αντιπροσωπείας να κατέχει μεγάλη ποσότητα χρυσού.

Εν αναμονή της επιστροφής του *Vigilas*, ο Μαξιμίνος και ο Πρίσκος συνόδευσαν τον Αττίλα σε ένα εκτεταμένο ταξίδι προς τον βορρά. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ή ίσως αργότερα ως μέρος μιας υπολογισμένης στρατηγικής εκφοβισμού, έγιναν μάρτυρες διαφόρων ζοφερών γεγονότων: της σύλληψης και του παλουκώματος ενός Ούννου κατασκόπου που στάλθηκε από τη ρωμαϊκή επικράτεια, του ζωντανού απαγχονισμού δύο δούλων που είχαν δολοφονήσει τους κυρίους τους και μιας συνάντησης με τον Βέριχο, έναν πρώην "ευγενικό και φιλικό" Ούννο αρχηγό, ο οποίος ήρθε να διεκδικήσει ένα άλογο που είχε προηγουμένως χαρίσει στον Μαξιμίνο και συμπεριφέρθηκε αγενώς.

Όταν ο *Vigilas* επέστρεψε με τη συνοδεία του, συμπεριλαμβανομένου του γιου του, συνελήφθη αμέσως και ανακαλύφθηκε ο κρυμμένος χρυσός. Ο Αττίλας δεν έχασε χρόνο να πιέσει τον *Vigilas* να ομολογήσει, απειλώντας να εκτελέσει τον γιο του με σπαθί αν δεν παραδεχόταν τη συνωμοσία. Ο *Vigilas* παρακάλεσε τη δικαιοσύνη να τιμωρήσει εκείνον αντί για τον γιο του. Αποκάλυψε τις λεπτομέρειες της συνωμοσίας, προτρέποντας για τη δική του εκτέλεση και τη διάσωση του γιου του (Blockley, 1983). Για τον Αττίλα, η αποκάλυψη της συνωμοσίας αποτέλεσε ευκαιρία για περαιτέρω εκμετάλλευση. Απαίτησε επιπλέον πενήντα λίρες χρυσού ως λύτρα για τον γιο του *Vigilas*. Στη συνέχεια, μια αντιπροσωπεία των Ούννων έφθασε στην Κωνσταντινούπολη φέροντας τον αρχικό σάκο με το χρυσό που είχε στείλει ο Χρυσάφιος στον Εδέκωνα, συνοδευόμενος από νέες απαιτήσεις, συμπεριλαμβανομένης της παράδοσης της κεφαλής του Χρυσάφιου. Παρά την ατυχή έκβαση αυτής της προσπάθειας να αντιμετωπιστεί το ζήτημα του Αττίλα στη ρίζα του -αν και ο *Vigilas* τελικά απελευθερώθηκε- δεν απέτρεψε μελλοντικές μυστικές επιχειρήσεις, αν και κατά κύριο λόγο στόχευαν στην υπονόμευση και όχι στη δολοφονία (Luttwak, 2011).

Το 535, μετά την ολοκληρωτική καταστροφή του βανδαλικού βασιλείου στη Βόρεια Αφρική από τον Ιουστινιανό (527-565) και την επακόλουθη εκστρατεία κατά του οστρογοθικού βασιλείου στην Ιταλία, βυζαντινά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην ιταλική ενδοχώρα μετά από μυστικές διαπραγματεύσεις με τον Θεοδάτο. Αυτός, ως διάδοχος του Θεοδώριχου του Μέγα, συμφώνησε να παραδώσει το βασίλειό του με αντάλλαγμα κτήματα αλλού. Νωρίτερα, παρόμοιες μυστικές διαπραγματεύσεις είχαν

πραγματοποιηθεί με την κόρη του Θεοδώριχου και πρώην αντιβασιλέα, την Αμαλασούντα, η οποία επρόκειτο να μεταφέρει τον εαυτό της και το θησαυροφυλάκιο των Γότθων στην Κωνσταντινούπολη. Αιώνες αργότερα, η Σικελία υποτάχθηκε πλήρως από την παπική εξουσία και τον έλεγχο των Ανδεγαυών (Luttwak, 2011).

3.5. Τείχη της Κωνσταντινούπολης

Η γεωγραφική θέση της ανατολικής αυτοκρατορίας ήταν συχνά λιγότερο πλεονεκτική σε σύγκριση με εκείνη της δυτικής αυτοκρατορίας. Ωστόσο, υπήρξε μια σημαντική απόκλιση από τον κανόνα, καθώς η γεωγραφική θέση της Κωνσταντινούπολης, της πρωτεύουσας, ήταν αξιοσημείωτα πλεονεκτική. Η πόλη ήταν κατασκευασμένη σε ένα ακρωτήριο που εκτεινόταν στον Βόσπορο, με το νερό να την περιβάλλει από τρεις πλευρές, καθιστώντας την εξαιρετικά εύκολη στην υπεράσπισή της (Luttwak, 2011).

Πράγματι, δεν υπήρχε κανένα φυσικό εμπόδιο που να διασφαλίζει την εσωτερική της περιοχή, γεγονός που επέβαλε την κατασκευή αμυντικών τειχών, τα οποία κατασκευάστηκαν σε μεγάλο και εντυπωσιακό επίπεδο. Σε αντίθεση με τη Ρώμη, δεν υπήρχε ούτε ποταμός ούτε πληθώρα κοντινών πηγών που να παρέχουν νερό. Κατά συνέπεια, τα υδραγωγεία έπρεπε να κατασκευαστούν σε δύσβατα εδάφη, συχνά σε μεγάλες αποστάσεις. Παρά τις προσπάθειες αυτές, η χωρητικότητα των υδραγωγείων ήταν συχνά ανεπαρκής (Blockley, 1983). Κατά τη διάρκεια πολιορκιών, όταν τα υδραγωγεία διακόπτονταν, η πόλη βασιζόταν αποκλειστικά στα περιορισμένα αποθέματα που ήταν αποθηκευμένα σε δεξαμενές. Στις πιο δύσκολες περιστάσεις, όπως η πολιορκία του 717 από τον τζιχαντιστικό στρατό του Maslama bin Abdul-Malik, η πόλη αναγκάστηκε να εκκενωθεί σε μεγάλο βαθμό ως προληπτικό μέτρο. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη δεν διέθετε το εντυπωσιακό ένα εκατομμύριο κυβικά μέτρα νερού την ημέρα που παρείχαν τα μεγάλα υδραγωγεία της Ρώμης, η πόλη εξακολουθούσε να ευημερεί και να επεκτείνεται. Η χριστιανική αποστροφή προς το πλύσιμο πιθανότατα συνέβαλε στη μείωση της χρήσης νερού. Όσον αφορά τις δεξαμενές, αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι τον έκτο αιώνα, τρεις μόνο δεξαμενές ήταν ικανές να περιέχουν ένα εκατομμύριο κυβικά μέτρα νερού (Mango and Dagron, 1995b). Είναι γνωστό ότι υπάρχουν σχεδόν εκατό δημόσιες και ιδιωτικές στέρνες, ανοικτές και καλυμμένες. Μια αξιοσημείωτη δεξαμενή είναι η υπόγεια

δεξαμενή του Ιουστινιανού, η οποία έχει αποκτήσει δημοτικότητα ως σημαντικό τουριστικό αξιοθέατο και αναφέρεται πλέον ως Yerebatan Sarayı. Ακόμη και αν οι δεξαμενές δεν ήταν αρκετές για να διατηρήσουν πολύ μακρές πολιορκίες, απαιτούσαν επίσης εξαιρετική υλικοτεχνική υποστήριξη για την παροχή τροφίμων στις δυνάμεις που πολιορκούσαν, με αποτέλεσμα την τελική πείνα των στρατευμάτων του Μασλαμά.

Επιπλέον, η υλικοτεχνική τοποθεσία ήταν εξαιρετική. Μέχρι το 430, όταν ο πληθυσμός της πόλης είχε φτάσει περίπου τις 250.000, οι αρχές δεν αντιμετώπιζαν καμία πρόκληση στην παροχή των 80.000 ημερήσιων δωρεάν μερίδων φαγητού που είχε αρχικά χορηγήσει ο Κωνσταντίνος για να υποστηρίξει την ανάπτυξη της μητρόπολής του (Durliat, 1995). Λόγω της στρατηγικής της θέσης στην είσοδο του Βοσπόρου, η Κωνσταντινούπολη απολάμβανε άνετη πρόσβαση σε θαλάσσιους πόρους από το Αιγαίο Πέλαγος και ολόκληρη τη Μεσόγειο από τη μία πλευρά και από τη Μαύρη Θάλασσα από την άλλη. Βρισκόμενη στο γεωγραφικό σημείο τομής της Ευρώπης και της Ασίας, η Κωνσταντινούπολη συνορεύει με την περιοχή της Θράκης στα ανατολικά και τις εύφορες ακτές της Προποντίδας (γνωστή και ως Θάλασσα του Μαρμαρά) στα δυτικά, σηματοδοτώντας το δυτικό όριο της Ανατολίας. Το στενότερο σημείο του Βοσπόρου, που βρίσκεται μεταξύ Καντίλι και Ασιάν στην ακτή της Θράκης, έχει πλάτος μόλις επτακόσια μέτρα. Πριν από την κατασκευή των σύγχρονων γεφυρών, οι βράχοι στην πλευρά της Ανατολίας καθιστούσαν πιο βολικό το ταξίδι μέσω της χαμηλής ακτής στη δυτική είσοδο του Βοσπόρου. Σε αυτή την περιοχή βρίσκονται οι πόλεις Χρυσόπολη (Üsküdar) και Χαλκηδόνα (Kadıköy), που βλέπουν την Κωνσταντινούπολη ακριβώς απέναντι από το πέλαγος, μόλις ένα μίλι μακριά. Το στενό στενό απέφερε επίσης ένα πρόσθετο πλεονέκτημα - σημαντικά εποχιακά αλιεύματα τόνου και άλλων αρπακτικών ψαριών που ακολουθούσαν τις κινήσεις του σκουμπριού μέσα και έξω από τη Μαύρη Θάλασσα. Εκτός από τα καθιστικά είδη, όπως ο οξύρρυγχος, τα οποία ήταν αρκετά άφθονα ώστε το χαβιάρι να αποτελεί κοινή τροφή, αυτή η αφθονία των ψαριών τα καθιστούσε σημαντικά πιο προσιτά σε σύγκριση με τη Ρώμη (Mango and Dagron, 1995).

Προκειμένου να στερήσει την πόλη από τρόφιμα κατά τη διάρκεια μιας πολιορκίας, ο εχθρός έπρεπε να έχει τον έλεγχο της Θράκης για να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό των ζώων και των γεωργικών προϊόντων που μεταφέρονταν στην Κωνσταντινούπολη από ξηράς. Αυτό συνέβη πολλές φορές όταν οι Άβαροι και, με μεγαλύτερη ακρίβεια, οι Βουλγάροι ήταν στην εξουσία, μέχρι την οθωμανική κατοχή στο τέλος. Ωστόσο, η απλή απομόνωση της πόλης από τον περιβάλλοντα ευρωπαϊκό

χώρο δεν ήταν αποτελεσματική από μόνη της. Ήταν απαραίτητο να έχει επίσης τον έλεγχο των ακτών της Ανατολίας, καθώς τρόφιμα και ζώα μπορούσαν να μεταφερθούν εκεί ακόμη και με μικρά σκάφη, όπως οι βάρκες του ενός ατόμου. Το 626, η ασιατική ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά περιήλθε για λίγο υπό περσικό έλεγχο, όταν οι Άβαροι και οι Σλάβοι υπήκοοί τους κράτησαν τη θρακική πλευρά. Στη συνέχεια, διάφορες αραβικές αποστολές το 674-678 και κατά τη διάρκεια της μεγάλης αραβικής επίθεσης του 717 κράτησαν επίσης πολλά μέρη της. Ωστόσο, μέχρι την τελική οθωμανική κατάκτηση, η περιοχή εισέβαλε μόνο περιστασιακά από την πλευρά της Ανατολίας και δεν είχε καταληφθεί πλήρως. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπου τόσο η Θράκη όσο και η ασιατική ακτή βρίσκονταν υπό εχθρικό έλεγχο, όπως το 626, η Κωνσταντινούπολη μπορούσε να προμηθεύεται από τη θάλασσα, ιδίως από την πλευρά του Αιγαίου, εφόσον διακόπτονταν η κυκλοφορία του Βοσπόρου.

Ως αποτέλεσμα, η Κωνσταντινούπολη δεν μπορούσε να υποκύψει στην πείνα, που ήταν η τυπική μέθοδος που χρησιμοποιούνταν στις περισσότερες επιτυχημένες αρχαίες πολιορκίες. Ωστόσο, προς το τέλος, η Κωνσταντινούπολη αποδυναμώθηκε τελικά σε σημείο που να αποτελεί πλέον πόλη-κράτος, και η απλή επιβίωση από πολιορκίες ήταν αρκετή για την επιβίωσή της. Μετά την αποκατάσταση το 1261, η Κωνσταντινούπολη έγινε απλώς η πρωτεύουσα μιας ελληνικής μοναρχίας, με τα γύρω εδάφη της να ελέγχονται αποκλειστικά από χερσαίες δυνάμεις. Ωστόσο, για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της, μέχρι τη στρατιωτική πτώση στα τέλη του ενδέκατου αιώνα, η Κωνσταντινούπολη χρησίμευε ως πρωτεύουσα μιας αυτοκρατορίας που είχε εδάφη διασκορπισμένα στην περιοχή του Αιγαίου και της Μεσογείου. Επιπλέον, διέθετε σημαντικά προκεχωρημένα φυλάκια που βρίσκονταν στο μακρινό πέρασμα της Μαύρης Θάλασσας. Η στρατηγική σημασία της θαλάσσιας διάστασής της ήταν υψίστης σημασίας. Η φυσική της προίκα από αυτή την άποψη δεν ήταν μόνο ευεργετική, αλλά και ασυνήθιστα πλεονεκτική για λόγους που ήταν τόσο προφανείς όσο και λιγότερο προφανείς (Luttwak, 2011).

Το Χρυσό Κέρας (Haliç) εμπίπτει στην προφανή ταξινόμηση, καθώς είναι ένας μικροσκοπικός κόλπος μήκους περίπου τεσσάρων μιλίων. Προστατεύεται από τον άνεμο από τους απότομους λόφους στη βόρεια ακτή και τους χαμηλότερους λόφους της Κωνσταντινούπολης. Το λιμάνι αυτό θεωρούνταν το πιο εξαιρετικό φυσικό λιμάνι στην αρχαιότητα λόγω της σταθερής ηρεμίας του ανεξάρτητα από τις καιρικές συνθήκες. Επιπλέον, η είσοδός του ήταν απαλλαγμένη από ρηχές περιοχές, επιτρέποντας τη ναυσιπλοΐα χωρίς την ανάγκη πιλότου. Το Χρυσό Κέρας, το οποίο έχει

πλάτος μόλις 240 μέτρα στο στενότερο σημείο του, είχε ευρύτερη είσοδο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λέοντα Γ' (717-741). Για να αποτραπεί η είσοδος εχθρικών πλοίων, χρησιμοποιήθηκε σιδερένια αλυσίδα. Η αλυσίδα αυτή στηριζόταν σε βαρέλια και συνδεόταν με τον Πύργο του Ευγενίου στην πλευρά της πόλης και τον Μεγάλο Πύργο στην άλλη πλευρά, που σήμερα είναι γνωστός ως Γαλατά. Ο Μέγας Πύργος φιλοξενούσε τους μηχανισμούς ανύψωσης. Δίπλα στο Χρυσό Κέρας, υπήρχαν διάφορες εγκαταστάσεις υποδομής, όπως αποβάθρες, προβλήτες, ναυπηγεία και ολισθητήρες εξόδου στην παραλία. Αυτές χρησιμοποιούνταν από τον βυζαντινό στόλο, τα εμπορικά πλοία και τα τοπικά πορθμεία. Ωστόσο, η ακτογραμμή της Προποντίδας (Θάλασσα του Μαρμαρά) ήταν επίσης προστατευμένη από τους βόρειους ανέμους, και κατά μήκος αυτής της ακτογραμμής κατασκευάστηκαν πολλαπλά λιμάνια για να παρέχουν πιο εύκολη πρόσβαση στο κεντρικό τμήμα της πόλης. Ένα από αυτά τα λιμάνια ήταν η αποβάθρα του παλατιού των Βουκολέων, που βρισκόταν στο ακρωτήριο που στέγαζε τόσο το αυτοκρατορικό παλάτι όσο και την Αγία Σοφία (Μεγάλη Εκκλησία της Αγίας Σοφίας), η οποία παραμένει όρθια μέχρι σήμερα (Luttwak, 2011).

Ένα συχνά παραγνωρισμένο θαλάσσιο χαρακτηριστικό της πόλης ήταν το "ρεύμα του διαβόλου". Η Μαύρη Θάλασσα δέχεται σημαντικά μεγαλύτερη ποσότητα νερού από τους μεγάλους ποταμούς της σε σύγκριση με τη Μεσόγειο, η οποία δέχεται μικρή ποσότητα νερού από τους ποταμούς της. Ως αποτέλεσμα, υπάρχει ένα επιφανειακό ρεύμα που διαρρέει τον Βόσπορο και η ισχύς του ποικίλλει σημαντικά. Οι μέγιστες ταχύτητες αυτού του ρεύματος μπορούν να φθάσουν τα τέσσερα μέτρα ανά δευτερόλεπτο, που ισοδυναμούν με οκτώ κόμβους, ενώ είναι αρκετά συνηθισμένο το ρεύμα να φτάνει ταχύτητες τεσσάρων κόμβων. Λόγω αυτού και μόνο του παράγοντα, ήταν εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι εντελώς ανέφικτο, για οποιονδήποτε αρχαίο ναυτικό στόλο να προσεγγίσει και να αποβιβαστεί απευθείας στην ακρόπολη που προεξέχει στο ρεύμα του Βοσπόρου.

Επιπλέον, λόγω της σημαντικής ποσότητας ποτάμιου νερού που δέχεται, η Μαύρη Θάλασσα έχει χαμηλότερη αλατότητα σε σύγκριση με τη Μεσόγειο. Επιπλέον, η παρουσία οσμωτικής πίεσης έχει ως αποτέλεσμα ένα υπόγειο ρεύμα να ρέει προς τα πάνω στον Βόσπορο. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο αυτών ρευμάτων, σε συνδυασμό με τους συχνά κατευθυνόμενους ανέμους από το βορρά μέσω του Βοσπόρου, οδηγεί σε σημαντικές αναταράξεις, οι οποίες με τη σειρά τους παρέχουν σημαντικό πλεονέκτημα στους ναυτικούς που διαθέτουν τοπική γνώση και εμπειρία.

Αυτό αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην ήττα των ξένων πλοίων που επιχειρήσαν να εισβάλουν στην Κωνσταντινούπολη. Δεδομένης της αποτελεσματικότητας του βυζαντινού ναυτικού, το οποίο γνώρισε περιόδους παρακμής και ανάκαμψης, ήταν σε θέση να προστατεύει την Κωνσταντινούπολη αποτρέποντας τους εχθρικούς στόλους και ματαιώνοντας τις αποβάσεις. Επιπλέον, μπορούσε να φέρει ενισχύσεις από οποιοδήποτε μέρος της αυτοκρατορίας χρησιμοποιώντας τα δικά του πολεμικά πλοία, μεταφορικά και στρατολογημένα εμπορικά πλοία. Πράγματι, είναι αλήθεια ότι ο Ηράκλειος αποβιβάστηκε από την Καρχηδόνα δια θαλάσσης το 610 για να διεκδικήσει την αυτοκρατορική θέση. Το γεγονός αυτό, μαζί με άλλους παράγοντες, συνέβαλε στην αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα της πόλης, καθώς παρέμεινε ακατάκτητη για περισσότερους από οκτώ αιώνες πολέμου, μέχρι που οι εσωτερικές συγκρούσεις αποδυνάμωσαν την άμυνά της το 1204. Η Κωνσταντινούπολη ήταν το κύριο στρατιωτικό κέντρο του βυζαντινού στρατού, στεγάζοντας μια τρομερή σειρά μονάδων ιππικού και πεζικού, καθώς και εργαστήρια αφιερωμένα στην παραγωγή πανοπλιών, όπλων, στολών, υποδημάτων και τους αυτοκρατορικούς στάβλους αναπαραγωγής. Το βυζαντινό ναυτικό χρησιμοποιήθηκε κυρίως για τη μεταφορά αυτοκρατορικών στρατών από την Κωνσταντινούπολη σε άλλα ενεργά μέτωπα σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, παρά για να φέρει στρατεύματα για την ενίσχυση της φρουράς της πόλης.

Το διαθέσιμο ιστορικό υλικό για το βυζαντινό ναυτικό είναι αρκετά περιορισμένο (Pryor and Jeffreys, 2006). Λίγες πληροφορίες είναι διαθέσιμες σχετικά με τη στρατολόγηση ναυτών και πεζοναυτών, την εξέλιξη των σχεδίων των πλοίων, τη διοίκηση των στόλων, τις στρατηγικές που εφαρμόστηκαν και τον οπλισμό που χρησιμοποιούσε αυτή η οντότητα. Ανάμεσα στο οπλοστάσιό της ήταν το "ελληνικό πυρ", ένα πολύ αποτελεσματικό όπλο που, παρά τη θρυλική του ιδιότητα, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στη μυθική του φήμη. Ωστόσο, η περιορισμένη κατανόησή μας για συγκεκριμένες ναυμαχίες και αποστολές είναι αρκετή για να διαπιστώσουμε το κρίσιμο σημείο εδώ: ότι όταν η Κωνσταντινούπολη λειτουργούσε αποτελεσματικά ως πολιτική πρωτεύουσα και ναυτικό οχυρό, πράγμα που συνέβαινε ως επί το πλείστον, ήταν αδιαπέραστη από ναυτικές επιθέσεις μεγάλης κλίμακας. Αυτό φάνηκε το 717, όταν η επίθεση των Αράβων προκάλεσε την κινητοποίηση όλων των πλοίων στα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου για να γεμίσει η Προποντίδα με πολεμικά και μεταφορικά πλοία. Η ασφάλεια της πόλης εξασφαλιζόταν από την αντίθεση μεταξύ του σταθερά ήρεμου Χρυσού Κέρατος, το οποίο παρείχε προστασία στα πολεμικά και μεταφορικά

πλοία του βυζαντινού ναυτικού σε κάθε καιρό, και των συχνά ταραγμένων συνθηκών έξω από αυτήν. Οι συνθήκες αυτές όχι μόνο ενίσχυαν την αξιοπλοΐα των βυζαντινών πλοίων και την εμπειρία των ναυτικών τους, αλλά αποτελούσαν επίσης πρόκληση για τα εχθρικά πληρώματα, ιδίως εκείνα που προέρχονταν από θερμότερες περιοχές με πιο ήρεμα νερά. Το τριγωνικό ακρωτήριο της Κωνσταντινούπολης στερείται φυσικών εμποδίων για την προστασία της βάσης του στην ευρύτερη, εσωτερική πλευρά. Τα μικρά υψώματα στο βόρειο άκρο και η ακρόπολη δεν ξεπερνούν τα πενήντα περίπου μέτρα. Κατά συνέπεια, κάθε μεταγενέστερη πόλη, αρχής γενομένης από την αρχαία ελληνική πόλις του Βυζαντίου που ιδρύθηκε τον έβδομο αιώνα π.Χ., ήταν υποχρεωμένη να κατασκευάσει ένα αμυντικό τείχος στα θεμέλιά της. Το ρωμαϊκό Βυζάντιο διέθετε ισχυρή οχύρωση, η οποία διαλύθηκε από τον Σεπτίμιο Σεβήρο (193-211) μετά την εσωτερική του διαμάχη το 196 μ.Χ., αλλά ανακατασκευάστηκε αμέσως.

Με την ίδρυση της Νέας Ρώμης από τον Κωνσταντίνο, ξεκίνησε την κατασκευή ενός οχυρωματικού τείχους με πύργους, που εκτεινόταν από την Πύλη Πλατεία στο Χρυσό Κέρας μέχρι τη μελλοντική θέση της Πύλης του Αγίου Αιμιλιανού στην πλευρά της Προποντίδας. Το τείχος αυτό προεξείχε επίσης προς τα έξω. Η περίμετρος περιλάμβανε φιλόδοξα μια έκταση που ήταν πέντε φορές μεγαλύτερη από το τείχος των Σεβήρων. Ωστόσο, αποδείχθηκε ανεπαρκές, καθώς η πόλη είχε επεκταθεί πέρα από το τείχος του Κωνσταντίνου στο προάστιο που ήταν γνωστό ως Εξοχικόν από την αρχή της μακράς βασιλείας του Θεοδοσίου (408-450). Αυτή η επέκταση άφησε την πόλη ευάλωτη στους επιδρομείς. Το 408, ένας σεισμός προκάλεσε ζημιές σε τμήματα του Κωνσταντινείου τείχους. Ως αποτέλεσμα, άρχισε η κατασκευή του Θεοδοσιανού τείχους, το οποίο τελικά επεκτάθηκε 5,5 χιλιόμετρα από την ακτή της Προποντίδας μέχρι το προάστιο των Βλαχερνών κοντά στο Χρυσό Κέρας. Αυτό το νέο τείχος, γνωστό ως Θεοδοσιανό Τείχος, βρισκόταν περίπου 1,5 χιλιόμετρο πιο έξω. Αρχικά, δεν ήταν απλώς ένα τείχος, αλλά μια ολοκληρωμένη αμυντική δομή που περιελάμβανε τρία τείχη, με τα δύο από αυτά να οχυρώνονται από συνολικά ενενήντα έξι πύργους το καθένα. Επιπλέον, περιλάμβανε έναν δρόμο και μια τάφρο, δημιουργώντας ένα ισχυρό αμάλαμα αλληλοεξαρτώμενων φραγμών (Luttwak, 2011).

Το μεγαλύτερο τείχος, γνωστό και ως Μέγα Τείχος, είναι χτισμένο με συνδυασμό στρώσεων πέτρας και τούβλων. Αυτή η κατασκευαστική προσέγγιση εξυπηρετεί τόσο αισθητικούς σκοπούς όσο και δυναμικά ενισχύει την ικανότητά του να αντέχει σε σεισμούς. Το τείχος έχει πλάτος 5 μέτρα στη βάση του και φτάνει σε ύψος τα 12 μέτρα. Οι ενενήντα έξι πύργοι είναι ομοιόμορφα καταναμημένοι σε

αποστάσεις 55 μέτρων, που είναι ακριβώς το μισό του αποτελεσματικού βεληνεκού των σύνθετων τόξων αντανακλαστικών. Κάθε πύργος διέθετε μια πλατφόρμα με εναλλασσόμενα κρηπιδώματα και μελίσσια, το ύψος των οποίων κυμαίνονταν από 18 έως 20 μέτρα. Τα crenels επέτρεπαν τη λειτουργία των πυροβόλων και των ράβδων ώθησης για την απώθηση των κλιμάκων, ενώ τα merlons προσέφεραν προστασία για τους φρουρούς του τείχους. Μέσα σε κάθε πύργο υπήρχε ένας υπερυψωμένος θάλαμος εξοπλισμένος με στενά ανοίγματα για τη ρίψη βελών και αμυντικά ανοίγματα που παρείχαν άμεση πρόσβαση από τον διάδρομο του τείχους. Αυτός ο κλειστός χώρος χρησίμευε ως οχυρωμένη περιοχή μάχης, προσφέροντας μεγαλύτερη προστασία σε σύγκριση με την εκτεθειμένη επάνω πλατφόρμα που ήταν ευάλωτη σε επιθέσεις με καταπέλτη και βέλη που έπεφταν βροχή από ψηλά. Επιπλέον, υπήρχε ένα υπόγειο δωμάτιο που βρισκόταν στο επίπεδο του εδάφους και χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη. Πριν από το Μέγα Τείχος προηγείτο ένας εξωτερικός τοίχος που ονομαζόταν Έξω Τείχος και βρισκόταν περίπου 15 έως 20 μέτρα μπροστά. Το τείχος αυτό είχε πλάτος 2 μέτρα στη βάση και ύψος 8,5 μέτρα, συμπεριλαμβανομένου του προμαχώνα με πολεμίστρες. Η κατασκευή αποτελούνταν επίσης από ενενήντα έξι πύργους, στρατηγικά τοποθετημένους ώστε να ευθυγραμμίζονται με το μέσο μεταξύ των πύργων του Μέγα Τείχους. Οι μικρότεροι πύργοι ήταν εξοπλισμένοι με ένα διαμέρισμα μάχης που διέθετε μια πολεμική βεράντα στο ανώτερο επίπεδό του (Luttwak, 2011).

Η σούδα, μια αμυντική τάφρος, ξεκινούσε περίπου 15 μέτρα μπροστά από το εξωτερικό τείχος. Είχε πλάτος 20 μέτρα και βάθος 10 μέτρα. Η λωρίδα των 15 μέτρων που χώριζε την περίμετρο από την τάφρο ήταν χωρισμένη σε βαθμίδες και είχε έναν πλακόστρωτο δρόμο που διέτρεχε όλο το μήκος της. Αυτό επέτρεπε στις περιπόλους επιθεώρησης να ταξιδεύουν γρήγορα και με ασφάλεια ανά πάσα στιγμή, ενώ παράλληλα προστατεύονταν από το εξωτερικό τείχος. Δίπλα στο δρόμο, στα όρια της τάφρου, υπήρχε ένα οχυρωμένο τείχος με πολεμίστρες που υψωνόταν σε ύψος 1,5 μέτρου. Το τείχος αυτό χρησίμευε ως προστατευτικό φράγμα για τις περιπόλους επιθεώρησης σε περίπτωση που γίνονταν στόχος βλημάτων. Παρείχε επίσης ένα πλεονεκτικό σημείο για τη βολή εχθρικών ανιχνευτών και αλεξιπτωτιστών, αλλά δεν προοριζόταν κυρίως για χρήση κατά τη διάρκεια πολιορκιών μεγάλης κλίμακας, όταν το εξωτερικό και το κύριο τείχος θα ήταν βαριά επανδρωμένα. Εκτός από τις μικρές πόστερνες που μπορούσαν εύκολα να σφραγιστούν κατά τη διάρκεια πολιορκιών και τις πέντε στρατιωτικές πύλες, υπήρχαν επίσης πέντε πύλες για τις δημόσιες συγκοινωνίες που παρείχαν πρόσβαση σε γέφυρες που υπερέβαιναν την τάφρο.

Μεταξύ αυτών ξεχώριζε η καλοδιατηρημένη "χρυσή πύλη" (chryse pyle). Αρχικά ήταν μια θριαμβευτική αφίδα στη Via Egnatia, ενσωματώθηκε στο Θεοδοσιανό τείχος, χρησιμεύοντας ως τελετουργική είσοδος στην πρωτεύουσα. Σε κάθε πλευρά της πύλης δέσποζαν επιπλέον κατασκευές που κοσμούνταν με χάλκινους ελέφαντες και φτερωτές Νίκες. Το προάστιο των Βλαχερνών εξαιρέθηκε αρχικά από το Θεοδοσιανό Τείχος, το οποίο κατέληγε περίπου 400 μέτρα μακριά από το Χρυσό Κέρα. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ηρακλείου, το 626-627, κατασκευάστηκε ένα ημικυκλικό τείχος για να περικλείσει τις Βλαχέρνες ως άμυνα κατά της αβαροπερσικής πολιορκίας. Αργότερα, το 814, επί Λέοντα Ε΄, προστέθηκε ένα εξωτερικό τείχος για την προστασία από την άμεση απειλή των Βουλγάρων. Το σημερινό τμήμα του βυζαντινού τείχους, το οποίο είναι αρκετά περίπλοκο, χτίστηκε τον δωδέκατο αιώνα υπό τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό (Luttwak, 2011).

Παρόμοια με τη σημερινή κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη, η Κωνσταντινούπολη ήταν επιρρεπής σε συχνή σεισμική δραστηριότητα, με ορισμένους σεισμούς να συμβαίνουν σε ιδιαίτερα ακατάλληλες στιγμές. Στις 6 Νοεμβρίου 447, καθώς οι Ούννοι πλησίαζαν την πόλη, ένα σεισμικό γεγονός κατέστρεψε σημαντικά τμήματα του τείχους. Διασώζονται επιγραφές στα ελληνικά και στα λατινικά που μαρτυρούν ότι ο Κύρος, ο έπαρχος της πόλης, ανακατασκεύασε με επιτυχία το τείχος σε μόλις εξήντα ημέρες, με τη βοήθεια μιας από τις ομάδες των αρματοδρόμων, γνωστής ως ερυθροδέρμων. Η Πύλη του Ρηγίου, που μερικές φορές αναφέρεται ως Πύλη Ρηγίου ή Πύλη Ρουσίου, κέρδισε το όνομά της "πύλη των ερυθροδέρμων" λόγω της συμμετοχής τους στην αναστήλωσή της το 447. Επί του παρόντος, αναγνωρίζεται ως η νέα πύλη Μεβλεβιχανέ, γνωστή ως yeni Mevlevihane kapisi. Ο Κύρος επαινέθηκε ως σύγχρονος Κωνσταντίνος, γεγονός που θα μπορούσε να εξηγήσει την αναφορά στην αφήγηση του Marcellinus Comes. Σύμφωνα με το δέκατο πέμπτο δείγμα, κατά τη διάρκεια των προξενιών του Αρνταμπούρ και του Καλέπιου, τα τείχη της αυτοκρατορικής πόλης, τα οποία είχαν πρόσφατα καταστραφεί από σεισμό, ανακατασκευάστηκαν μέσα σε διάστημα τριών μηνών. Ο Κωνσταντίνος, ο έπαρχος των πραιτωρίων, ήταν υπεύθυνος για την επίβλεψη του έργου αυτού. Το Θεοδοσιανό τείχος, που συχνά αναφέρεται ως τέτοιο, δεν ήταν μόνο ένα τείχος, αλλά μάλλον μια ολόκληρη αμυντική δομή. Η τάφρος χρησίμευε ως το αρχικό σοβαρό εμπόδιο. Η συμβατική μέθοδος για τη διάσχιση τάφρων περιελάμβανε την ανάπτυξη προκατασκευασμένων ξύλινων γεφυρών, αλλά η προσέγγιση αυτή αποδείχθηκε δύσκολη όταν αντιμετώπιζε πλάτος 20 μέτρων. Εναλλακτικά, οι στρατιώτες έριχναν

συνεχώς δεσμίδες από σταθμισμένα κλαδιά ή φασκίες στην τάφρο μέχρι να δημιουργηθεί μια αυτοσχέδια διάβαση, η οποία επέτρεπε στους πεζικάριους να τη διασχίσουν. Ωστόσο, λόγω του σημαντικού βάθους των 10 μέτρων, θα χρειαζόταν σημαντικός αριθμός δεσμίδων. Ακόμα και τότε, δεν θα υπήρχε σταθερή επιφάνεια για την αποτελεσματική χρήση των πολιορκητικών κριών, των κινητών πύργων εφόδου, των αιωρούμενων κλιμάκων και άλλων πολιορκητικών μηχανών που πρέπει να φτάσουν στο τείχος ή στην περιοχή του. Εδώ, το κενό μεταξύ του εξωτερικού περιθωρίου της τάφρου και του τείχους ήταν 35 μέτρα, που ισοδυναμεί με 38 γιάρδες. Η απόσταση αυτή ήταν πολύ μεγάλη για τις πολιορκητικές μηχανές, εκτός από εκείνες που μπορούσαν να εκτοξεύσουν πέτρες ή βέλη (Luttwak, 2011).

Επιπλέον, το σημαντικό βάθος της τάφρου αποτελούσε πρόκληση για τη χρήση της ευρέως χρησιμοποιούμενης αρχαίας τεχνικής της διάνοιξης σήραγγας για την πρόσβαση στο τείχος, την εκσκαφή μέσω της βάσης του, ενώ το στήριζαν με ξύλινα στηρίγματα εμποτισμένα με εύφλεκτη ρητίνη, και στη συνέχεια την ανάφλεξή τους για να προκαλέσουν την κατάρρευση του τείχους. Με βάθος 10 μέτρων και συνυπολογίζοντας την παρουσία μαλακότερης λάσπης στον πυθμένα, η σήραγγα ήταν εξαιρετικά βαθιά και επιρρεπής σε πλημμύρες. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι πύργοι και στα δύο τείχη χωρίζονταν από απόσταση 55 μέτρων, με τους πύργους του εξωτερικού τείχους να βρίσκονται στο μέσο μεταξύ των πύργων του κύριου τείχους, και λαμβάνοντας υπόψη το κενό των 15 έως 20 μέτρων μεταξύ των δύο τειχών και τη διαφορά ύψους 10 μέτρων, μπορεί να προσδιοριστεί ότι οποιοδήποτε επιτιθέμενο πεζικό που κατάφερε να διασχίσει την τάφρο θα βρισκόταν εντός της θανατηφόρας εμβέλειας των βελών από τουλάχιστον τέσσερις πύργους και δύο τμήματα τείχους με μήκος 50 μέτρων το καθένα. Θα μπορούσε να υποστηρίξει πάνω από 300 τοξότες, αν είναι εκπαιδευμένοι, δεν είναι κουρασμένοι και έχουν αρκετά βέλη. Αυτός ο αριθμός θα μπορούσε να είναι αρκετός για να αντέξει έναν στρατό χιλιάδων ατόμων, ωστόσο θα υπήρχε επίσης πυροβολικό και στις δύο πλευρές. Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν συχνά πυροβολικό στους στρατούς τους στο πεδίο της μάχης, ιδίως για την άμυνα των κάστρων, συμπεριλαμβανομένων των σημαντικότερων (Chevedden, 1995). Το Σινικό Τείχος, η περιοχή μεταξύ των τειχών και, ανάλογα με την κατάσταση, ο δρόμος μπροστά από το εξωτερικό τείχος, όλα είχαν τη δυνατότητα να ανακατευθύνουν γρήγορα την αμυντική στρατηγική από το ένα μέρος της περιμέτρου στο άλλο, ξεπερνώντας τους επιτιθέμενους που δεν είχαν προετοιμασμένους διαδρόμους και πεζοδρόμια στο εξωτερικό. Οι αντίπαλοι που κατέστησαν αναγκαία την κατασκευή του

Θεοδοσιανού τείχους προτιμούσαν τα άλογα από τις βάρκες, αν και οι γοθτικές θαλάσσιες επιδρομές είχαν ήδη σημειωθεί από τον τρίτο αιώνα. Το 626, οι Άβαροι αποβιβάστηκαν με ένα σημαντικό απόσπασμα Σλάβων βαρκάρηδων, ενώ από το 674 και μετά, οι εισβολείς μουσουλμάνοι Άραβες ήρθαν δια θαλάσσης από τα λιμάνια του Λεβάντε. Στην άμυνα της πόλης συνέβαλαν σημαντικά τα ρεύματα και οι άνεμοι, όπως προαναφέρθηκε. Ωστόσο, αρχής γενομένης από τη βασιλεία του πρώτου Κωνσταντίνου, κατασκευάστηκαν επίσης θαλάσσια τείχη. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδοσίου Β', το υπάρχον σύστημα χερσαίων τειχών ενισχύθηκε με την προσθήκη θαλάσσιων τειχών που κατασκευάστηκαν κατά μήκος των παραλιών τόσο της Προποντίδας (γνωστής και ως Θάλασσα του Μαρμαρά) όσο και του Χρυσού Κέρατος. Το τελευταίο, που αναφέρεται στο τείχος της Προποντίδας, είχε μήκος 5.600 μέτρων από το χερσαίο τείχος των Βλαχέρνων μέχρι το ακρωτήριο του Αγίου Δημητρίου. Το ίδιο το τείχος της Προποντίδας είχε μήκος 8.460 μέτρα, εξαιρουμένων των εσωτερικών τειχών των διαφόρων λιμανιών (Luttwak, 2011).

Τα αρχικά θαλάσσια τείχη ήταν απλώς κατακόρυφα εμπόδια, χωρίς μεγάλο ύψος. Σε απάντηση των αραβικών επιθέσεων το 674-677 και το 717, τα θαλάσσια τείχη και στις δύο πλευρές του Προποντίου επισκευάστηκαν, ενισχύθηκαν και υψώθηκαν σε ορισμένες περιοχές. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Β' (820-829) άρχισε η εκτεταμένη ανοικοδόμηση σε υψηλότερο επίπεδο, ως αποτέλεσμα της αραβικής κατάκτησης της Κρήτης το 824. Στη συνέχεια, ανεγέρθηκαν και άλλοι πύργοι, αλλά οι προσπάθειές τους αποδείχθηκαν μάταιες το 1204, όταν οι Βενετοί αποβιβάστηκαν στην ακτή της Προποντίδας. Η συνδυασμένη παρουσία τάφρων, τειχών και πύργων στο Θεοδοσιανό χερσαίο τείχος λειτούργησε ως ένας εξαιρετικά αποτελεσματικός "πολλαπλασιαστής δυνάμεων" με σύγχρονους όρους. Αν και οι κατασκευές αυτές δεν ήταν χρήσιμες από μόνες τους, ενίσχυναν σημαντικά τις αμυντικές δυνατότητες μιας ικανής, καλά προετοιμασμένης και καλά εξοπλισμένης φρουράς. Ωστόσο, με εξαίρεση ένα αξιοσημείωτο περιστατικό το 860, η Κωνσταντινούπολη αποτελούσε κυρίως στόχο σε περιόδους σοβαρής κρίσης της αυτοκρατορίας στο σύνολό της, καθώς ήταν δύσκολο για τους εχθρούς να προσεγγίσουν την πόλη με άλλο τρόπο. Κατά τη διάρκεια τέτοιων περιόδων, ιδίως μετά από μια σημαντική στρατιωτική απώλεια, οι αυτοκρατορικοί στρατοί ήταν απίθανο να βρίσκονται εκεί σε καλά συντηρημένη κατάσταση και σε σημαντικό αριθμό για να δημιουργήσουν μια τρομερή φρουρά που θα προστάτευε την πόλη. Ο Κωνσταντίνος Ε' (741-755) ανέπτυξε μια εξειδικευμένη μονάδα, γνωστή ως τάγμα, που είχε ως ειδική

αποστολή την υπεράσπιση της τεράστιας άμυνας. Ωστόσο, λόγω της απεραντοσύνης του οχυρωματικού συστήματος, αυτό το τάγμα θα απαιτούσε σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών, ξεπερνώντας το τυπικό μέγεθος ενός τάγματος που κυμαίνεται από 1000 έως 1500 άνδρες (Luttwak, 2011).

Σε περιόδους κρίσης και αποδιοργάνωσης, όταν οι εχθροί ήταν πιο πιθανό να επιτεθούν στο Θεοδοσιανό Τείχος, το αποτέλεσμα του "πολλαπλασιαστή δυνάμεων" ήταν ιδιαίτερα πολύτιμο. Αυτό σήμαινε ότι ακόμη και αν δεν υπήρχαν αρκετοί υπερασπιστές, το τείχος μπορούσε να αντισταθμίσει αυτή την έλλειψη. Σε συγκεκριμένα έτη, όπως το 559, το 601, το 602 και το 610, οι εταιρίες πολιτών, συμπεριλαμβανομένων των μπλε και πράσινων αγωνιστικών οπαδών, κλήθηκαν να υπερασπιστούν τα τείχη. Το 559, κλήθηκαν ακόμη και οι συγκλητικοί, ή τουλάχιστον οι οπαδοί τους (Haldon, 1995). Κατά τη διάρκεια της κρίσιμης μάχης του 626, μια φρουρά περίπου δώδεκα χιλιάδων στρατιωτών, στην οποία περιλαμβάνονταν καλά εκπαιδευμένα στρατεύματα που είχε στείλει ο Ηράκλειος, υπερασπίστηκε με επιτυχία την Κωνσταντινούπολη. Η πόλη δέχθηκε επίθεση από τους καλά εξοπλισμένους και ισχυρούς Αβάρους, οι οποίοι συνοδεύονταν από μεγάλο αριθμό Σλάβων. Επιπλέον, ένας περσικός στρατός ήταν σταθμευμένος στην απέναντι ακτή, εμποδίζοντας ενισχύσεις να φθάσουν στην πόλη από οποιαδήποτε πλευρά. Το σύστημα του Θεοδοσιανού τείχους, απaráμιλλο στην αποτελεσματικότητά του, λειτούργησε ως πολλαπλασιαστής δυνάμεων και είχε στρατηγική σημασία για μια χιλιετία λόγω της ανώτερης κατασκευής και κλίμακας του. Τα θαλάσσια τείχη αποτελούσαν ένα αξιοσημείωτο επίτευγμα μηχανικής και χρησίμευαν ως αποτελεσματική άμυνα κατά των επιδρομών. Ωστόσο, η διασφάλιση της ασφάλειας των θαλάσσιων δραστηριοτήτων της πόλης απαιτούσε την παρουσία ενός ισχυρού ναυτικού και την ικανότητα να κυριαρχεί στις γύρω θάλασσες, ιδίως στις περιοχές γύρω από την Κωνσταντινούπολη και την είσοδο του στενού του Βοσπόρου. Η κατάρρευση του 1204 οφειλόταν κυρίως σε εσωτερικές διαφωνίες, αλλά η άμεση ευπάθεια της πόλης οφειλόταν κυρίως στην απουσία ενός λειτουργικού ναυτικού.

Από την αρχή είχε παρατηρηθεί ότι η ανατολική αυτοκρατορία βρισκόταν σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τη δυτική, λόγω του περιορισμένου στρατηγικού της βάθους. Ως εκ τούτου, η Κωνσταντινούπολη έπρεπε να χρησιμεύσει τόσο ως η λαμπρή πρωτεύουσα μιας ισχυρής αυτοκρατορίας όσο και ως ένα οχυρό που έπρεπε να δώσει προτεραιότητα στην άμυνά του, παρόμοια με το Παρίσι κατά την περίοδο της γερμανικής ενοποίησης. Αυτό οφειλόταν στη γειτνίασή της με τον Ρήνο, η οποία την

καθιστούσε ευάλωτη στην πολιορκία το 1870, στην οριακή διαφυγή από την κατάληψη το 1914 και τελικά στην κατάκτησή της το 1940. Κατά τη διάρκεια της περιόδου μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, οι Γάλλοι κατέβαλαν προσπάθεια να ενισχύσουν το στρατηγικό βάθος μπροστά από το Παρίσι, κατασκευάζοντας μια εξαιρετικά περίπλοκη γραμμική οχύρωση που ονομάστηκε Γραμμή Μαζινό. Το οχυρό αυτό, αν και αήττητο το 1940, παρακάμφθηκε από τον εχθρό μέσω του Βελγίου. Τον πέμπτο αιώνα, οι Βυζαντινοί προσπάθησαν να αναπαράγουν αυτή τη στρατηγική κατασκευάζοντας ένα πρόσθετο οχυρό φράγμα, γνωστό ως Μακρύ Τείχος ή Τείχος του Αναστασίου. Αυτή η αμυντική δομή εκτεινόταν σε απόσταση 45 χιλιομέτρων, από τη Θάλασσα του Μαρμαρά έως την ακτή της Μαύρης Θάλασσας στη σημερινή τοποθεσία Encik Úskelesi. Ήταν στρατηγικά τοποθετημένο μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και της βόρειας απειλής, ξεκινώντας έξι χιλιόμετρα μετά τη Σελίμπρια (Silivri). Το τείχος αποδίδεται στον Αναστάσιο Α΄ (491-518), ο οποίος πιστεύεται ότι είτε κατασκεύασε, είτε αποκατέστησε, είτε βελτίωσε ένα υφιστάμενο τείχος που μπορεί να είχε προέλθει κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λέοντα Α΄ (Kazhdan, 1991). Η καλύτερα διατηρημένη δομή είναι ένα κτίριο πλάτους 3,3 μέτρων στη βάση, το οποίο στέκεται περίπου 5 μέτρα ψηλά. Συνοδεύεται από τάφρο, πύργους, ενισχυμένες πύλες, οχυρά, ορθογώνια περίμετρο για το στρατόπεδο και εσωτερική οδό που διευκόλυνε την απρόσκοπτη μετακίνηση από τη μία θάλασσα στην άλλη. Αυτό εξασφάλιζε την ασφάλεια από αιφνιδιαστικές επιθέσεις όταν το τείχος φυλασσόταν. Σύμφωνα με τον Ευάγριο Σχολαστικό, η κατασκευή αυτή έκανε την Κωνσταντινούπολη και τη γύρω περιοχή σχεδόν σαν νησί αντί για χερσόνησο. Αυτό επέτρεψε την ασφαλή διέλευση από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Θάλασσα του Μαρμαρά, ενώ παράλληλα λειτουργούσε ως φράγμα κατά των εισβολέων βαρβάρων στην Ευρώπη (Luttwak, 2011)η.

Το αξιοσημείωτο πλεονέκτημα του Μακρού Τείχους ήταν η ικανότητά του να δημιουργήσει ένα αμυντικό όριο που εκτεινόταν 65 χιλιόμετρα πέρα από το Θεοδοσιανό Τείχος, ενισχύοντας έτσι τις αμυντικές δυνατότητες της Κωνσταντινούπολης. Όταν είναι επαρκώς στελεχωμένο με φρουρούς και περιπόλους, το Μακρύ Τείχος έχει τη δυνατότητα να ανατρέψει ληστές, μικρές ομάδες επιδρομέων και μεμονωμένες επιθέσεις. Σε ευρύτερο πλαίσιο, παρείχε ένα οχυρωμένο θεμέλιο για τις στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν αποσταλεί για να αντιμετωπίσουν τους αντιπάλους σε σεβαστή απόσταση από την πόλη, αντί να τους επιτρέπει να πλησιάσουν απευθείας τα τείχη της. Το κύριο μειονέκτημα του Μακρού Τείχους ήταν η δυσμενής γεωγραφία

του. Για να επιτευχθεί βάθος 65 χιλιομέτρων, το τείχος έπρεπε να εκτείνεται σε μήκος 45 χιλιομέτρων. Αυτό απαιτούσε μια φρουρά τουλάχιστον δέκα χιλιάδων στρατιωτών για να υπάρχει επαρκής αριθμός φρουρών, περιπολιών και μονάδων αντίδρασης. Στο προοίμιο ενός από τους νόμους του Ιουστινιανού αναφέρεται ότι δύο υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι ήταν υπεύθυνοι για το τείχος, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη σημαντικής οργάνωσης. Το Μακρύ Τείχος πιθανότατα εγκαταλείφθηκε στις αρχές του έβδομου αιώνα, αν όχι νωρίτερα, λόγω των υπερβολικών απαιτήσεων σε στρατεύματα. Η Κωνσταντινούπολη υπερασπίστηκε αποτελεσματικά από τις φρουρές του Θεοδοσιανού Τείχους για σχεδόν οκτώ αιώνες, παρά το γεγονός ότι είχε περιορισμένο στρατηγικό βάθος (Luttwak, 2011).

Κεφάλαιο 4ο: Βυζαντινή διπλωματία

4.1. Απεσταλμένοι

Όπως συμβαίνει με τους περισσότερους μύθους, ο μύθος της βυζαντινής διπλωματίας -που χαρακτηρίζεται από απεριόριστη δολιότητα, συνήθη προδοσία και περιστασιακή επιείκεια σε περίπλοκες ίντριγκες- προέρχεται από έναν πυρήνα αλήθειας. Κατ' αρχάς, η διπλωματία με τη σύγχρονη έννοιά της δεν υπήρχε ακόμη κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής. Είναι δευτερεύουσας σημασίας το γεγονός ότι ο ίδιος ο όρος δεν είχε ακόμη επινοηθεί- εισήχθη για πρώτη φορά από τον Βενεδικτίνο μοναχό Dom Jean Mabillon στο έργο του *De Re Diplomatica* του 1681, για να αναφερθεί στην εξέταση εγγράφων με σκοπό τον προσδιορισμό της προέλευσης, του νοήματος και της αυθεντικότητάς τους (Shepard and Franklin, 1992). Μέσω της μελέτης των διεθνών συνθηκών, η *diplomazia* του Mabillon εξελίχθηκε στη σύγχρονη αντίληψή μας για τη διπλωματία, η οποία περιλαμβάνει όλες τις μορφές επικοινωνίας μεταξύ κρατών, συμπεριλαμβανομένης της παρουσίας μόνιμων πρεσβευτών σε ξένες πρωτεύουσες. Αυτό, με τη σειρά του, κατέστησε αναγκαία τη δημιουργία μιας γραμματείας εξωτερικών υποθέσεων για την επεξεργασία και την ανταπόκριση στις εκθέσεις τους. Αυτή ήταν μια άλλη καινοτομία που αποδίδεται στους Ιταλούς της Αναγέννησης, τα κράτη και οι ηγεμονίες των οποίων αντάλλασσαν τακτικά πρεσβευτές από τα μέσα του δέκατου πέμπτου αιώνα. Ο πρώτος καταγεγραμμένος μόνιμος απεσταλμένος υπηρέτησε τον Λουίτζι Γκονζάγκα, ηγεμόνα της Μάντοβα, στην αυλή του Αγίου Ρωμαίου αυτοκράτορα Λουδοβίκου της Βαυαρίας το 1341 (Mattingly, 1988). Οι περιστάσεις στην Ιταλία ευνοούσαν αλλά και επέβαλαν τη νέα πρακτική των μόνιμων απεσταλμένων. Η ευκολία με την οποία ένας κύριος από τη Φλωρεντία μπορούσε να αλληλεπιδράσει με άλλους Ιταλούς στην παπική αυλή της Ρώμης ή ο Βενετός απεσταλμένος στο Μιλάνο μπορούσε να στέλνει και να λαμβάνει μηνύματα μέσα σε μια εβδομάδα μέσω ενός μόνο αξιόπιστου αγγελιοφόρου, έκανε εφικτή την ιδέα των μόνιμων πρεσβευτών. Επιπλέον, τα μόνιμως ανασφαλή ιταλικά κράτη, των οποίων οι αντίπαλοι βρίσκονταν συχνά σε απόσταση μιας ημέρας με τα πόδια, απαιτούσαν

έγκαιρη πληροφόρηση για τυχόν μεταβολές στις πολιτικές συμπεριφορές, καθιστώντας τους μόνιμους πρεσβευτές ιδιαίτερα πλεονεκτικούς.

Αντίθετα, οι συνθήκες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν εντελώς διαφορετικές. Μέχρι τα τελευταία χρόνια της επισφαλούς ύπαρξής της ως Οθωμανός υποτελής, δεν είχε κοντινούς συμμάχους ή αντιπάλους. Αντίθετα, συχνά είχε σχέσεις με μακρινές δυνάμεις με τις οποίες δεν μοιραζόταν ούτε τη γλώσσα ούτε τα έθιμα, συμπεριλαμβανομένων των νομαδικών λαών της στέπας. Ακόμη και αν υπήρχε μια πρωτεύουσα όπου θα μπορούσε να σταθμεύσει ένας αυτοκρατορικός αντιπρόσωπος, δεν θα μπορούσε να αφομοιωθεί στην τοπική ελίτ για να παρακολουθεί τα εσωτερικά αισθήματα και τις αποφάσεις, ούτε θα μπορούσε να αναφέρει τις παρατηρήσεις του αμέσως. Κατά συνέπεια, οι βυζαντινοί απεσταλμένοι έπρεπε να ταξιδεύουν, μερικές φορές σε μεγάλες αποστάσεις, αντί να διαμένουν σε ξένες αυλές.

Μια εντυπωσιακή περίπτωση διπλωματίας εξ αποστάσεως, η οποία τυχαία αποδείχθηκε σημαντική μισό αιώνα αργότερα, ήταν η τριετής αποστολή που ανέλαβε ο Ζήμαρχος, απεσταλμένος του αυτοκράτορα Ιουστίνου Β' (565-578), στον επιφανή ηγεμόνα Γιαμπγκού Καγκάν Ιστέμι, ο οποίος αναφέρεται στις ελληνικές πηγές ως Καγκανός Σιζαμπούλ ή Σιλζιμπούλ. Ο όρος "Καγκάνος" ήταν η ελληνική προσαρμογή για έναν ηγέτη των ηγετών (οι ίδιοι ήταν γνωστοί ως χανοί ή καν), και ο Ιστέμι κυβερνούσε το δυτικό τμήμα του Türk Qaganate, μιας εκκολαπτόμενης αλλά επεκτατικής αυτοκρατορίας της στέπας (Golden, 1992). Έχοντας επεκταθεί με εξαιρετικούς ρυθμούς από το 552, όταν αυτοί οι πρώτοι Τούρκοι επαναστάτησαν εναντίον των Τζου-τζάν (ή Ρουάν-ρουάν) επικυρίαρχων τους στη Μογγολία, είχαν, μέχρι την άφιξη του Ζήμαρχου, προχωρήσει σε ολόκληρη την Κεντρική Ασία, απορροφώντας πολυάριθμες νομαδικές φυλές καθώς και τους εγκατεστημένους πληθυσμούς των κοιλάδων των ποταμών και των πόλεων των οάσεων.

Όπως ήταν χαρακτηριστικό τόσο για τους παλαιότερους όσο και για τους μεταγενέστερους έφιππους τοξότες της ευρασιατικής στέπας, με τα ανθεκτικά άλογα και τα τρομερά σύνθετα τόξα τους, η τακτική δεινότητα μετατράπηκε σε στρατηγική ισχύ όταν χαρισματικοί και επιδέξιοι ηγέτες κατάφεραν να ενώσουν φυλές, φατρίες και έθνη ώστε να πολεμήσουν συνεργατικά και όχι ο ένας εναντίον του άλλου. Προφανώς, ο ιδρυτής, ο T'u-wu, όπως προσδιορίζεται στις κινεζικές πηγές, ο οποίος ηγήθηκε της εξέγερσης του 552, και ο γιος του Bumin (T'u-men), ο Il Qagan, διέθεταν αυτό το ηγετικό ταλέντο σε αφθονία. Μαζί, ανέδειξαν γρήγορα τους πρώην δουλοπάροικους των Jou-Jan ή Ruan-Ruan στην άρχουσα τάξη μιας αυτοκρατορίας της στέπας που

περιελάμβανε τους υποταγμένους Sabirs, Utigurs, Kutrigurs, Ogurs και Onogurs, μερικοί από τους οποίους θα αναδεικνύονταν αργότερα σε ανεξάρτητες δυνάμεις είτε εχθρικές είτε φιλικές προς το Βυζάντιο, ή συχνότερα και τα δύο. Ο Yabghu Qagan Ishtemi ήταν αδελφός του Bumin.

Αυτό αποτελούσε την πολιτική μεταβλητή. Οι αμετάβλητες στρατιωτικές παράμετροι ήταν ότι οι έφιπποι τοξότες της στέπας υπερείχαν έναντι λιγότερο ευκίνητων αντιπάλων τόσο σε μεγάλες όσο και σε μικρές μάχες. Επιπλέον, οι αρχικές επιδρομές τους προκαλούσαν τρόμο στους αμάχους, μια χρήσιμη τακτική, καθώς οι τρομοκρατημένοι πολίτες συχνά παρακαλούσαν ή πίεζαν τους ηγέτες να διαπραγματευτούν την παράδοση των πόλεων για να αποφύγουν τη σφαγή ή την απεριόριστη λεηλασία. Αυτό επέτρεψε στις νομαδικές δυνάμεις να κατακτήσουν καλά οχυρωμένες πόλεις χωρίς να αναλάβουν σοβαρές πολιορκίες και ήταν το μέσο με το οποίο το Türk Qaganate υπέταξε τις πόλεις της Κεντρικής Ασίας κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού. Μεταξύ όλων των αυτοκρατοριών της στέπας που προέρχονταν από την Κεντρική και Βορειοανατολική Ασία, αυτό το πρώτο τουρκικό κράτος ήταν το μεγαλύτερο, το οποίο ξεπέρασε μόνο η Μογγολική Αυτοκρατορία έξι αιώνες αργότερα. Το επεισόδιο αυτό σηματοδότησε την αρχή μιας συμμαχίας που θα διατηρούσε τελικά τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία τον επόμενο αιώνα υπό τον αυτοκράτορα Ηράκλειο. Η επέκταση του Türk Qaganate προς τα δυτικά το έφερε αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τα βόρεια εδάφη της Σασανικής Περσικής Αυτοκρατορίας πέρα από τον Amu Darya (ποταμό Οξό). Αφού διαλύθηκε η προηγούμενη συνεργασία τους, ο Γιαμπγκού Καγκάν Ιστέμι, ή "Σιζάμπουλ", έστειλε απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη "μεταφέροντας χαιρετισμούς, ένα πολύτιμο δώρο ακατέργαστου μεταξιού και μια επιστολή". Οι απεσταλμένοι πρότειναν άμεσες πωλήσεις μεταξιού που θα παρέκαμπαν το έδαφος, τους δασμούς και τους μεσάζοντες των Σασανιτών, "απαρίθμησαν τις φυλές που υπάγονταν στους Τούρκους και ζήτησαν από τον αυτοκράτορα ειρήνη και επιθετική και αμυντική συμμαχία", που στρεφόταν εμμέσως κατά των Σασανιτών (Blockley, 1985).

Ενώ το μετάξι δεν είχε πλέον πρωταρχικό ενδιαφέρον -η τοπική παραγωγή είχε ήδη αρχίσει εντός της αυτοκρατορίας-, η συμμαχία είχε τεράστια στρατηγική σημασία. Μέχρι την καταστροφή της τον έβδομο αιώνα, η ανάσχεση της Σασανικής Περσίας, της μόνης αυτοκρατορίας ισάξιας με το Βυζάντιο και περισσότερο από ισάξιας από άποψη επιθετικότητας, παρέμεινε κορυφαία βυζαντινή στρατηγική προτεραιότητα. Για

να αποδεχτεί αυτή την ευνοϊκή προσφορά ο Ζήμαρχος στάλθηκε στο "Σιζάμπουλ" τον Αύγουστο του 569 (Blockley, 1992).

Το ταξίδι του Ζήμαρχου ήταν εκτεταμένο, αν και η ακριβής διαδρομή παραμένει άγνωστη. Ωστόσο, είναι γνωστό ότι το ταξίδι διέσχισε την επικράτεια των Σογδιανών, το κέντρο των οποίων ήταν η Σαμαρκάνδη στο σημερινό Ουζμπεκιστάν. Για να φθάσει σε αυτό το σημείο, ο Ζήμαρχος, συνοδευόμενος από τους φρουρούς και τους υπηρέτες του, έπρεπε να διασχίσει με πλοίο τη Μαύρη Θάλασσα και στη συνέχεια να διασχίσει τη σημερινή νότια Ρωσία, το νότιο Καζακστάν και το δυτικό Ουζμπεκιστάν - μια απόσταση περίπου δύο χιλιάδων μιλίων σε ευθεία γραμμή, αλλά αρκετά μεγαλύτερη στην ξηρά. Από εκεί, το ταξίδι συνεχίστηκε για άλλα χίλια μίλια σε ευθεία γραμμή για να φτάσει στην αυλή του Σιζάμπουλ, που βρισκόταν σε μια κοιλάδα του Εκ-τάγκ (που μεταφράζεται ως "χρυσό βουνό" στα ελληνικά, αλλά πιθανότατα Ακ Ταγκ ή "λευκό βουνό") στην περιοχή Αλτάι της νότιας Σιβηρίας, όπου συγκλίνουν η σύγχρονη Κίνα, το Καζακστάν, η Μογγολία και η Ρωσική Ομοσπονδία. Εναλλακτικά, μπορεί να βρισκόταν νοτιότερα, στην κοιλάδα του ποταμού Tekes της Dzungaria, στη σημερινή επαρχία Xinjiang της Κίνας (Golden, 1992).

Κατά την άφιξή του, ο Ζήμαρχος βρήκε τον Σιζαμπούλ καθισμένο σε έναν χρυσό θρόνο μέσα σε μια σκηνή. Αφού παρέδωσε τα συνήθη δώρα, ο Ζήμαρχος πρότεινε στρατιωτική συμμαχία εκ μέρους του βυζαντινού αυτοκράτορα και ζήτησε αμοιβαία δέσμευση από τον Σιζαμπούλ. Ο τουρκικός τρόπος πολέμου, ενώ ήταν ικανός για επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας με οργανωμένες γραμμές ανεφοδιασμού και εξοπλισμό πολιορκίας, βασιζόταν βασικά σε κινητές ομάδες έφιππων τοξοτών, ικανές να εξαπολύουν επιδρομές ποικίλης κλίμακας σε άνυποπτο χρόνο. Για να επιβεβαιώσει απτά τη νέα συμμαχία, ο Σιζαμπούλ αποφάσισε αμέσως ότι ο Ζήμαρχος, μαζί με είκοσι οπαδούς και συνοδούς, θα έπρεπε να τον συνοδεύσει σε μια εκστρατεία κατά των Περσών. Κατά τη διάρκεια της πορείας τους, ενώ είχαν στρατοπεδεύσει σε μια τοποθεσία που ονομαζόταν Τάλας (κοντά στον ομώνυμο ποταμό στην περιοχή Ζαμπύλ του νότιου Καζακστάν), έφτασε ένας Πέρσης απεσταλμένος για να συναντηθεί με τον Σιζαμπούλ. Ο Σιζαμπούλ κάλεσε τόσο τον Ρωμαίο όσο και τον Πέρση απεσταλμένο να δειπνήσουν μαζί του, δείχνοντας μεγαλύτερο σεβασμό προς τους Ρωμαίους, και προχώρησε σε σφοδρές κατηγορίες εναντίον των Περσών (Blockley, 1985). Η συνάντηση αυτή οδήγησε σε μια πικρή αντιπαράθεση, πιθανότατα το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, μετά την οποία ο Ζήμαρχος στάλθηκε στο ταξίδι της επιστροφής, καθώς ο Σιζάμπουλ φέρεται να ετοιμαζόταν να εξαπολύσει επίθεση κατά των Περσών.

Η ακριβής διαδρομή της επιστροφής του Ζήμαρχου παραμένει αβέβαιη. Όταν ο Μένανδρος μιλάει για μια "τεράστια, πλατιά λίμνη", θα μπορούσε να αναφέρεται είτε στην Αράλη είτε στην Κασπία Θάλασσα. Παρ' όλα αυτά, το ταξίδι ήταν αναμφίβολα επικίνδυνο και μακρύ. Μόλις η βυζαντινή αντιπροσωπεία ταξίδεψε πέρα από την εμβέλεια της επιρροής του Σιζαμπούλ, συνάντησε δυνητικά εχθρικούς λαούς στη στέπα. Επιπλέον, το ταξίδι ακριβώς πέρα από τα βόρεια όρια της σασανικής εξουσίας εξέθεσε τον Ζήμαρχο και την ομάδα του σε Πέρσες πράκτορες που είχαν αποσταλεί ειδικά για να τους συλλάβουν. Ο Μένανδρος καταγράφει ότι ο Ζήμαρχος ειδοποιήθηκε για μια περσική ενέδρα, γεγονός που τον ώθησε να στείλει δέκα αχθοφόρους που μετέφεραν μεταξύ κατά μήκος της αναμενόμενης διαδρομής για να δημιουργήσει αντιπερισπασμό. Ο Ζήμαρχος ακολούθως ακολούθησε μια εναλλακτική διαδρομή για να αποφύγει την ενέδρα. Όταν έφτασε στη Μαύρη Θάλασσα, ο Ζήμαρχος επέστρεψε σε ένα βασιλείο οργανωμένου ταξιδιού, το οποίο ο Μένανδρος περιγράφει με ακρίβεια: "Πήρε πλοίο για τον ποταμό Φάση (το σημερινό Ριόνι, στη Γεωργία) και από εκεί άλλο πλοίο για την Τραπεζούντα (Τραπεζούντα στην Τουρκία). Στη συνέχεια χρησιμοποίησε το δημόσιο ταχυδρομείο (ιππήλατη σκυταλοδρομία) για να φτάσει στο Βυζάντιο, εμφανίστηκε ενώπιον του αυτοκράτορα και διηγήθηκε όλη την αποστολή" (Blockley, 1985). Προφανώς, ο Ζήμαρχος συνέταξε μια λεπτομερή έκθεση, την οποία ο Μένανδρος εξέτασε αργότερα για να συνθέσει τη δική του αφήγηση.

Η αποστολή του Ζήμαρχου στα βουνά Αλτάι ή Γιουλντούζ -η κάθε διαδρομή αντιπροσωπεύει περίπου πέντε χιλιάδες μίλια σε ευθεία γραμμή και δυνητικά διπλάσια απόσταση μέσω χερσαίων και θαλάσσιων διαδρομών- ήταν μια ακραία περίπτωση βυζαντινής διπλωματίας. Παρ' όλα αυτά, οι σχέσεις μεγάλων αποστάσεων με ξένες δυνάμεις ήταν αρκετά τυπικές για το Βυζάντιο, καθιστώντας τις μόνιμες πρεσβείες ανέφικτες. Κατά συνέπεια, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν δημιούργησε ποτέ ένα ειδικό σώμα επαγγελματιών διπλωματών ούτε την απαραίτητη υποδομή ενός εξειδικευμένου γραφείου εξωτερικών υποθέσεων. Αντ' αυτού, αξιωματούχοι της αυλής, στρατιωτικοί ηγέτες -ο Ζήμαρχος ήταν υψηλόβαθμος *magister militum per orientem*-λόγιοι, γραφειοκράτες και κληρικοί αποστέλλονταν κατά καιρούς για να διαπραγματευτούν με ξένους ηγεμόνες. Υπήρχε, ωστόσο, διάκριση βαθμού μεταξύ των απεσταλμένων: όσοι στέλνονταν στη Σασανική Περσία κατείχαν πάντοτε τον υψηλότερο διοικητικό βαθμό, *Illustris*, ενώ ο Μαξιμίνος, ο οποίος διαπραγματευόταν με τον Αττίλα, κατείχε τον χαμηλότερο βαθμό του *Spectabilis* (Blockley, 1985).

4.2. Θρησκεία και Πολιτεία

Ενώ είναι αναμφισβήτητο ότι σχεδόν όλοι οι γνωστοί Βυζαντινοί ήταν ευσεβείς χριστιανοί, η αυτοκρατορία χρησιμοποιούσε σταθερά τη θρησκεία ως εργαλείο επιρροής σε ξένους ηγεμόνες και τα έθνη τους. Για τους ευσεβείς, δεν υπήρχε καμία αίσθηση κυνισμού ή αντίφασης σε αυτή την πρακτική, ακόμη και όταν καιροσκόποι αποστάτες, όπως αιχμάλωτοι Τούρκοι επιδρομείς ή ακατανόητοι βάρβαροι από τη στέπα, βαπτίζονταν πρόθυμα. Ακόμη και αν οι μεταστροφές αυτές δεν ωφελούσαν πνευματικά τους προσήλυτους, η υιοθέτηση της βυζαντινής θρησκείας μπορούσε να ωφελήσει υλικά την αυτοκρατορία. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία θεωρούσε τον εαυτό της μοναδικό υπερασπιστή της Αληθινής Ορθόδοξης Εκκλησίας, την οποία θεωρούσε ως τη μόνη οδό προς την αιώνια ζωή σύμφωνα με τα δόγματά της. Ως εκ τούτου, η ενίσχυση της αυτοκρατορίας ήταν συνώνυμη με την προώθηση της χριστιανικής σωτηρίας. Η Βυζαντινή Εκκλησία, με τις μεγαλοπρεπείς εκκλησίες της, τις συγκλονιστικές λειτουργίες, τις μελωδικές χορωδίες, τα τεκμηριωμένα δόγματα και τον υψηλά μορφωμένο κλήρο, προσέλκυσε ολόκληρα έθνη προσηλυτισμένων, ιδίως τους Ρώσους. Παρόλο που ορισμένα από αυτά τα έθνη συνέχισαν να αντιτίθενται στρατιωτικά στην αυτοκρατορία, άλλα είχαν προδιάθεση για συνεργασία ή συμμαχία μέσω του προσηλυτισμού. Ακόμη και αν αρνούσαν να αναγνωρίσουν τον αυτοκράτορα ως κοσμική κεφαλή της Εκκλησίας, ήταν λιγότερο πρόθυμοι να αρνηθούν την εξουσία των πατριαρχών της Κωνσταντινούπολης, παρά την ιδιότητά τους ως αυτοκρατορικών διορισμένων. Ακόμα και στα χρόνια της εξασθένησης του βυζαντινού κράτους, η οποία διήρκεσε μέχρι το 1453, οι Ρώσοι δέχονταν πρόθυμα την καθοδήγηση αξιόλογων πατριαρχών, όπως ο Φιλόθεος (1364-1376) (Meyendorff, 2010).

Όταν οι βυζαντινοί ιεραπόστολοι ξεκινούσαν από τον 9ο αιώνα και μετά να προσηλυτίσουν γειτονικούς λαούς, όπως οι Βούλγαροι, οι Σλάβοι των Βαλκανίων, οι Μοραβιανοί και οι Σκανδιναβοί ηγεμόνες της Κιέβαν Ρους, είχαν ως κίνητρο τον στόχο της σωτηρίας των ψυχών από τον παγανισμό, που ήταν αρκετός λόγος για τις προσπάθειές τους. Ωστόσο, ως εγγενής συνέπεια, στρατολογούσαν επίσης δυνατικούς συμμάχους. Αν και η μεταστροφή στην ορθόδοξη πίστη δεν απέτρεψε τον άγριο πόλεμο εναντίον της αυτοκρατορίας από τους εκχριστιανισμένους Βούλγαρους ή τους Κιέβανους Ρους, η βυζαντινή διπλωματία μπορούσε, και το έκανε, να αξιοποιήσει την εξουσία του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης επί του τοπικού κλήρου για να

προσελκύσει υποστήριξη ή να μετριάσει την εχθρότητα, ακόμη και μετά την αναγνώριση της βουλγαρικής εκκλησίας ως αυτοκέφαλης το 927. Κατά καιρούς, οι Βυζαντινοί μπορεί επίσης να επωφελήθηκαν από τις θρησκευτικές αναστολές κατά της επίθεσης κατά της χριστιανικής αυτοκρατορίας τους. Ακόμα και οι ένθερμοι συμμετέχοντες στην Τέταρτη Σταυροφορία, οι οποίοι ετοιμάζονταν να επιτεθούν, να κατακτήσουν και να λεηλατήσουν την Κωνσταντινούπολη, βίωσαν τέτοιες αναστολές -ή τουλάχιστον οι ηγέτες τους φοβούνταν ότι τις βίωναν. Κατά συνέπεια, στις 11 Απριλίου 1204, την παραμονή της τελικής επίθεσης, διακηρύχθηκε: "Ανακοινώθηκε σε όλους τους οικοδεσπότες ότι όλοι οι Βενετοί και όλοι οι άλλοι θα έπρεπε να πάνε να ακούσουν τα κηρύγματα την Κυριακή το πρωί- και έτσι έκαναν. Τότε οι επίσκοποι κήρυξαν στο στρατό και απέδειξαν στους προσκυνητές ότι ο πόλεμος ήταν δίκαιος- γιατί οι Έλληνες ήταν προδότες και δολοφόνοι, αλλά και άπιστοι, αφού είχαν δολοφονήσει τον νόμιμο κύριό τους, και ήταν χειρότεροι από τους Εβραίους. Επιπλέον, οι επίσκοποι είπαν ότι... θα έδιναν άφεση αμαρτιών σε όλους όσοι επιτίθονταν στους Έλληνες. Στη συνέχεια οι επίσκοποι διέταξαν τους προσκυνητές να εξομολογηθούν τις αμαρτίες τους και είπαν ότι δεν έπρεπε να διστάσουν να επιτεθούν στους Έλληνες, διότι οι τελευταίοι ήταν εχθροί του Θεού. Διέταξαν επίσης να αναζητήσουν όλες τις κακές γυναίκες και να τις στείλουν μακριά από τον στρατό σε ένα μακρινό μέρος" (de Clari, 1966).

Αν και είναι αδύνατο να γνωρίζουμε τι θα μπορούσε να είχε συμβεί αν δεν υπήρχαν ιεράρχες που υποκινούσαν επιθέσεις εναντίον χριστιανών συμπολιτών, ο ρόλος της Κωνσταντινούπολης ως κέντρου ευλάβειας στη βυζαντινή διπλωματία είναι καλά τεκμηριωμένος. Είναι επίσης προφανές ότι τα θρησκευτικά διαπιστευτήρια της πόλης ενισχύονταν σκόπιμα ως θέμα αυτοκρατορικής πολιτικής. Όταν ο Κωνσταντίνος ίδρυσε αρχικά την πρωτεύουσά του, δεν είχε ιδιαίτερη σημασία ως προσκυνηματικός προορισμός. Φιλοξένησε όμως τον αυτοκράτορα -ο οποίος ήταν κάτι περισσότερο από τον κοσμικό επικεφαλής της Εκκλησίας, καθώς οι αυτοκράτορες μπορούσαν και έκαναν διακηρύξεις για το δόγμα- και τον οικουμενικό πατριάρχη, τον αρχαιότερο από τους κληρικούς διορισμένους του. Στη σειρά ιεραρχίας που καθορίστηκε στην οικουμενική σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451, ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης ήταν δεύτερος μετά τον επίσκοπο-πατριάρχη της Ρώμης, ενώ τελικά έγινε ο πρώτος μεταξύ όλων των ορθόδοξων πατριαρχών μετά το σχίσμα πέντε αιώνες αργότερα. Ωστόσο, ως νέα πόλη, η Κωνσταντινούπολη δεν μπορούσε αρχικά να ανταγωνιστεί το χριστιανικό κύρος της Ρώμης, η οποία διέθετε πολυάριθμες εκκλησίες και ήταν έδρα

των διαδόχων του Αγίου Πέτρου, ούτε της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας ή της Ιερουσαλήμ. Παρόλο που τα πατριαρχεία της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας ακολούθησαν την Κωνσταντινούπολη στη Χαλκηδόνεια τάξη, και τα δύο ήταν επισκοπές πολύ πριν από την Κωνσταντινούπολη και διέθεταν πολύ παλαιότερες εκκλησίες. Το πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ, αν και τελευταίο σε σειρά προτεραιότητας, προσέφερε μοναδικά στους προσκυνητές την ευκαιρία να επισκεφθούν τους τόπους της γέννησης, της ζωής και του θανάτου του Ιησού, από την εκκλησία της Γέννησης στη Βηθλεέμ μέχρι τον Πανάγιο Τάφο κοντά στο Όρος του Ναού. Το προσκύνημα είχε τεράστια σημασία ως πράξη πίστης, όχι μόνο επειδή οι Εβραίοι προκάτοχοι ταξίδευαν περιοδικά από όλη την αυτοκρατορία και πέρα από αυτήν για να γιορτάσουν τις μεγάλες γιορτές στο ναό της Ιερουσαλήμ. Επομένως, η Κωνσταντινούπολη δεν θα μπορούσε να αποκτήσει θρησκευτική σημασία -μαζί με την αναπόφευκτη πολιτική της διάσταση- χωρίς να προσελκύσει προσκυνητές. Αυτή ήταν η πρόκληση στην οποία οι αυτοκράτορες και οι πατριάρχες ανταποκρίθηκαν με επιτυχία. Με εκτεταμένες προσπάθειες και σημαντικά έξοδα, η Κωνσταντινούπολη μετατράπηκε στην πεμπτουσία της χριστιανικής πόλης και σε προσκυνηματικό προορισμό που συναγωνιζόταν τη Ρώμη ή την Ιερουσαλήμ, ξεπερνώντας συχνά και τις δύο σε επισκεψιμότητα.

Η ανέγερση εκκλησιών, κυρίως της νέας Αγίας Σοφίας ή Εκκλησίας της Αγίας Σοφίας, ήταν το πρώτο βήμα. Αυτό το οικοδόμημα έγινε αργότερα ένα τζαμί μετά την κατάκτηση του 1453, εκκοσμικεύτηκε το 1935 και παραμένει το πιο επισκέψιμο μνημείο της Κωνσταντινούπολης. Η προηγούμενη Αγία Σοφία, που ήταν ήδη η δεύτερη εκκλησία στην περιοχή, καταστράφηκε κατά την εξέγερση της Νίκας τον Ιανουάριο του 532. Με εντολή του Ιουστινιανού, το νέο οικοδόμημα σχεδιάστηκε σκόπιμα από τον Ανθέμιο από τις Τράλλεις και τον Ισίδωρο από τη Μίλητο, ώστε να αποτελέσει ένα άμεσο θαύμα του κόσμου, με έναν εκπληκτικά μεγάλο και ψηλό τρούλο, διαμέτρου 31,87 μέτρων και ύψους 55,6 μέτρων (182 πόδια) από το έδαφος. Ο θόλος αυτός στηριζόταν με την πρωτοποριακή χρήση εκκρεμών πεσσών που διαπερνούνται από παράθυρα, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση ότι αιωρείται πάνω από τον επισκέπτη σαν από μαγεία ή θεϊκή παρέμβαση.

Σε ένα πρόσθετο αισθητικό θαύμα, περισσότερο από έναν αιώνα αφότου οι Οθωμανοί επιχρίσωσαν τα εσωτερικά ψηφιδωτά για να μετατρέψουν την Αγία Σοφία σε τζαμί χωρίς απαγορευμένες εικόνες, ο αρχιτέκτονας Koca Mimar Sinan (1489-1588) πρόσθεσε τέσσερις ψηλούς, σχετικά λεπτούς κυλινδρικούς μιναρέδες, επιτυγχάνοντας

μια τέλεια αντίθεση με την ογκώδη στρογγυλότητα του αρχικού κτιρίου. Αυτή η συγχώνευση των πολιτισμών είχε ως αποτέλεσμα μια θαυμάσια αρχιτεκτονική σύνθεση. Τελικά, περίπου τριακόσιες εκκλησίες κατασκευάστηκαν στην Κωνσταντινούπολη, αλλά από τα εγκαίνιά της στις 27 Δεκεμβρίου 537, η Αγία Σοφία ήταν αυτή που στάθηκε ως η κύρια ατραξιόν που προσέλκυε τους προσκυνητές στην πόλη. Με το τεράστιο ανοιχτό εσωτερικό της κάτω από έναν ψηλό θόλο που δεν διακόπτεται από υποστηρικτικούς κίονες, με τη δομή της να στηρίζεται σε μια μαθηματικά υπολογισμένη αντίρροπη τάση που δεν απαιτούσε καμία εσωτερική στήριξη, και με ολόκληρη την οροφή της να κοσμείται με χρυσό, πολύχρωμα μάρμαρα και πολύχρωμα ψηφιδωτά (μια άγνωστη μορφή τέχνης για πολλούς επισκέπτες), και να κοσμείται περαιτέρω με εξάισια μεταξωτά και ζωγραφικά έργα, ήταν, για πολλούς αιώνες, το πιο εντυπωσιακό κτίριο στον κόσμο με σημαντική διαφορά (Luttwak, 2011).

Η παλαιότερη ρωσική ιστορική αφήγηση, το *Povest Vremennykh Let* (Ιστορία των περασμένων χρόνων), γνωστό στα αγγλικά ως *Πρωτογενές Χρονικό*, είναι ένα εξαιρετικό αμάλγαμα αποσπασματικών ιστορικών γεγονότων, απόλυτης μυθοπλασίας, λατρευτικής γραφής και παιχνιδιάρικης γελοιότητας. Καταγράφει, υπό το έτος 6495 από τη δημιουργία (987 μ.Χ. στο Γρηγοριανό ημερολόγιο), τη συνδυασμένη "πολυμεσική" επίδραση των βυζαντινών θρησκευτικών πρακτικών, συμπεριλαμβανομένης της υπέροχης αρχιτεκτονικής, των επίχρυσων ψηφιδωτών, των εικόνων με κεριά, των περίτεχνων ιερατικών ενδυμάτων, του αρωματικού θυμιάματος και της περίφημης λειτουργικής χορωδιακής μουσικής, η οποία παραμένει σήμερα τόσο συγκλονιστική όσο δεν μπορεί να είναι οποιαδήποτε μουσική. Σύμφωνα με το *Πρωτογενές Χρονικό*, μια αντιπροσωπεία φέρεται να στάλθηκε από τον Βλαδίμηρο Α΄, τον Βαράγγιο (Σκανδιναβό) ηγεμόνα της Κιέβαν Ρους, για να αναζητήσει μια κατάλληλη πίστη για τον ίδιο και τον λαό του, ο οποίος αποτελούνταν από συμπατριώτες του Σκανδιναβούς και αυτόχθονες Σλάβους και είχε δυσαρεστηθεί από τη λατρεία του Περούν, του σλαβικού θεού του κεραυνού, και άλλων σκανδιναβικών θεοτήτων.

Κατά την επιστροφή τους, η αντιπροσωπεία ανέφερε τα εξής, όπως καταγράφεται στο *Πρωτογενές Χρονικό* για το έτος 6494 (986 μ.Χ.):

Όταν ταξιδέψαμε ανάμεσα στους [μουσουλμάνους], είδαμε πώς λατρεύουν στο ναό τους, που ονομάζεται τζαμί. Ο [Μουσουλμάνος] υποκλίνεται, κάθεται και κοιτάζει εδώ και εκεί σαν δαιμονισμένος άνθρωπος, και δεν υπάρχει ευτυχία ανάμεσά τους παρά μόνο θλίψη και μια φοβερή δυσωδία. Η θρησκεία τους δεν είναι καλή. Στη συνέχεια

πήγαμε ανάμεσα στους [καθολικούς] και τους είδαμε να εκτελούν πολλές τελετές στους ναούς τους, αλλά δεν είδαμε καμία δόξα εκεί. Στη συνέχεια πήγαμε στην [Κωνσταντινούπολη], και οι Έλληνες μας οδήγησαν στα οικοδομήματα όπου λατρεύουν τον Θεό τους, και δεν ξέραμε αν βρισκόμασταν στον ουρανό ή στη γη. Διότι στη γη δεν υπάρχει τέτοιο μεγαλείο ή τέτοια ομορφιά, και δεν ξέρουμε πώς να το περιγράψουμε. Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι ο Θεός κατοικεί εκεί ανάμεσα στους ανθρώπους και ότι η λατρεία τους είναι πιο δίκαιη από τις τελετές άλλων εθνών. Γιατί δεν μπορούμε να ξεχάσουμε αυτή την ομορφιά (Cross και Sherbowitz-Wetzor, 1953).

Αυτή η συνάντηση με τον ορθόδοξο χριστιανισμό δεν ήταν καθόλου τυχαία. Το προηγούμενο έτος, το 986, ένας βυζαντινός ιεραπόστολος, που περιγράφεται με ενδιαφέροντα τρόπο ως "λόγιος" στο Πρωτογενές Χρονικό, λέγεται ότι ταξίδεψε στο Κιέβο για να παρουσιαστεί και να κηρύξει στην αυλή του Βλαδίμηρου. Ούτε ήταν ο πρώτος- βυζαντινοί ιεραπόστολοι επισκέπτονταν το Βλαντιμίρ εδώ και αρκετό καιρό. Η γιαγιά του Βλαδίμηρου, η Όλγα, είχε ήδη προσηλυτιστεί και είχε γίνει δεκτή με μεγάλη λαμπρότητα και τελετή στην Κωνσταντινούπολη. Η αντιπροσωπεία του Βλαδίμηρου έγινε ομοίως δεκτή με περίτεχνες τελετές, με αποκορύφωμα το δραματικό φινάλε μιας αυτοκρατορικής ακρόασης:

Τότε οι αυτοκράτορες Βασίλειος [Β', 976-1025] και Κωνσταντίνος [Η', ο αδελφός του και ονομαστικός συναυτοκράτορας] προσκάλεσαν τους απεσταλμένους και είπαν: "Πηγαίετε από εδώ στην πατρίδα σας", και έτσι τους απέλυσαν με πολύτιμα δώρα και μεγάλες τιμές (Cross and Sherbowitz-Wetzor, 1953).

Ο θρησκευτικός προσηλυτισμός δεν ήταν απλώς ένα διπλωματικό εργαλείο. Οι Βυζαντινοί ήταν βαθιά προσηλωμένοι στην πίστη τους και θεωρούσαν τον ευαγγελισμό θρησκευτικό καθήκον, ακόμη και αν δεν εξασφάλιζε απαραίτητα αυτοκρατορική επιρροή επί των προσηλυτισμένων. Οι εκχριστιανισμένοι και ολοένα και περισσότερο σλαβικοί Βούλγαροι ήταν εξίσου προκλητικοί με τους παγανιστές τουρκοβουλγαρικούς προκατόχους τους. Ως χριστιανοί, οι πιο επιτυχημένοι τσάροι τους αμφισβήτησαν ακόμη και την κυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα επί του χριστιανικού κόσμου.

Στην περίπτωση της Κιέβου, τα οφέλη της μεταστροφής για τον βυζαντινό αυτοκράτορα ήταν άμεσα και σημαντικά. Μετά την ευνοϊκή έκθεση της αντιπροσωπείας -ή ανεξάρτητα από αυτήν, καθώς παραμένει αβέβαιο- ο Βλαδίμηρος Α' προσηλυτίστηκε ο ίδιος και ο λαός του στον χριστιανισμό το 988. Το Πρωτογενές Χρονικό προσφέρει μια κάπως αναξιόπιστη περιγραφή, υποδηλώνοντας ότι ο

Βλαδίμηρος είχε καταλάβει το σημαντικό βυζαντινό φυλάκιο της Χερσώνας στην Κριμαία και απειλούσε να κάνει το ίδιο στην Κωνσταντινούπολη, εκτός αν του παραχωρούσαν το χέρι της αδελφής του Βασιλείου Β', της Άννας, σε γάμο:

Αφού πέρασε ένας χρόνος το 6496, ο Βλαδίμηρος βάδισε με ένοπλη δύναμη εναντίον της Χερσώνας, μιας ελληνικής πόλης... Ο Βλαδίμηρος και η συνοδεία του μπήκαν στην πόλη και έστειλε μηνύματα στους αυτοκράτορες Βασίλειο και Κωνσταντίνο, λέγοντας: "Ίδού, κατέλαβα την ένδοξη πόλη σας. Έμαθα επίσης ότι έχετε μια ανύπαντρη αδελφή. Αν δεν μου τη δώσεις για σύζυγο, θα φερθώ στην πόλη σου όπως έκανα με τη Χερσώνα". Όταν οι αυτοκράτορες άκουσαν αυτό το μήνυμα, θορυβήθηκαν και απάντησαν: "Δεν αρμόζει στους χριστιανούς να δίνουν σε γάμο ειδωλόλατρες. Αν βαπτιστείς, θα την πάρεις για σύζυγο". (Cross και Sherbowitz-Wetzor, 1953).

Μια πιο αληθοφανής εκδοχή των γεγονότων αφορά τον Βάρδα Φωκά, μέλος της πιο εύπορης και ισχυρής οικογένειας της αυτοκρατορίας. Ένας ατιμασμένος πρώην διοικητής των ανατολικών στρατευμάτων και βετεράνος στρατιώτης με τεράστια φήμη και σωματικό ανάστημα, ο Μπάρδας Φωκάς επαναστάτησε εναντίον του Βασιλείου Β', ο οποίος ήταν τότε νέος και δεν είχε ακόμη επιτύχει σημαντικές νίκες, ανακηρύσσοντας τον εαυτό του αυτοκράτορα στις 15 Αυγούστου 987. Με την υποστήριξη της οικογένειάς του και άλλων αριστοκρατικών φατριών, καθώς και των ανατολικών στρατευμάτων της Ανατολίας, ο Μπάρδας Φωκάς προέλασε προς την Κωνσταντινούπολη στις αρχές του 988. Δύο χρόνια πριν, ο Βασίλειος Β' είχε υποστεί μεγάλη ήττα από τους Βούλγαρους και τα δυτικά στρατεύματα υπό τις διαταγές του παρέμεναν αποδυναμωμένα. Αυτό άφησε τον Βασίλειο Β' σχεδόν ανυπεράσπιστο όταν ο Βάρδας Φωκάς πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη από τη θάλασσα και τη στεριά από τη Χρυσόπολη (σημερινό Üsküdar) και το κοντινό Abydus (Çanakkale) πέρα από τον Βόσπορο.

Παρά τη δεινή κατάσταση, ο Βασίλειος Β' διαπραγματεύτηκε επιτυχώς με τον Βλαδίμηρο Α' για να εξασφαλίσει στρατιωτική βοήθεια:

Ο αυτοκράτορας εξόπλισε μερικά πλοία τη νύχτα και επιβίβασε σε αυτά μερικούς [Ρόους], διότι είχε καταφέρει να στρατολογήσει συμμάχους μεταξύ των [Ρόων] και είχε κάνει συγγενή του τον ηγέτη τους, τον Βλαδίμηρο, παντρεύοντάς τον με την αδελφή του, την Άννα. Πέρασε με τους [Rhos], επιτέθηκε στον εχθρό χωρίς δεύτερη σκέψη και τους υπέταξε εύκολα (Wortley, 2010).

Την άνοιξη του 988, έξι χιλιάδες Βαράγγοι πολεμιστές έφτασαν από την Κιέβαν Ρους. Προοριζόταν να παραμείνουν στην αυτοκρατορική υπηρεσία, σχηματίζοντας το αρχικό απόσπασμα της Βαράγγειας Φρουράς -του σεβαστού επίλεκτου σώματος αυτοκρατορικών σωματοφυλάκων που αργότερα θα προσέλκυε στρατιώτες απευθείας από τη Σκανδιναβία, συμπεριλαμβανομένης της Ισλανδίας, και αργότερα Σαξόνους από την Αγγλία μετά το 1066, καθώς και Νορμανδούς (Blöndal and Benedikz, 2007). Ο Βασίλειος Β' ηγήθηκε προσωπικά των Βαράγγων εναντίον των επαναστατών, νικώντας τους πρώτα στη Χρυσόπολη και ξανά στις 13 Απριλίου 989 στην Άβυδο, όπου ο Βάρδας Φωκάς φέρεται να πέθανε από καρδιακή προσβολή.

Αν και ο Βλαδίμηρος δεν είχε βαπτιστεί στις αρχές του 988, όταν έστειλε τους Βαράγγους, ενδέχεται να επιτέθηκε στη βυζαντινή παράκτια κτήση της Χερσώνας στην Κριμαία λίγο πριν από τη μεταστροφή του. Παρ' όλα αυτά, σε μια κρίσιμη στιγμή, παρείχε ζωτική βοήθεια στον αυτοκράτορα και στον επικεφαλής της εκκλησίας του. Ο Βλαδίμηρος μπορεί να είχε καθαρά κοσμικά κίνητρα για να βοηθήσει τον Βασίλειο Β', ή μπορεί να ενεργούσε στο πλαίσιο μιας κληρονομικής συμβατικής υποχρέωσης. Παρόλο που μια συνθήκη που υπογράφηκε το 971 μεταξύ του πατέρα του Βλαδίμηρου, Σβιατοσλάβ, και του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή (969-976) όριζε ότι ο Σβιατοσλάβ θα υπερασπιζόταν την αυτοκρατορία έναντι όλων των αντιπάλων, η συνθήκη είχε συναφθεί υπό πίεση μετά από μια σοβαρή ήττα και ο Σβιατοσλάβ σκοτώθηκε από τους Πετσενέγκ πριν επιστρέψει στο Κίεβο. Είναι απίθανο ότι ο Βλαδίμηρος θα βοηθούσε τον Βασίλειο Β' μόνο και μόνο για να τιμήσει αυτή τη συνθήκη. Πιθανότερο είναι ότι η διαδικασία μετατροπής και ο επακόλουθος διάλογος μεταξύ της αυτοκρατορικής αυλής και του Κιέβου δημιούργησαν ένα ευνοϊκό πλαίσιο στο οποίο ο Βασίλειος Β' θα μπορούσε να ζητήσει και να λάβει τα στρατεύματα που του εξασφάλισαν τον θρόνο.

Γενικότερα, ο προσηλυτισμός διεύρυνε τη χριστιανο-ορθόδοξη σφαίρα εντός της οποίας η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατείχε κεντρική θέση. Μέχρι το τέλος του δέκατου αιώνα, αντί να είναι απομονωμένοι σε έναν κόσμο εχθρικών μουσουλμάνων, ανταγωνιστικών μονοφυσιτών, εξωτικών παγανιστών και οπαδών αμφισβητούμενων παπικών δογμάτων στη Δύση, οι Βυζαντινοί είχαν καλλιεργήσει μια ορθόδοξη κοινοπολιτεία αυτοκέφαλων εκκλησιών, ο αριθμός των οποίων θα συνέχιζε να αυξάνεται (Obolensky, 1971). Η εξέλιξη αυτή διεύρυνε τη βυζαντινή πολιτιστική σφαίρα και αύξησε την αγορά των αντικειμένων τους- φωτεινές και πολύχρωμες εικόνες που αγοράστηκαν στην Κωνσταντινούπολη μπορεί κανείς να θαυμάσει ακόμη και σήμερα στα ρωσικά μουσεία.

Κεφάλαιο 5ο: Συμπεράσματα

Η υψηλή στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν μια εξελιγμένη και δυναμική προσέγγιση που εξελίχθηκε με την πάροδο των αιώνων για την αντιμετώπιση

των μυριάδων προκλήσεων που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία. Μέσω ενός συνδυασμού στρατιωτικής καινοτομίας, διπλωματικής οξυδέρκειας και στρατηγικής προσαρμοστικότητας, οι Βυζαντινοί κατάφεραν να διατηρήσουν την αυτοκρατορία τους για πάνω από μια χιλιετία, ακόμη και όταν άλλες μεγάλες δυνάμεις της αρχαιότητας έπεσαν στο περιθώριο. Η παρούσα διατριβή διερευνά διάφορα βασικά στοιχεία της βυζαντινής στρατηγικής, εξάγοντας συμπεράσματα που υπογραμμίζουν την πολυπλοκότητα και την αποτελεσματικότητα της προσέγγισής τους.

Η βυζαντινή στρατιωτική στρατηγική χαρακτηριζόταν από αξιοσημείωτη ικανότητα προσαρμογής και καινοτομίας. Από τη διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι Βυζαντινοί κληρονόμησαν ένα σύνθετο σύνολο προκλήσεων που απαιτούσε μια πολύπλευρη προσέγγιση στον πόλεμο. Η ανάπτυξη του θεματικού συστήματος, το οποίο ενσωμάτωσε τη στρατιωτική και την πολιτική διοίκηση, επέτρεψε την αποτελεσματική κινητοποίηση των πόρων και την ταχεία ανταπόκριση στις απειλές. Η επαγγελματοποίηση του στρατού, που υποστηριζόταν από ένα καλά δομημένο σύστημα φορολογίας, εξασφάλισε ότι η αυτοκρατορία μπορούσε να διατηρήσει μια μόνιμη δύναμη ικανή τόσο για αμυντικές όσο και για επιθετικές επιχειρήσεις.

Οι Βυζαντινοί ήταν επίσης πρωτοπόροι στη στρατιωτική τεχνολογία και τακτική. Η χρήση του ελληνικού πυρός, ενός τρομερού εμπρηστικού όπλου, τους έδωσε σημαντικό πλεονέκτημα στις ναυμαχίες. Επιπλέον, η στρατηγική τοποθέτηση και ο τρομερός σχεδιασμός των τειχών της Κωνσταντινούπολης παρείχαν ένα ισχυρό αμυντικό προπύργιο που προστάτευε την πρωτεύουσα από πολυάριθμες πολιορκίες και εισβολές. Αυτές οι καινοτομίες, σε συνδυασμό με τη στρατηγική εστίαση στις οχυρώσεις, επέτρεψαν στους Βυζαντινούς να αποκρούουν διάφορες απειλές και να διασφαλίζουν αποτελεσματικά τα εδάφη τους.

Η διπλωματία αποτελούσε ακρογωνιαίιο λίθο της βυζαντινής στρατηγικής, αντανakλώντας την αναγνώριση από την αυτοκρατορία των περιορισμών της όσον αφορά το ανθρώπινο δυναμικό και τους πόρους. Οι Βυζαντινοί κατέκτησαν την τέχνη της χρήσης της διπλωματίας για να χειρίζονται τον πολύπλοκο ιστό συμμαχιών και εχθροπραξιών που χαρακτήριζε τον μεσαιωνικό κόσμο. Χρησιμοποιούσαν επιδέξια απεσταλμένους και διπλωμάτες για να διαπραγματεύονται συνθήκες, να διαμορφώνουν συμμαχίες και να εκμεταλλεύονται τις αντιπαλότητες μεταξύ δυνητικών αντιπάλων.

Η στρατηγική χρήση της θρησκείας ενίσχυσε περαιτέρω τις διπλωματικές τους προσπάθειες. Προωθώντας τον ορθόδοξο χριστιανισμό και τοποθετώντας τους εαυτούς

τους ως υπερασπιστές της πίστης, οι Βυζαντινοί μπόρεσαν να επεκτείνουν την επιρροή τους σε ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη και να καλλιεργήσουν μια αίσθηση κοινής θρησκευτικής ταυτότητας. Αυτή η θρησκευτική διπλωματία συνέβαλε καθοριστικά στην εξασφάλιση συμμαχιών με αναδυόμενες δυνάμεις όπως το Κίεβο και άλλα σλαβικά κράτη, επεκτείνοντας έτσι τη βυζαντινή σφαίρα επιρροής.

Η έμφαση που έδιναν οι Βυζαντινοί στις πληροφορίες και την κατασκοπεία ήταν μια άλλη κρίσιμη πτυχή της μεγάλης στρατηγικής τους. Η αυτοκρατορία διατηρούσε ένα εκτεταμένο δίκτυο κατασκόπων και πληροφοριοδοτών που συνέλεγαν κρίσιμες πληροφορίες σχετικά με τις κινήσεις, τις προθέσεις και την εσωτερική δυναμική του εχθρού. Αυτός ο μηχανισμός πληροφοριών επέτρεπε στους Βυζαντινούς να προβλέπουν τις απειλές, να αξιολογούν το πολιτικό τοπίο και να καταστρώνουν τεκμηριωμένες στρατηγικές.

Ίσως η πιο αξιοσημείωτη πτυχή της βυζαντινής στρατηγικής ήταν η προσαρμοστικότητά της. Η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη σειρά απειλών, συμπεριλαμβανομένων των Ούννων, των Περσών, των Αράβων και αργότερα των Σελτζούκων Τούρκων και των Σταυροφόρων. Οι Βυζαντινοί επέδειξαν μια μοναδική ικανότητα να αναπροσαρμόζουν τις στρατηγικές τους ως απάντηση στις μεταβαλλόμενες γεωπολιτικές πραγματικότητες. Κατάφεραν με επιτυχία να εξισορροπήσουν τη στρατιωτική ισχύ με τη διπλωματική φινέτσα, αξιοποιώντας τα δυνατά τους σημεία και αμβλύνοντας τις αδυναμίες τους.

Παρά τις προκλήσεις και τους περιορισμούς, όπως η κυμαινόμενη στρατιωτική ισχύς και οι εσωτερικές διαμάχες, οι Βυζαντινοί αναζητούσαν σταθερά καινοτόμες λύσεις για να διατηρήσουν την ακεραιότητα και την κυριαρχία της αυτοκρατορίας τους. Η ικανότητά τους να μαθαίνουν από τις εμπειρίες του παρελθόντος και να προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες ήταν καθοριστική για τη διασφάλιση της επιβίωσής τους επί αιώνες.

Η υψηλή στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας άφησε μια βαθιά κληρονομιά που επηρέασε τις επόμενες αυτοκρατορίες και τη σύγχρονη στρατηγική σκέψη. Η ενσωμάτωση των στρατιωτικών, διπλωματικών και θρησκευτικών στοιχείων τους σε μια συνεκτική στρατηγική αποτέλεσε προηγούμενο για τα μελλοντικά κράτη που θα πλοηγούνταν σε πολύπλοκα γεωπολιτικά περιβάλλοντα. Οι Βυζαντινοί απέδειξαν ότι η διαρκής ισχύς απαιτεί μια ευέλικτη και πολύπλευρη προσέγγιση, ικανή να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, διατηρώντας παράλληλα τις βασικές αρχές και στόχους.

Εν κατακλείδι, η μεγάλη στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποτέλεσε απόδειξη της ανθεκτικότητας και της εφευρετικότητάς της. Συνδυάζοντας επιδέξια τη στρατιωτική ανδρεία, τη διπλωματική επιδεξιότητα και τη στρατηγική καινοτομία, οι Βυζαντινοί κατάφεραν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν μια από τις πιο ανθεκτικές αυτοκρατορίες στην ιστορία. Η κληρονομιά τους εξακολουθεί να προσφέρει πολύτιμες γνώσεις για την τέχνη της κρατικής τέχνης και την πολυπλοκότητα των διεθνών σχέσεων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Blockley, R.C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*. Oxbow Books Limited.

- Blockley, R.C. (1985). *The History of Menander the Guardsman*. Francis Cairns (Publications) Ltd.
- Blockley, R.C. (1992). *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*. Arca Classical and Medieval Te.
- Blöndal S. and Benedikz, B.S. (2007). *The Varangians of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cameron, A. (2001). Vandal and Byzantine Africa. In: *The Cambridge Ancient History*. Cambridge University Press, pp.552–569.
doi:<https://doi.org/10.1017/chol9780521325912.021>.
- Chevedden, P.E. (1995). Artillery in Late Antiquity: Prelude to the Middle Ages. In: *The Medieval City under Siege*. Boydell and Brewer.
- Croke, B. (1995). *The Chronicle of Marcellinus*. Australian Association for Byzantine Studies.
- Cross, S.H. and Sherbowitz-Wetzor, O.P. (1953). *The Russian primary chronicle : Laurentian text*. Cambridge, Mass.
- Curta, F. (2005). *Borders, Barriers, and Ethnogenesis*. Brepols Publishers.
- Davis, R. (2010). *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis)*. Liverpool University Press.
- de Clari, R. (1966). *La Prise de Constantinople*.
- Dewing, H.B. (2023). *Procopius, with an English Translation by H.B. Dewing*. Legare Street Press.
- Durliat, J. (1995). L’approvisionnement de Constantinople. In: *Constantinople and its Hinterland*. Routledge.
- Elton, H. (2004). *Warfare in Roman Europe : AD 350-425*. Oxford: Clarendon Press.

Golden, P.B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples : ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Golden, P.B. (1992). *An introduction to the history of the Turkic peoples: ethnogenesis and state-formation in medieval and early modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Haldon, J. (1992). Blood and Ink: Some Observations on Byzantine Attitudes towards Warfare and Diplomacy. In: *www.academia.edu*. [online] Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies. Available at: https://www.academia.edu/33277714/Blood_and_ink_1992_ [Accessed 12 Jul. 2024].

Haldon, J. (1995). Strategies of Defence, Problems of Security: the Garrisons of Constantinople in the Middle Byzantine Period. In: *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*.

Haldon, J.F. (1997). *Byzantium in the seventh century : the transformation of a culture*. Cambridge Cambridge University Press.

Halsall, G. (2014). *Barbarian migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hendy, M.F. (2008). *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300–1450*. Cambridge University Press.

Jones, A.H.M. (1990). *The later Roman empire 284-602*. Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press.

Kaegi, W.E. (2007). The contribution of archery to the Turkish conquest of Anatolia. In: *Byzantine Warfare*. Routledge.

Kazhdan, A.P. (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press.

Khazanov, A.M. (1994). *Nomads and the outside world*. Madison: University Of Wisconsin Press.

- Koutrakou, N. (2007). Diplomacy and Espionage: Their Role in Byzantine Foreign Relations, 8–10th Centuries. In: *Byzantine Warfare*. Routledge.
- Laiou, A.E., Bouras, C. and Oaks, D. (2007). *The economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library And Collection.
- Lee, A.D. (2001). The eastern empire: Theodosius to Anastasius. In: *The Cambridge Ancient History*. Cambridge University Press, pp.33–62.
doi:<https://doi.org/10.1017/chol9780521325912.003>.
- Lee, A.D. (2006). *Information and Frontiers*. Cambridge University Press.
- Luttwak, E.N. (2011). *The grand strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge, Mass: The Belknap Press Of Harvard University Press.
- Maenchen-Helfen, O.J. (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. University of California Press.
- Mango, C. and Dagron, G. (1995a). Poissons, pêcheurs et poissonniers de Constantinople. In: *Constantinople and its Hinterland*. Routledge.
- Mango, C. and Dagron, G. (1995b). The water supply of Constantinople. In: *Constantinople and its Hinterland*. Routledge.
- Mango, C.A., Scott, R. and Greatrex, G. (2006). *The chronicle of Theophanes Confessor : Byzantine and Near Eastern history, AD 284-813*. Oxford: Clarendon Press ; New York.
- Mattingly, G. (1988). *Renaissance diplomacy*. New York: Dover Publ.
- Meyendorff, J. (2010). *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michael, H. (1993). *The Roman legions*. Dorset Press.
- Mierow, C.C. (2006). *The Gothic history of Jordanes*. Merchantville Nj: Evolution Publ.

- Millar, F. (2007). *A Greek Roman Empire : power and belief under Theodosius II (408-450)*. Berkeley: University Of California Press.
- Milner, N.P. (1996). *Vegetius: epitome of military science*. Liverpool England: Liverpool University Press.
- Obolensky, D.D. (1971). *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500– 1453*.
- Pryor, J. and Jeffreys, E.M. (2006). *The Age of the ΔΡΟΜΩΝ*. BRILL.
- Runciman, S. (1992). *The Sicilian Vespers*. Cambridge University Press.
- Shepard, J. and Franklin, S. (1992). *Byzantine Diplomacy*. Variorum Publishing.
- Toumanoff, C. (1966). Armenia and Georgia. In: *The Cambridge Medieval History, vol. IV*. Cambridge: University Printing House.
- Whitby, M. (2000). *The ecclesiastical history of Evagrius Scholasticus*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Whitby, M. and Whitby, M. (1986). *The History of Theophylact Simocatta*. Clarendon Press.
- Whittow, M. (1996). *The making of Byzantium, 600-1025*. Berkeley ; Los Angeles: University Of California Press.
- Wortley, J. (2010). *John Skylitzes: A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*. Cambridge University Press.
- Κολιόπουλος, Κ. (2010). *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Αθήνα: Ποιότητα.